

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI PROGRAMI

145481

ARAP DİLİNDE İ'RÂB

145481

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBRAHİM EROL

Mart – 2006

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGÂTI PROGRAMI

ARAP DİLİNDE İ'RÂB

İbrahim EROL

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce
Bilim Uzmanı (Temel İslam Bilimleri)
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye verildiği tarih : 23. 02. 2006

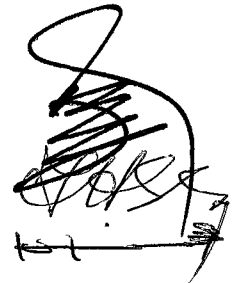
Tezin sözlü savunma tarihi : 9. 3. 2006

Tezin danışmanı : Yrd. Doç. Dr. İlyas Karşlı

Jüri üyesi : Yrd. Doç. Dr. İ. Hilmi Karşlı

Jüri üyesi : Yrd. Doç. Dr. Nebi Gümüş

Enstitü müdürü : Prof. Dr. Osman PEHLİVAN

Mart - 2006

TRABZON

0.SUNUŞ

00. Önsöz

Diller de tıpkı insanlar gibi doğar, gelişir ve ölürler. Dili bozulmuş ve kaynaklarıyla bağları kesilmiş bir millet köksüz bir ağaca benzer. En ufak bir rüzgâr karşısında yıkılmaya mahkûm olur.

Şüphe yok ki nahiv, kaideleri ve felsefesiyle dil âlimlerinin asırlar süren çalışmalarının bir ürünüdür. Bu alanda içtihad ve tenkit kapısı her zaman açık olmuştur. Hiçbir nahivci de dokunulmazlığını ya da yanılmazlığını iddia etmemiştir. Diğer dillerle pek çok benzer özelliğe sahip Arapçayı onlardan ayıran en önemli özellik, hiç şüphesiz yerleşik bir i'râb sisteminin olmasıdır. Bu sistemi iyi bilmeden, Arapçanın inceliklerine vakıf olmanın mümkün olamayacağını söyleyebiliriz. Geçmişte, değişik sebeplerle bu dille uğraşan Arap ve Arap olmayan dilciler i'râbla yakından ilgilenmişlerdir. Bu durum konunun önemini daha da artırmıştır.

Çalışmamızda i'râbın teorik ve pratik boyutları üzerinde durulmuştur. İ'râb tanımları, i'râbın tarihi gelişimi, nahivle olan ilişkisi ve i'râba yöneltilen itirazlar i'râbın teorik bölümünde ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu aynı zamanda tezimizin birinci bölümünü oluşturmaktadır. İkinci bölümdeyse mu'reb ve mebnî tanımlanarak, mebnîyyât konusu bütün yönleriyle ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise i'râb çeşitleri ve alâmetleri belirtilerek, nitelik ve nicelik yönüyle de konu incelenmiştir.

Konunun pratik yönünü ele aldığımız ikinci ve üçüncü bölümlerde, mevzunun daha iyi anlaşılması için Arapçanın aslî kaynaklarından olan Ku'ân-ı Kerim'den ve Arap şiirinden sıkça i'râb örnekleri vermeye çalıştık. Klasik ve modern nahiv kaynaklarından dengeli bir sentez oluşturmaya da ayrıca özen gösterdik.

Bu çalışmamızın her aşamasında yardımını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İlyas Karşlı'ya, konularımızın netleşmesini sağlayan Dr. R. Resul Sevinç'e ve bizi çalışmamız süresince yalnız bırakmayan diğer hocalarıma teşekkürü bir borç addederim.

Trabzon, Mart 2006

İbrahim EROL

01. İçindekiler

0.SUNUŞ.....	III
00. Önsöz	III
01. İçindekiler	IV
02. Özet.....	VIII
03. Summary	IX
04. Tablolar Listesi	X
05. Kısaltmalar	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İ'RÂBİN TEORİK BOYUTU	5
10. Kavram Olarak İ'râb ve Binâ	5
100. İ'râb	5
101. Binâ	7
11. İ'râbın Özellikleri	9
110. İ'râbın Mahiyeti	9
111. İ'râbın Harfle veya Harekeyle Oluşu	10
112. İ'râb-Kelâm İlişkisi	12
113. İ'râbın Kelime Sonunda Olması	13
12. İ'râb- Nahiv İlişkisi	14
120. Nahvin Kısa Tarihçesi	14
121. İ'râbın Kısa Tarihçesi ve Nahivle Olan İlişkisi	18
13. İ'râbın Önemi ve Gerekliliği	23
130. İ'râbın Gerekliliği Üzerine Tartışmalar	25
1301. İ'râba Karşı Çıkanlar ve Görüşleri	25
1302. İ'râbı Savunanlar ve Görüşleri	28
1303. Sonuç ve Görüşlerin Değerlendirilmesi	30

İKİNCİ BÖLÜM

2. İ' RÂBİN PRATİK BOYUTU (MEBNİYYÂT).....	32
20. Mu'reb ve Mebnînin Tanımı	32
21. Kelime Çeşitleri.....	35
210. İsim	36
211. Fiil	37
212. Harf	37
22. Mebnî Kelimeler	38
220. Lâzım Mebnîler.....	38
2200. Lâzım Mebnî İsimler	38
22000. Zamirler	40
22001. İşaret İsimleri.....	46
22002. İsm-i Mevsûller	49
22003. Şart İsimleri	53
22004. İstifham (Soru) İsimleri.....	58
22005. Bazı Kinâyeler.....	61
22006. Bazı Zarflar	64
22007. İsim Fiiller	69
22008. Savtlar (Ses İsimleri).....	72
2201. Lâzım Mebnî Fiiller.....	73
22010. Mâzi Fiil	74
22012. Emir Fiil	74
2202. Harfler.....	75
221. 'Ârız Mebnîler	75
2210. Bazı Münâdâlar.....	76
2211. Cins 'sının İsmi.....	77
2212. 11'den 19'a Kadar Olan Sayılar	79
2213. Birleşik Zarflar ve Birleşik Hâller	80
2214. Altı Cihet (Yön) İsmi ve Bunlara Mülhak Olanlar.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İ'RÂBİN PRATİK BOYUTU (MU'REBÂT)	84
30. İ'râb Çeşitleri.....	84
300. Ref' Alâmetleri	85
301. Nasb Alâmetleri	86
302. Cer Alâmetleri.....	87
303. Cezm Alâmetleri	87
31. İ'râb Alâmetleri ve Mu'rebler	88
310. Harekeyle İ'râb Alanlar	89
3100. Müfred İsim	90
31000. Munsarif İsim	90
31001. Gayr-i Munsarif İsim.....	91
3101. Cem-i Mükesser.....	92
3102. Cem-i Müennes-i Sâlim.....	93
3103. Muzâri' Fiil.....	93
311. Harfle İrab Alan Kelimeler	95
3110. Esmâ-i Hamse.....	95
3111. Cemi' Müzekker-i Sâlim	98
3112. Tesniye	100
3113. Ef'âl-i Hamse.....	102
312. İ'râbı Hâzfe Olan Kelimeler	103
32. Niteliği ve Niceliği Yönünden İ'râb.....	104
320. Lafzî İ'râb	105
321. Takdîrî İ'râb	105
3210. İsm-i Mankûs.....	106
3211. İsm-i Maksûr	107
3212. Mütেকellim "Yâ"sına Muzâf Olan İsim	108
3213. Mahkî Kelimelerin İ'râbı.....	110
3214. Özel İsim Olan Mebnî Kelimelerin ve Cümlelerin İ'râbı.....	110
3215. Takdîrî İ'râb Alan Fiiller	111
322. Mahallî İ'râb ve Mahallen İ'râb Alanlar.....	112
3220. Mebnî Kelimeler.....	112

3221. Cümleler	113
32210. İ'râbda Mahalli Olan Cümleler	114
322100. Haber Cümlesi.....	115
322102. Hâl Cümlesi.....	116
322103. Mef'ûlün Bih Olan Cümle	116
322104. Muzâfun İleyh Olan Cümle.....	117
322105. Cezm Eden Şart Edatının Cevabı Olup Başında إذا veya ف Bulunan Cümleler.....	118
322106. Müfrede Tâbi Olan Cümleler.....	118
322107. İ'râbda Mahalli Olan Cümlelere Tâbi Olan Cümleler	119
32211. İ'râbda Mahalli Olmayan Cümleler	120
322110. İbtidâiyye (Başlangıç) Cümlesi.....	120
322111. İ'tirâziyye (Ara) Cümlesi	120
322112. Tefsîriyye (Açıklama) Cümlesi.....	121
322113. Yeminin Cevabı Olan Cümleler.....	122
322114. Cezm Eden Şart Edatına Cevap Olup Başında ف veya إذا Bulunmayan Cümleler.....	122
322115. Sıla Cümleleri	122
322116. Ta'lîliye (Sebep) Cümlesi	122
322117. İ'râbda Mahalli Olmayana Bağlı Olan Cümleler.....	123
SONUÇ	124
YARARLANILAN KAYNAKLAR	126
a. Kitaplar	126
b. Makale ve Bildiriler.....	132
ÖZGEÇMİŞ	133

02. Özet

İ'râb, Arapçanın en önemli özelliklerinden birisidir. İ'râb olmadan Arapçanın inceliklerine nüfuz etmenin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Geçmişte, değişik sebeplerle bu dille uğraşan Arap ve Arap olmayan dilciler i'râbın dildeki fonksiyonuna binaen onunla yakından ilgilenmişlerdir. Hatta konunun etrafında zaman zaman da sert tartışmalar olmuştur.

“Arap Dili'nde İ'râb” adlı tezimizin birinci bölümünde, i'râbın teorik boyutunu ele aldık. İkinci bölümde ise mebniyyât konusunu örnekleriyle açıkladık. Üçüncü ve son bölümdeyse mu'rebât konusunu ele aldık. İkinci ve üçüncü bölümlerde konunun daha iyi anlaşılması için Kur'ân ayetlerini ve şiirleri kullanarak çok sayıda i'râb örneği verdik.

Sonuç bölümünde ise ulaştığımız sonuçları ve önemli gördüğümüz bazı noktaları vurguladık.

03. Summary

I'râb is one of the most important characteristic of Arabic language. We can assert that it's impossible for us to understand Arabic meanings without i'râb. In the history, Arab linguists and non-Arab linguists had interested in i'râb because of its function. Furthermore, hard discussions had been over the subject.

In the first chapter, we have dealt with theoretical dimension of i'râb in our thesis named "The I'râb in Arabic Language". In the second chapter we have explained "mebniyyât subject" with its examples. In the latest chapter we have tried to give information about "mu'rebât subject". However, we have profited from Quranic verses and Arabic poems.

In the conclusion, we have emphasized the main results and important points we have reached.

04. Tablolar Listesi

Tablo 1: Merfû' Munfasıl Zamirler	40
Tablo 2: Mansûb Munfasıl Zamirler.....	41
Tablo 3: Mansûb Muttasıl Zamirler.....	45
Tablo 4: Yakın İçin Kullanılan İsm-i İşâretler.....	47
Tablo 5: Uzak İçin Kullanılan İsm-i İşâretler	48
Tablo 6: Orta Uzaklığı Gösteren İsm-i İşâretler	48
Tablo 7: Hâss İsm-i Mevsûller.....	50

05. Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.mlf.	: Aynı müellif.
AÜİFD.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Bkz.	: Bakınız.
bs.	: Baskı.
c.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren.
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
h.	: Hicrî.
Hz.	: Hazreti.
m.	: Mîlâdî.
nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölümü.
s.	: Sayfa.
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
sy.	: Sayı.
şrh.	: Şerh eden.
thk.	: Tahkik.
trc.	: Tercüme.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve benzeri.
ve dğr.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Dil, bir milletin tarih içerisindeki birikimini yansıtan bir aynadır. Ayrıca kişinin duygularını ve ihtiyaçlarını ifade etmesine yarayan en önemli araçtır. Dil olmasaydı insanlar herhangi bir medeniyete sahip olamazlardı. Bundan dolayıdır ki ilk çağlardan beri insanlar dilin yüce ve mukaddes bir ilim olduğunu düşünmüşlerdir¹.

Günümüzde ise dil bilimciler, dil ile onun konuşulduğu toplum arasındaki alâkayı, etkileme ve etkilenme açısından ortaya koymuşlardır. Yine dil bilimciler, aynı ilişkinin dille insan nefsi arasında olduğunu da ayrıca ifade etmişlerdir².

Dil, kendisini konuşan herkes için bir mülk mesabesindedir. Fakat bu mülk, onların tamamen diledikleri gibi kullanabilecekleri bir mal değildir. Şayet insanlar, konuştukları dili, diledikleri gibi kullanırlarsa bu sefer de dil, kendi kendini geliştiremeyen ve yenileyemeyen ferdî bir hâl alır.

Maksadın doğru anlaşılabilmesi ve istenilen mefhumun sağlıklı olarak ortaya konması hiç şüphesiz ki her dilde önemlidir. Bu hususun tam olarak yerine getirilebilmesi için kullanılan ifadelerin ve cümlelerin doğruluğundaki temel kıstasları o dilin grameri belirler. Doğru konuşmak ve doğru yazmak bakımından bu kıstasların bilinmesi her dilde olduğu gibi, Arap dilinde de önem verilen hususların en başında gelmektedir.

Arapların konuştuğu dil, öteden beri Arapça olarak bilinir. Bu dil Samî kökenli bir dil olup Habeşçe ile birlikte Samî dillerinin güney grubunu oluşturmaktadır. Arapların da kabul ettiği tasnife göre, Arapça kuzey ve güney Arapçası olmak üzere iki kola ayrılır³.

Güney Arapçası ölü bir dil olmasına karşılık, Kuzey Arapçası İslâmiyet'in yayılışından sonra asıl Arapça olmuştur. Arap edebiyatı tarihinin konusunu da sadece bu dilde yazılan edebi ürünler teşkil etmektedir⁴. Daha sonraki dönemlerde Arapların aşırı derecedeki dil sevgileri, Arap panayırları-özellikle Mekke'nin tarıma elverişsiz vadilerinde yerleşmiş

¹ Ramazân Abduttevâb, el-Medhâl ilâ 'İlmi'l-Luğa, Kahire 1985, s. 3.

² Ramazân Abduttevâb, a.g.e., s. 3-4.

³ Ignace Goldziher, Klasik Arab Literatürü, trc. Azmi Yüksel - Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 12.

⁴ Ignace Goldziher, a.g.e., s.12.

bulunan Kureyş kabilesinin kurduğu Ukaz panayırı⁵ ile beslenen Arap dili, Kur'an'ın inişiyle kudretli ifade gücünü kazanarak zirveye ulaşmıştır⁶. İslâm'ın gelişi ve Kur'an'ın inişi ile birlikte Kureyş kabilesinin konumu güçlenmiş ve lehçesi bütün Araplar'ın ortak lehçesi hâline gelmiştir. Kur'an'ın bu lehçede inmesi onu tebliğ eden peygamberin konuştuğu bu dili peygamberlik, devlet, ilim ve kültür dili hâline getirmiş ve Arap kabilelerinin İslâm'ın bayrağı altında toplanmalarıyla dilde, kültürde ve edebiyatta birlik meydana gelmiştir.

Arapçanın tarihini, gelişme ve yayılma safhalarıyla bazı ana devreleri birleştirmek suretiyle sadeleştirilmiş bir plan içerisinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

- A. Eski Arapça
- B. Klasik Arapça ve ona kaynak olan eski edebi lehçeler (VI.-VII. Yüzyıllar arasında)
- C. Orta Arapça
- D. Yeni (modern) Arapça
- E. Bu son iki safhada edebi yazı diline paralel olarak devamlı gelişen mahallî lehçeler.

Eski Arapça'nın geçirdiği safhalar ve hususiyetleri hakkındaki bilgilerimiz bazı eski kitabelere, bir dereceye kadar da Araplarla münasebetleri olan kavimlerin metinlerinde geçen kabile, şahıs ve yer adlarına dayanmaktadır. Bugün en eski Arapça vesika m.ö 853–626 yılları arasında Asurluların Aribilere karşı yaptıkları savaşırlara dair Asurî metinlerinde geçen kırk kadar has isimdir⁷.

Arap gramerinin doğuşunu ve gelişimini etkileyen dinî ve siyasî olmak üzere iki önemli etken vardır.

A. Dini neden: İslâmî fetihlerin genişlemesi ve Arap olmayanların İslâm'a girmeleri sebebiyle Arap dilinde özellikle de Kur'an'ın okunmasında fahiş hataların yapılmaya başlanması, Arap dilinin esaslarının tespit edilmesini gerekli kılmıştır⁸. Bu nedenle tedvin hareketinin daha yeni başladığı bu ilk yıllarda nahvin bazı temel kuralları tesbit edilmiş ve böylece gramer çalışmaları başlatılmıştır. Ancak bu çalışmalar, nahiv yani cümle bilgisi ile

⁵ Mehmed Fehmî, Tarîh-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye, İstanbul, 1312 / 1917, s. 91.

⁶ Sadrettin Gümüş, Seyyid Şerif Cürcânî, İstanbul 1984, s. 19.

⁷ Nihad M. Çetin, "Arab", DİA, III, 282.

⁸ Corci Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, trc. Zeki Meğamiz, İstanbul, 1976, II, 250.

başlanması, Arap dilinin esaslarının tespit edilmesinin gerekli olduğunu ortaya çıkarmıştır⁹. Bu nedenle tedvin hareketinin daha yeni başladığı bu ilk yıllarda nahvin bazı temel kuralları tesbit edilmiş ve böylece gramer çalışmaları başlatılmıştır. Ancak bu çalışmalar, nahiv yani cümle bilgisi ile sınırlı kalmıştır. Genel kanaate göre bu işi ilk başlatan Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 67/686) olmuştur. Bu konu hakkında birinci bölümde açıklama yapılacaktır. Bu açıdan bakılınca, nahiv çalışmalarının Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okumayı sağlamak ve onu muhafaza etmek gibi dini bir amaca yönelik olduğunu görmekteyiz.

B. Siyasi neden: İlk aşamada siyasî nedenlere bağlı olarak gelişen nahiv çalışmaları çok kısa bir zamanda gelişerek, aynı hocalardan ders görmüş ilim adamları arasında aynı konuda değişik görüşler ve ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda gramer çalışmalarında Basra ve Kûfe gibi iki ekol kendini hissettirmiştir. Fetihlerin genişlemesiyle birlikte de bu ilim ve nahiv merkezlerine Bağdat, Kahire, Endülüs gibi yeni şehirler katılmıştır. Her biri birer nahiv merkezi hâline gelen bu kentlerde nahiv, artık öğrenmeye yönelik olarak ele alınmaya başlanmış ve bu alanda önemli eserler te'lif edilmiştir.

İslâm'ın zuhurundan bu yana ciddi anlamda ortaya koyulan nahiv çalışmaları ancak h. I. yüzyılın sonları ile h. II. yüzyılın başlarında, yani Emevîlerin sonu ile Abbâsîlerin ilk yüzyılında filolojik bir mâhiyet kazanmıştır¹⁰.

Arapçanın en önemli ve kendisini diğer dillerden ayıran en belirgin özelliklerinden biri, oturmuş bir i'râb sistemine sahip oluşudur. Cümle içerisindeki kelimelerin terkip vazifeleri, kendine has hareke ve harflerle her zaman kendini gösterir. Örneğin; fâil, nâib-i fâil, mübtedâ ve haber, "kâne"nin ismi, inne'nin haberi ve bunlara tabii olan kelimelerin i'râbları her zaman merfû'dur. Mef'ûller, hâl, temyîz, münâdâ, inne'nin ismi, kâne'nin haberi ve bunlara tabii olanlar her zaman mansûbdur. Bazı isimler de harf-i cerle ya da izâfetle mecrûr olurlar.

Arapçada lafzî harfler, manâyı da harekeler belirler. Bu nedenle eski dilcilerden hiç kimse, i'râbın Arapçanın en önemli özelliklerinden biri olduğu konusunda şüphe duymamıştır. Konunun ehemmiyetini İbn Fâris'in (ö. 395/1004) şu sözleri açıkça ortaya koymaktadır: "*Anlamlar i'râbla bilinir ve konuşmacının maksadı i'râbla anlaşılır. Şöyle*

⁹ Corci Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi, trc. Zeki Meğamiz, İstanbul, 1976, II, 250.

¹⁰ Selâmi Bakırcı-Kenan Demirayak, Arap Dili Grameri, Erzurum, 2001, s. 4.

ki; i'râbsız olarak *ما أحسن زيد* ya da *ضرب عمر زيد*. Denildiğinde konuşmacının maksadı anlaşılmaz. Fakat i'râbı yapılarak *ما أحسن زيداً* ya da *ما أحسن زيد؟* ve ya *ما أحسن زيداً*. denildiğinde konuşmacının maksadı açıkça ortaya çıkmış olur. Çünkü i'râb sayesinde birinci cümlemin taaccub, ikinci cümlemin istifhâm, üçüncü cümlemin ise nâfiye olduğu anlaşılmış olur¹¹.

İbn Haldûn'a (ö. 732/1406) göre maksat, tabir ve ifade her milletin kendi ıstılahına ve dil yeteneğine göre farklılık arzeder. Bu hususla ilgili olarak Araplar için hâsıl olan meleke öbür milletler ve kavimlerde mevcut olan melekelerin en güzeli. Zira bu dilde, kelimelerden başka bir takım edatlar ve harekeler de birçok manâya delalet etmektedir¹².

Arap dilinin en büyük özelliklerinden birisi de, sadece bir ırkın değil bir medeniyetin, İslam medeniyetinin dili olmasıdır. Zira Arap olmayan Müslümanların bu dile katkıları, Arap olanlardan hiç de az değildir. Çünkü Arapça, Arap milletinin dili olduğu kadar Kur'ân-ı Kerim'in dili olması itibariyle bütün Müslümanlar için büyük önem taşımaktadır.

Zaman zaman Arapçaya bir takım eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştiriler aslında her dil için geçerlidir. Nitekim Kutrub lakabıyla meşhur Muhammet b. el-Müstenîr (ö. 206/821) daha ilk asırlarda i'râb sistemine eleştiriler getirmiştir. Bunların yönelttikleri eleştirilere daha o zaman ez-Zeccâcî (ö.339/950) gibi âlimler cevaplarını vermiş ve bu eleştirilerin değerlendirmesini yapmışlardır¹³. Yukarıdaki açıklamalarımızdan sonra M. 'Âbid el-Cabirî'nin de ifade ettiği gibi Arapçanın en azından 14 asırdır sözcükleri, terkipleri ve grameriyle olduğu gibi kalabilen ve yaşayabilen tek dünya dili olduğunu söyleyebiliriz¹⁴.

¹¹ İbn Fâris, es-Sâhibî, Beyrut 1993, s. 196–197.

¹² İbn Hâldûn, Mukaddime, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, II, 1319.

¹³ İbrahim Sarmış, "Arapçaya Yöneltilen Bazı Eleştiriler", *SÜİFD*, sy. 4, 1991, s. 121–122.

¹⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, 'Arab Aklının Oluşumu, trc. İbrahim Akbaba, İstanbul, 1997, s.105.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İ'RÂBİN TEORİK BOYUTU

10. Kavram Olarak İ'râb ve Binâ

Bir bilginin kavram olarak ortaya konulması, her şeyden önce onun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmamızın iki ana yönünü ifade eden i'râb ve binâ terimlerini etraflıca açıklamamız gerekmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında i'râb ve binâ kelimelerinin tanımlarını ortaya koyacağız. Özellikle de i'râbın tanımı konusunda nahivciler arasında tam bir ittifak olmadığından, bu terimin tarihî süreçte taşıdığı anlamlardan bahsedeceğiz.

100. İ'râb

Arap Dilinin en önemli özelliklerinden ve onu diğer dillerden ayıran vasıflarından biri de oturmuş bir i'râb sistemidir. İ'râb'ın lügat ve ıstılahî anlamları birbirine oldukça yakındır.

İ'rab'ın lügat anlamlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

A. İ'rab Arap Dilinde bir şeyi açıklamak, belirtmek, beyan etmek manâlarına gelen إِبَانَة ve إِفْصَاح anlamlarında kullanılmıştır. Bu tanıma göre i'râb, bir nevi beyan ve izah demektir. Çünkü manâlar i'râb vasıtası ile birbirinden ayrılıp açığa kavuşur. أَغْرَبَ الرَّجُلُ عَنْ حَاجَتِهِ. *Adam ihtiyacını açıkladı* cümlesindeki أَعْرَبَ kelimesi bu anlamda kullanılmıştır¹⁴. Nitekim Hz. Peygamber'in hadisinde de bu kelime aynı anlamda kullanılmıştır. الثَّيْبُ تُعْرَبُ عَنْ نَفْسِهَا وَ الْبَكْرُ رِزَاها صَمْتَهَا. *Dul kendi rızasını açıkça söyler, bakirenin rızası ise susumasıdır*¹⁵.

Bu bağlamda bir kimseye أَعْرَبَ لِي demek *Açık ve net konuş* anlamına gelmektedir¹⁶. Bu tanıma Mütercim Âsım Efendi de katılmıştır. Ona göre i'râb, bir şeyin hakikatini ortaya

¹⁴ Muhammed Murteza el-Huseynî ez-Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, thk. İbrahim et-Terezî, Beyrut 1967, III, 334–337; Mâzin el-Mubârek, Nahve Va'yin Luğavî, Beyrut, 1979, s. 74; Hüseyin Küçükkalay, Kur'ân Dili Arapça, Konya 1969 s. 280–281.

¹⁵ İbn Mâce, Nikâh, s. 602.

¹⁶ Cevâd 'Alî, el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslam, Bağdat, 1993, s. 5–9.

Bu bağlamda bir kimseye *أعرب لي* demek *açık ve net konuş* anlamına gelmektedir¹⁷. Bu tanıma Mütercim Asım Efendi'de katılmıştır. Ona göre i'râb, bir şeyin hakikatini ortaya çıkarıp açıklamaktır. *أعرب الشيء* demek *bir şeyi açıkladı* anlamındadır¹⁸.

B. Araplar i'râb kelimesini *أصلح* anlamında da kullanmışlardır. Buna göre i'râb kelimesinin hemzesi selb içindir. Bu nedenle i'râb kelimesi manâ yönünden cümledeki anlam karışıklığını izale etme, ıslah etme anlamına gelir. *أشكى الرجل* ifadesi *Adamın şikayetini giderdim* anlamına geldiği gibi¹⁹.

C. Kocası tarafından, onun sevgisine mahzar olmuş bir kadın için Araplar, *إمرأة عروب* derler. İ'rab kelimesini bu manâda düşünmek de aslında bir noktaya kadar doğru sayılabilir. Çünkü i'râbla konuşan bir kimse kendisini dinleyenlerin sevgisini kazanır²⁰.

D. Söylenilen sözde hatanın olmaması da i'râb kelimesiyle ifade edilir. *أعرب كلامه* ifadesi, söylenilen sözde dil hatasının olmadığını belirtir²¹. Bir kimse sözü hatasız olarak telaffuz ettiğinde, o kişi için *قد أعرب* *hatasız konuştu* denilir.

E. Ayrıca i'râb, cima yapmak, nikâhlanmak, Arap olan birisiyle evlenmek ve Araplara benzeyen bir çocuğu olmak anlamlarına da gelmektedir²². *أعرب الرجل* ifadesi, Arap rengine bir çocuğu doğan kimse için kullanılır²³.

Nahivcilerin i'râb telakkileri temelde aynı olmakla birlikte, ıstılahî tanımlarda pek çok farklılıklar mevcuttur.

İ'râbın ıstılahtaki tanımlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

A. İ'râb, kişinin ifadelerinin tamamen Arapça olması yani selim ve akıcı bir Arapça ile konuşmasıdır. Mütercim Asım Efendi'ye göre i'râb, sözde lahn yani dil hatası yapmadan

¹⁷ Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslam*, Bağdat, 1993, s. 5-9.

¹⁸ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanûsü'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul, 1305, I, 375-376.

¹⁹ Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed İbn Sa'îd el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1997, s. 31-33; Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv*, thk. 'Abdu'l-'Âl Sâlim Mekrem, Beyrut 1985, I, 89; Küçükkalay, a.g.e., s. 280-281

²⁰ es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, I, 89.

²¹ Cevâd 'Alî, a.g.e., I, 5-9

²² ez-Zebîdî, a.g.e., III, 334-337.

²³ el-Cevherî, a.g.e., I, 179; ez-Zebîdî, a.g.e., III, 334-337

fesâhat üzere, nahiv kaidelerine riayet ederek konuşmaktadır²⁴. Asım Efendi'nin bu ifadesi, i'râbı tanım olarak nahive yaklaştırmıştır.

B. Başka bir tanıma göre i'râb, kendisine delalet eden harekeler eşliğinde manâlar hakkında açıklamada bulunmaktır²⁵. İbn Cinnî (ö. 392/1001) i'râbın, lafızlarla birlikte manâlar hakkında açıklama ve izahat olduğunu söylemiştir²⁶.

C. Pek çok nahivci i'râbı; âmillerin değişmesiyle, kelimelerin sonlarının değişmesi olarak tanımlamışlardır. *هذا رجل bu bir adamdır*, *رأيت رجلاً bir adam gördüm* ve *مررت برجل bir adama uğradım* cümlelerinde olduğu gibi. Bu tanım daha sonraki nahiv kitaplarında daha kapsamlı bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre i'râb; zahirî veya takdirî olarak, âmiller vasıtasıyla kelimelerin sonlarında ortaya çıkan değişikliklerdir²⁷. Başka bir ifadeyle; âmillerin değişmesiyle kelimenin sonundaki alâmetlerin değişmesidir²⁸. el-Cürçânî (ö. 816/1413) ise bu son tanıma ilave olarak, değişiklikleri lafzi ve takdiri olarak sınıflandırmıştır²⁹. Kelime sonlarındaki değişiklikler şayet bir âmil sebebiyle olmuyorsa burada i'râbdan söz edilmez. Çünkü i'râb ancak bir âmil³⁰ vasıtasıyla olur³¹.

101. Binâ

Nahvî bir ıstılah olan binâ, i'râbın zıddıdır³². Binâ kelimesi lûgat olarak; bir şeyi, var

²⁴ Ahmed Asım Efendi, a.g.e., I, 375–376

²⁵ Mâzin el-Mübarek, a.g.e., s.74.

²⁶ Ebu'l-Feth 'Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*. thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr, Mısır, 1986, I, 36.

²⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb*, thk. Berekât Yusuf Hebbûd, Beyrut 1994, s. 54; es-Suyûtî, *el-Eşbâh*, s.86; 'Abdulgaffâr en-Nahvî, *Kitâbu'l-İzâh*, thk. Kâzım Bahr el-Murcân, Beyrut 1996, s.73; Reşid eş-Şertûnî, *Mebâdiu'l-'Arabiyye*, Beyrut 1953, III, 69; Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, nşr. Şerîf el-Ensârî, Beyrut, 1973, I, 16; Küçükkalay, a.g.e., s.280.

²⁸ 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vafi*, Kahire, 1975, I, 74.

²⁹ Seyyid Şerif el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Abdülmun'im el-Hıfî, Kahire, 1975, I, 74.

³⁰ Âmil: Lafza etki ederek i'râb alâmetlerini ortaya çıkaran ve fâillik, mefullük gibi belli bir manâyı gösteren kelime veya etkenlerdir. Mesela; fâilin merfû' olmasında fiilin etkisi vardır. Öyleyse fiil âmil, fâilse mamuldür. Âmilde aslolan önce fiil, sonra harf, daha sonrada isim olmasıdır. Mamul ise âmilin tam zıddıdır. bkz, Ebû Hayyân el-Endelusî, *İrtişâfu'd-D'Arab min Lisâni'l-'Arab*, thk. Receb 'Osmân Muhammed, Kahire 1997, II, 883; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 74.

³¹ Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdu'l-Hâlık 'Udayme, Kahire, 1994, IV, 80.

³² İbn Hişâm, a.g.e., s. 104.

olması istenilen başka bir şey ya da sıfat üzerine koymaktır³³.

Bazı kelimeler vardır ki, kendilerinden önceki âmiller değişse bile sonlarındaki hareketler değişmez. Mesela هُلا kelimesinin sonundaki kesre bütün cümlelerde aynı olup hiçbir durumda değişmez. İşte bu değişmezlik durumu Arap Dilinde “binâ” olarak ifade edilmiştir³⁴. el-Enbârî (ö. 577/1181) binâ kelimesinin, değişmezliğinden ve de sabitliğinden dolayı bildiğimiz binâ (yapı) kelimesinden menkul olduğunu vurgulamıştır³⁵.

İbn-i Hişâm’a (ö. 761/1368) göre binâ; kelimenin sonunun hem lafzen hem de takdiren değişmemesi ve tek bir şekilde kalmasıdır. Bu değişmezlik, هُلا kelimesinde kesre, مِنْد’da damme, اَيْن’de ise fetha şeklindedir³⁶.

Sonuç olarak binâ; kelimenin önüne geçen âmiller değişse bile, kelimenin sonunun tek bir hâl üzere kalmasıdır. Âmillerin değişmesinin burada herhangi bir etkisi yoktur³⁷.

Binâda asıl olan sukûndur ve bunun sebebi üç şekilde ifade edilmiştir:

A. Sukûn harekeden daha hafif olup, bu hafifliği sebebiyle binâda asıl olmaya daha layıktır.

B. Binâ i’râbın zıddıdır. İ’râbda asıl olan kelimenin hareke almasıdır. Buna karşılık binâda da asıl olan sukûnun olmasıdır.

C. Binâ kelimeye bir ağırlık vermektedir. Bundan dolayı binânın aslının sukûn olması daha münasıptır³⁸.

İbn Hişâm binâyı dokuz kısma ayırmıştır. Birinci kısımda asıl olması sebebiyle sukûnu zikretmiştir³⁹.

Binânın sebepleri (illetleri) konusunda da nahivciler arasında görüş farklılıkları vardır. İbn Serrâc’a (ö. 316/928) göre; bir kelime harfe benzediğinde veya harf manâsı taşıdığı anda orada binâdan söz edilir. Zemahşerî (ö. 538/1143) ve İbnu’l-Hâcib’e (ö. 646/1246) göre

³³ Âsım Efendi, a.g.e., IV, 881.

³⁴ el-Endelusî, a.g.e., II, 673; el-Enbârî, Esrâru’l-’Arabiyye, s. 33; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 69; el-Galâyînî, a.g.e., I, 16; ‘Abbâs Hasan, age., I, 75.

³⁵ el-Enbârî, a.g.e., s. 32.

³⁶ İbn Hişâm, a.g.e., s. 104.

³⁷ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 69; el-Galâyînî, a.g.e., I, 16.

³⁸ es-Suyûtî, el-Eşbâh, II, 32; el-Endelusî, a.g.e., II, 673.

³⁹ İbn Hişâm, a.g.e., s. 104.

binânın birkaç sebebi mevcuttur. Bunlar arasında; mebnî bir kelime mevkiinde bulunma, mebnî ile münasebet içerisinde olma ve mebnî bir kelimeye muzâf olma gibi sebepler vardır. Bunlara başka dilciler tarafından daha başka sebepler de ilave edilmiş olmakla birlikte en önemlileri bunlardır⁴⁰.

Önemine binâen şunu da belirtmek gerekir ki; bir kelimenin i'râbla ya da binâ ile nitelendirilebilmesi için kesinlikle cümle içinde bulunması gereklidir⁴¹.

Sonuç olarak binâ, kelime önüne gelen âmiller değişse bile, o kelimenin sonunun lafız olarak etkilenmemesi halidir.

11. İ'râbın Özellikleri

Bu başlık altında i'râbın mahiyetini, i'râbın harf mi yoksa hareke mi olduğunu, i'râb kelâm ilişkisini ve i'râbın niçin kelime sonunda olduğunu inceleyeceğiz.

110. İ'râbın Mahiyeti

Bazı dilciler i'râbın mahiyeti hakkında incelemeler yapmışlar ve konunun üzerinde titizlikle durmuşlardır. Nahivcilerin bir kısmı, i'râbın lafzî olduğunu belirtirken, diğer bir grup da i'râbın manevî olduğunu ifade etmiştir. İ'râbın manevî olduğunu ve manâlardaki değişikliklerden ibaret olduğunu savunanlar, bu görüşlerini ispat etmek için bazı deliller getirmişlerdir:⁴²

A. İ'râbın manevî olduğunu savunanlara göre, çoğu zaman harekelerin i'râba izafet edilmiş olması, i'râbın manevî olduğunun delilidir. Mesela حركات الإعراب *i'râb harekeleri* tabiri kullanılmaktadır. Bu tabirde gösteriyor ki, i'râb demek, hareke demek değildir. Çünkü i'râb, harekeden ibaret olsaydı حركات kelimesi bizzat kendisine muzâf olmazdı⁴³.

B. Yine bunlara göre hareke mebnî olan kelimelerde de bulunabilir. O nedenle harekeleri i'râbın kendisi olarak kabul etmek doğru değildir.

C. Okuma esnasında, bir kelimedede durulduğunda, o kelimenin sonundaki i'râb alâmeti

⁴⁰ es-Suyûtî, el-Eşbâh, II, 33–34.

⁴¹ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 75.

⁴² Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Hüseyin el-'Ukberî, Mesâil Hilâfiyye fi'n-Nahv, thk. Muhammed Hayr Hulvânî, Beyrut, 1992, s. 107; es-Suyûtî, el-Eşbâh, I, 85; Küçükkalay, a.g.e., s. 282–283;

⁴³ el-'Ukberî, el-Lubâb fi 'İleli'l-Binâ ve'l-İ'râb, nşr. Gazi Muhtâr Tuleymât, Beyrut, 1995, I, 54; a.mlf. Mesâil Hilâfiyye, s. 108; es-Suyûtî, a.g.e., I, 85;

kaybolabilir. Fakat o kelime yine de i'râblı olarak değerlendirilir.

D. Bilindiği gibi sukûn,-yani bazı kelimelerin sonundaki harekesizlik- i'râb olarak kabul edilmektedir.

İ'râbın manevî olduğunu savunan dilciler, harekenin i'râb olmadığını, dolayısıyla i'râbın manevî (manâ değişmesi) olduğunu yukarıdaki delillerle ortaya koymuşlardır. Bu görüş aynı zamanda Sibeveyh (ö. 180/793) ve müteahhir (son) dönem dilcilerinin görüşüdür⁴⁴.

İ'râbın manevî olduğunu savunanlara göre i'râb, *تغيير أو آخر الكلم لاختلاف العوامل الداخلة عليها*, *Âmillerin değişmesiyle, kelimelerin sonlarında zahirî veya takdîrî olarak meydana gelen değişmelerdir*. Şu hâlde bu tanıma göre, merfûiyetten mansûbiyete, mansûbiyetten de mecrûriyete intikal i'râbtır⁴⁵.

Bu hususta ikinci görüş de; i'râbın lafzî olmasıdır. İ'râbın lafzî olduğunu söyleyenler, harekelerin bizzat kendilerini i'râb olarak kabul ederek⁴⁶ bu görüşlerini ispatlamak için şu gerekçeleri getirirler:

A. Manâda olan değişmeler, ancak fazlaca olduğunda anlaşılabilir. Şayet manâdaki değişiklikler i'râb olsaydı, o durumda daha değişikliğin olmadığı ilk durumda, o kelimenin mu'reb değil de mebnî sayılması gerekirdi.

B. Ayrıca mebnî kelimelerdeki harekeler, i'râb harekeleri olarak değerlendirilemez. Harekenin i'râb harekesi olabilmesi için bir âmil vasıtasıyla orada olması gerekmektedir. Aksi takdîrde o hareke orada binâ için bulunmuş sayılır⁴⁷.

İ'râbın lafzî olduğu görüşü, aynı zamanda İbn-i Mâlik'in (ö. 672/1274) de görüşüdür. Bu nedenle İbn-i Mâlik i'râbı; bir âmil sebebiyle manâyı ifade etmek için harekeden, harften, sukûndan ve hazften bir tanesinin kelimenin sonuna getirmek olarak tanımlamıştır⁴⁸.

⁴⁴ Sibeveyh, el-Kitâb, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire 1998, I, 13; Küçükkalay, a.g.e., s. 283–284

⁴⁵ es-Suyûtî, el-Eşbâh, I, 86; Küçükkalay, a.g.e., s. 283;

⁴⁶ Muhammed b. Pîr 'Alî el-Birgivî, İmtihânu'l-Ezkiyâ 'alâ Lubbi'l-Lubâb, İstanbul 1891, s. 23.

⁴⁷ es-Suyûtî, a.g.e., I, 85–86.

⁴⁸ es-Suyûtî, a.g.e., I, 85–86. İ'râbın lafzî ya da manevî oluşu bir cümleyi i'râb ederken daha güzel ortaya çıkar. Meselâ; “جاء زهير” “Züheyr geldi” cümlesinin i'râbında, فعل ماض مبني على الفتح “Câe” mâzi fiil

111. İ'râbın Harfle veya Harekeyle Oluşu

İ'râbın harf mi yoksa hareke mi olduğu tartışmalıdır. Basra ekolüne göre, i'râbda asıl olan üç hareke ve sukûndur. Harf ve hazf ise bunlardan bedel olarak kullanılır. Basralı dilcilere göre i'râb harf olsaydı, bu harfin yine kendisi gibi bir harfin üzerinde bulunması gerekecekti ki, bu da mümkün değildir. Çünkü harf, harf üzerinde bulunmaz⁴⁹.

Kûfeliler ise, i'râbın hem harf hem de hareke olabileceği görüşündedirler. Yine onlara göre i'râb harf ile olursa, harfin tek başına olması yeterlidir. Fakat i'râb hareke ile olursa, o hâlde harekenin bir harfle olması gerekmektedir.⁵⁰

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Basra ekolü, i'râbın harekeyle olduğunu savunmuş, bununla beraber “ef’ali hamse” denilen muzari fiilin beş sıygasının i'râbının zaruret gereği harfle olduğunu kabul etmiştir. Bilindiği gibi bu fiillerde merfûiyet “ن” “nûn” harfinin sübûtu, meczûmiyet ve mansûbiyet de bu harfin hazfıyla oluşmaktadır⁵¹.

Ayrıca dilciler arasında tartışmalı olan bir diğer konu da i'râb harekesinin mi yoksa binâ harekesinin mi asıl olduğudur. İ'râb harekesini asıl kabul edenler olduğu gibi binâ harekesini de asıl kabul edenler olmuştur. Bu iki zıt görüşün yanında her iki harekenin de aynı ölçüde asıl olduğu fikri de mevcuttur⁵².

el-'Ukberî (ö. 616/1219) i'râb harekesini esas kabul edenlerin görüşlerinin daha doğru

olup feth üzere mebnîdir. فاعل مرفوع و رفعه الضمة الظاهرة في آخره. “Züheyr” ise fâil olup merfûdur ve ref’i sonundaki bariz zamme ile dir. Bu i'râbın lafzî olduğunu iddia edenlere göredir. İ'râbın manevî olduğunu ileri sürenlerse bu cümlelerin i'râbını şu şekilde yaparlar: جاء فعل ماض مبني على الفتح “Câe” mâzi fiil olup feth üzere mebnîdir. “فعل مرفوع و علامة رفعه ضمة ظاهرة في آخره. “Züheyr” fâildir, merfûdur ve ref’ alâmeti kelimenin sonundaki zahir dammedir. Bkz. Küçükkalay, a.g.e., s. 284.

⁴⁹ Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, el-İzâh fî 'İleli'n-Nahv, thk. Mâzin el-Mubarek, Beyrut 1996, s. 72; es-Suyûtî, el-Eşbâh, I., 94; Küçükkalay, a.g.e., s. 290.

⁵⁰ es-Suyûtî, a.g.e., I., 94.

⁵¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd, Kahire, 1992, s., 62-63. Bilindiği gibi, i'râb kelimenin son harfi üzerinde bulunur ve o harfe de i'râb harfi denir. Ef'âl-i Hamse'de ise son harf “ن” harfidir. Şayet bu harf i'râb harfi olarak kabul edilmiş olsaydı, bu fiiller merfû' olduğunda “nûn” harfi zamme ile, mansûb olduğunda fetha ile, meczûm olduğunda da sukûn ile harekelenmesi gerekecekti. “Nûn” harfinin sakin olmasıyla da kendinden önceki “و” ve “ى” harflerinin hazfedilmesi icap edecekti. Çünkü bu durumda iki sakin harf bir araya gelir ki, bu mümkün değildir. Bu sebeple zaruret gereği bu fiillerin i'râbı harfle olur. Bkz. Sibeveyh, a.g.e., I., 19-20.

⁵² el-'Ukberî, Mesâil Hilâfiyye, s. 111.

olduğunu belirterek bu görüşünü şu şekilde açıklamıştır.

“İ’rab cümlede ifade olunan manâya tabidir. Cümle ise kelimelerin, içerisinde uyum hâlinde olduğu bir yerdir. Dolayısıyla i’râbın cümleyle iç içe olması gerekir. جبل، غلام، فرس kelimeleri ile bir kişinin ne anlatmak istediği, ancak konuşan kişinin bunları düzenli bir cümle veya terkip hâlinde ifade etmesiyle anlaşılabilir. Yani kelimeler tek tek değil birlikte bir düzen içinde kullanıldığında tam bir anlam ifade eder. Dolayısıyla ortaya çıkan manânın tam olarak anlaşılması da, i’râb hareketlerinin bu cümleye dahil olmasıyla gerçekleşir. Mesela “أعطى زيد عمرا درهماً.” “Zeyd ‘Amr’a bir dirhem verdi” cümlesini tam olarak anlamak o cümlemin fâil ve mefulünü anlamakla olur. Binâ hareketleri ise cümlede herhangi bir manâ ifade etmez. O nedenle cümledeki manâlar ancak i’râb hareketiyle ortaya çıkar”⁵³.

Asıl olan binâ hareketleridir diyenler de mevcuttur. Bu görüşü savunanların dayandıkları en önemli delil i’râb hareketlerinin değişebilir olması, binâ hareketlerinin ise değişmez olmasıdır. Bu görüşü savunanlara göre değişmezlik, değişebilirliğe galip olduğundan, binâ hareketi asıldır. Fakat el-‘Ukberî, bu görüşün zayıf olduğu kanaatindedir. Çünkü ona göre, asliyet ve fer’iyet, değişmezlik ya da değişebilirlikten değil, bir manâyı ifade etmek için ortaya çıkar⁵⁴.

112. İ’râb-Kelâm İlişkisi

Arapçada manâyı anlama bakımından, i’râbın mı yoksa kelâmın⁵⁵ mı daha önce geldiği, yani rütbe bakımından hangisinin daha ileri olduğu dilciler arasında tartışmalı bir konudur. Bu konuyu detaylı bir şekilde ele alan “ez-Zeccâcî” olmuştur.

Ona göre, eşya da öncelik-sonralık gibi bir takım özellikler vardır. Kelâmın da rütbesi i’râbtan daha ileridir⁵⁶. Bazen söz yani kelâm, i’râbsız olarak gelir ve bu durumda kelâmın kendi manâsı bozulmaz. Bazen de i’râbın kelâma dahil olduğu veya ondan ayrıldığı vakidir. Fakat kelâmın manâsı zaten kendi özünde mevcuttur. “محمد، جعفر، زيد” gibi isimler

⁵³ el-‘Ukberî, Mesâil Hilâfiyye, s. 112.

⁵⁴ el-‘Ukberî, a.g.e., s. 113–114.

⁵⁵ Kelâmın çeşitli tarifleri yapılmıştır. Bir gramer terimi olarak kelâm; aralarında bir isnâd (bağ) bulunmak şartıyla iki veya daha fazla kelimeden meydana gelen ve hem konuşan hem de dinleyen tarafından yeterli görülen anlamlı sözdür. Bkz. ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 15.

⁵⁶ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 67; es-Suyûtî, el-Eşbâh, I, 90; es-Seyyid Ya’kûb Bekr, Nusûs fi’n-Nahvi’l-‘Arabî, Beyrut 1984, I, 1984.

bunun en güzel örnekleridir. Bunların bazıları mu'reb, bazıları ise mebnîdir, fakat her hâlükarda bunların manâları devam etmektedir. “يركب، يذهب، يقوم” gibi muzâri fiiller mu'rebtir. Fakat bazı durumlarda mebnî olurlar. Bunun böyle olması, onların fiillik manâsını düşürmez. İ'râb ise kelimeye bu eşyayı oluşturan herhangi bir manâ için girmiştir⁵⁷.

es-Suyûtî (ö. 911/1505), bu konuda ez-Zeccâcî'ye şöyle bir itirazın vaki olduğunu belirtmiştir: “*Mademki Araplar ilk konuşmaya başlarken cümlelerini i'râblı olarak yapmışlardır; o hâlde niçin i'râb rütbe bakımından daha geride bulunuyor?*”⁵⁸ Buna verilen cevap şu şekildedir: “*Bazı şeyler çeşitli mülâhazalar nedeniyle takdim-tehir gibi rütbelere sahip olurlar. Bunlar bir arada bulunsalar bile biz onlara layık olduğu mertebeleri verebiliriz*”⁵⁹.

ez-Zeccâcî, bu fikrini teyit etmek için konuyu bir cismin üzerindeki beyazlık ve siyahlığa benzetir. Ona göre cisim, beyazlık ve siyahlıktan öncedir. Cismin renk ve benzeri bazı sıfatlardan mücerret tasavvuru mümkündür. Fakat siyahlık ve beyazlığın tasavvuru cisme oranla gerilerde kalır. Böylece cisim siyahlık ve beyazlıktan rütbe olarak öne geçer. İ'râb da, kelâma oranla, cisimdeki renk mesabesindedir⁶⁰. Dolayısıyla i'râb, kelimenin mahiyetinin dışında kalmaktadır. Yani herhangi bir kelime hatırlanınca, bu hatırlamada i'râb yer almaz⁶¹.

113. İ'râbın Kelime Sonunda Olması

İ'râbın kelime sonunda oluşu da çeşitli şekillerde izah edilmiştir. ez-Zeccâcî bu konuya ayırdığı bölümde bazı nahivcilerin, “*i'râbın manâyı tespit için kelimenin sonuna getirildiği*” görüşünü nakleder. Bu nedenle önce lafzı tamamıyla zikretmek ve rütbe itibarıyla gerilerde olan i'râbı telaffuz etmek lâzımdır⁶².

Ebû Bekir b. el-Hayyât (ö. 320/932) bu açıklamanın yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Ona göre isimlerin yapıları farklı farklıdır. “فعل، فعل، فعل ve فعل” gibi... Bu örnekleri

⁵⁷ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 67; es-Seyyid Yakub Bekr, a.g.e., I, 427.

⁵⁸ es-Suyûtî, el-Eşbâh, I, 90–91.

⁵⁹ es-Suyûtî, a.g.e., I, 90–91.

⁶⁰ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 68; es-Suyûtî, a.g.e., I, 91; Küçükkalay, a.g.e., s. 284.

⁶¹ Küçükkalay, a.g.e., s. 285.

⁶² ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 76.

çoğaltmak mümkündür. Bu da göstermektedir ki kelimelerin orta harfleri değişik şekiller alabilmektedir. Şayet i'râb hareketleri, kelimenin ortasında bulunsaydı, bu hareketlerin i'râb hareketi mi yoksa kelimenin kendi bünyesindeki hareke mi olduğu birbirine karışır⁶³.

el-Müberred'e (ö. 285/898) göre ise i'râb, kelimenin başında bulunmaz. Çünkü kelimenin ilk harfi zaruri olarak harekeli olmalıdır. Şayet ilk harfe bir de i'râb hareketi verilmiş olsaydı, bir harfin üzerinde iki hareke olacaktı. Aynı şekilde, ilk harfe verilmeyen i'râb hareketi orta harfe de verilemez. Çünkü isimlerin orta yapıları da muhtelifdir. Bunun için i'râba, kelimenin sonundan başka bir yer kalmamış oluyor⁶⁴.

12. İ'râb- Nahiv İlişkisi

Yapılan nahiv ve i'râb tanımlarının birbirine oldukça yakın olmaları, bu iki kavramın birbirleriyle karıştırılmalarına neden olmuştur. Nahiv ile i'râb arasındaki farkın ortaya konulması için bu başlık altında i'râbla nahiv arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışacağız. Fakat nahiv kanunlarının tesbit edilmesini gerektiren sebeplerin başında i'râb hataları geldiği için, hem nahvin hem de i'râbın kısa tarihçelerini vererek, tarihi süreç içerisindeki karşılıklı etkileşimlerini de ayrıca belirteceğiz.

120. Nahvin Kısa Tarihçesi

Nahvin tarihini anlatmak aslında i'râbın tarihi seyrini anlatmaktır. Çünkü nahiv i'râbla yakından ilişkili bir olgudur. Nahvin tanımında ve nahiv konularının işlenmesi sırasında i'râbtan uzak kalmak mümkün değildir. Ayrıca pek çok dilci nahvi, İ'râb olarak tanımlamıştır. Bunun sonucu olarak da nahivle i'râbın arasını ayırt etmek zorlaşmıştır. Nahiv ile i'râbın bu yakın ilişkisi, zaman zaman her iki terimin de birbiri yerine kullanılması sonucunu doğurmuştur.⁶⁵ Bu nedenle nahvin tarihini ve buna bağlı olarak da i'râbın tarihini anlatmak için önce nahvin tanımlarını belirtmek gerekir.

Nahiv kavramı sözlüklerde, “yol, miktar, yöntem, amaç ve yönelmek” gibi anlamlara gelmektedir⁶⁶. İstılâhî anlamda ise; dilbilimin bir alanı olarak dar manâda, gramerin

⁶³ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 76; es-Suyûtî, a.g.e., I, 98.

⁶⁴ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 76; es-Suyûtî, a.g.e., I, 98.

⁶⁵ Yakup Civelek, Arap Dilinde İ'râp Olgusu, Ankara, 2003, s. 55.

⁶⁶ el-Fîrûzâbâdî, Kâmûsu'l-Muhî, Beyrut, 1987, s. 1724; İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, Beyrut 1990, XIV, 76. daha geniş tanımlar için bkz. el-Cevherî, es-Sihâh, nşr. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr, Beyrut, 1979, II,

sentaks (cümle bilgisi) kısmı anlamına gelir⁶⁷.

el-Cevherî, (ö. 393/1003) nahvi Arap kelâmının i'râbı olarak izah etmektedir⁶⁸. İbn Cinnî (ö. 392/1001), nahiv kelimesinin yönelmek anlamında olduğunu ifade ettikten sonra, bu tür bir yönelişin bir ilim dalına hasredildiğini söyler. Istılâhî manâsının da, tesniye, cemi', ism-i tasğir, izafet, nisbet, terkip gibi durumlarda i'râbı kullanarak Arap kelâmının bir kısmına yönelmek olduğunu belirtir⁶⁹.

O hâlde Arap nahvinden maksat, Arap kelâmına yönelmektir ve kelâmda Arapların sözlerine dayanmaktır. Aynı zamanda duyulan ve okunulan şeyi anlamak için Arapların kelâmından iktibas edilen konulara dayanmak anlamına gelmektedir⁷⁰.

el-Cürçânî ise, nahiv ilmine i'râb, binâ ve diğer yönleriyle Arapça terkiplerin bilinmesine yarayan kurallar ilmi demektedir⁷¹.

Nahvin terim olarak tanımları es-Suyûtî tarafından da ele alınmıştır. Ancak o, kendine has bir tanım yapmaktan ziyade İbn Cinnî gibi dilcilerin tanımlarını aktarmıştır⁷².

Nahiv tanımları bu derece farklı olmakla birlikte, nahiv ilminin nasıl ve ne zaman doğduğu, kurucusunun kim olduğu konusunda kaynaklar birbirinden çok farklı bilgiler vermektedir. Nahiv ilminin temellerinin atıldığı dönem hususunda bir takım ihtilaflar vardır. İbn Fâris, gramer ilminin insanlık tarihi kadar eski olduğunu, ayrıca gramer bilgisinin insanlara tevkifî olarak verildiğini, her neslin de bu bilgileri kendisinden sonraki nesillere aktardığını belirtmiştir. Bu görüşünü de. علم آدم الأسماء كلها و *Âdem'e bütün isimleri*

548; Muhammed Hasan eş-Şurrâb, Mu'cemu's-Şevâdiri'n-Nahviyye ve'l-Fevâidu'l-Lugaviyye, Dımaşk, 1990, s. 11.

⁶⁷ Arap dilcileri, grameri iki kısma ayırmaktadırlar. Bunlardan birincisi, fiilin köktü ve çekimleri, isim ve sıfatların meydana getirilişleri, bunların çoğul ve müenneslerinin yapıları ve benzeri konuları ihtiva eden ve ayrıca kelimelerin şekilleriyle ilgili olan "sarf ilmi" (kelime bilgisi), diğeri ise kelimenin sentaksı olan "nahiv ilmi" yani cümle bilgisidir. Sarf ve nahiv ilmi başlangıçta iç içe girmiş bir ilim iken sonraları birbirinden ayrılmışlar ve bağımsız birer ilim dalı olarak tahsil edilmeye başlanmışlardır.

⁶⁸ el-Cevherî, a.g.e., II, 548.

⁶⁹ İbn Cinnî, el-Hasâis. I, 35.

⁷⁰ eş-Şurrâb, a.g.e., s. 11.

⁷¹ el-Cürçânî, a.g.e., 268.

⁷² es-Suyûtî, el-İktirâh, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul, 1975, s. 7.

öğretti⁷³ ayetiyle desteklemiştir⁷⁴. Fakat İbn Cinnî, bu görüşü reddetmektedir⁷⁵.

Bazı müsteşrikler, mantık ilmi ile Yunan ve Süryani gramerinin Arap nahvine etkilerini araştırmış, ancak birbirine eşdeğer olan birkaç terim ve aslı olmayan bazı tesadüfî benzerliklerden başka bir şey bulamamışlardır⁷⁶.

Arap dilinin yapısı, Yunancanın yapısından tamamen farklıdır. Yunan gramercileri, “mevzu” (konu) ve “mahmul” (yüklem) terimlerini mantıkçıların tanımladığı şekilde kullanırlarken Araplar, cümlelerin niteliği konusunda bu öğelerden yararlanmadılar. Aksine, cümleyi, isim cümlesi ve fiil cümlesi kategorisine ayırdılar. İsim ve fiil cümlesinde ortaya çıkan i’râbı, âmillerin, mübteda, haber ya da fiil, fâil ve mef’ûlde lafzen veya takdiren olan değişime bağladılar. Bu konuda, önceki metotları taklit etmediler. Tam aksine dilin kendi tabii kuralları çerçevesinde araştırdılar⁷⁷. Nahivcilerin düşünce ve metodlarındaki bu özgünlük, Arap nahvinin İslam toplumunun ihtiyaçlarından ortaya çıktığı gerçeğine işaret etmektedir⁷⁸. Ayrıca Arap dilbilim çalışmaları, felsefi çıkışlı olan Yunan dil Çalışmalarının aksine din eksenslidir. İlk dil çalışmaları, din dili olan Arapçayı korumak ve yeni dinin temel metinlerini anlamaktır⁷⁹.

Son dönem dilcilerinden Cemil ‘Âlûş nahvin, buna bağlı olarak da i’râbın tarihini iki şekilde inceleme yoluna gitmiştir:

A. Yakın ve açık tarihi: Bu kısım, Ebu’l-Esved ed-Düelî’nin, lafızların sonuna bazı özel hareketler koyması ve bazı nahiv baplarını ifade etmesiyle özetlenebilir.

B. Uzak ve gizli tarihi: Bu kısım ise Sâmi Dillerine ve kardeşlerine uzanan bir bağıdır⁸⁰.

⁷³ el-Bakara, 2 / 31.

⁷⁴ Ahmet b. Fâris. a.g.e., s. 36.

⁷⁵ İbn Cinnî, bu ayetin, “أَقْرَبَ آدَمَ عَلَى أَنْ وَاضِعَ عَلَيْهَا.” “Âdem’i bu isimleri koymaya muktedir kıldı” şeklinde te’vil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bkz. İbn Cinnî, a.g.e., I, s. 41.

⁷⁶ Gerhard Endress, “Klasik İslam Düşüncesinde Yunan Mantığı savunucuları ile Arap Nahivcileri Arasındaki Tartışmalar”, çev. Mehmet Şirin Çıkar, Ekev Akademi Dergisi, sy, 11, Bahar 2002, s. 207.

⁷⁷ Gerhard Endress, a.g.m. s. 207.

⁷⁸ Gerhard Endress, a.g.m. s. 207.

⁷⁹ Goldziher, a.g.e., s. 72. Nahvin menşei konusunda müsteşrik ‘Âlîmlerin görüşleri için bkz. Ahmet Emin, Duha’l-İslâm, Beyrut, ts. II, 292–293.

⁸⁰ Cemil ‘Âlûş, el-İ’râb ve’l-Binâ, Beyrut, 1997 s. 30. Daha detaylı bilgi için bkz., Muhammed el-Muhtâr Velîd Ebbâh, Tarîhu’n-Nahvi’l-’Arabî fi’l-Maşrik ve’l-Mağrib, Beyrut, 2001, s. 17-20.

Bu dönem i'râb hareketlerinin doğuşunu ve geçirdiği dönemleri de içine alır. Her ne kadar Ebu'l-Esved ed-Düelî, hareketlere belli şekiller verse bile, bu hareketler ed-Düelî'den önce de mevcuttu ve Araplar bunlarla konuşuyordu. Bu hareketlerin cahiliye şiirinde önemli bir rol oynaması, bunun en güçlü delillerinden biridir. Fakat bu görüş, hareketlerin, dilciler ve nahivciler tarafından ortaya çıkarıldığını iddia edenler tarafından reddedilmiştir⁸¹.

Nahiv ilminin ilk temellerinin kim tarafından ve ne şekilde ortaya atıldığı konusunda, gerek müsteşrik âlimler gerekse de Arap dilciler arasında bir hayli farklı görüşler öne sürülmüştür. Konumuza ışık tutması açısından bu görüşlerin bazılarını kısaca nakletmek istiyoruz.

A. Nahiv ilmi ile ilgili ilk bilgileri ortaya koyan kişi Hz. Ali olup, Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye, üzerine “*Kelâmın tamamı isim, fiil ve harftir; isim müsemmadan haber veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise bir manâ ifade eden şeydir.*” Cümlesini yazdığı bir kağıt uzatmış ve ona “*bu metodu takip et ve kendi fikirlerini de buna ilave et.*” Demiştir. ed-Düelî de yazdığı her bâbı Hz. Ali'ye arz etmiştir. Onu da bu işe sevk eden, bir bedevinin. لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا خَاطُونُ⁸². ayetindeki son kelimeyi خَاطُونِ şeklinde okumasıdır⁸³.

B. es-Sîrâfî, ez-Zübeydî (ö. 379/989) ve el-Enbârî'nin belirttiğine göre Ebu'l-Esved, Ziyad b. Ebîh'e gelerek dert yanar ve Araplarla Acemlerin birlikte yaşamalarından dolayı Arapçanın müteessir olduğunu, Arapların dillernin bozulduğunu belirtip, bu konuda bazı konular va'z etmesi hususunda izin ister. Ziyad izin vermez. Ancak daha sonra Ziyad'ın huzuruna gelen bir kişi. ثَوَّقِي أَبَانَا وَتَرَكَ بَنُون. *babamız öldü ve geriye çacuklarr bıraktı*”⁸⁴ şeklinde söze başlayınca, Ziyad hemen Ebu'l-Esved'i çağırarak yapmak istediği şeye başlamasına izin verir⁸⁵.

C. Diğer bir görüşe göreyse; Ebu'l-Esved bir gece kızı ile birlikte gökyüzünü seyrederken, kızı, “gökyüzü ne kadar güzel” demek istemiş fakat bunu مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ.

⁸¹ Cemil 'Âlûş, a.g.e., s. 37.

⁸² el-Hâkka, 69 / 37.

⁸³ Ebu'l-Berekât el-Enbârî, Nüzhetü'l-Elibbâ, thk. İbrahim es-Sâmarrâî, Ürdün, 1985, s. 18; Abdü'l-'Âl Sâlim Mekrem, el-Hâlkatü'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî, Beyrut 1990, s. 11-12; Velîd Ebbâh, a.g.e., s. 42.

⁸⁴ Bu cümledeki أَبَانَا kelimesi fâil olduğu için أَبَانَا olarak, بَنُون kelimesi de fiilin mef'ûlü olduğu için بَنِين şeklinde telaffuz edilmesi gerekir.

⁸⁵ el-Enbârî, a.g.e., 21.

gökyüzünün nesi güzel şeklinde ifade etmişti. Oysa *ما أحسن السماء* demesi gerekiyordu. Bunun üzerine babası, “*yıldızları*” diye cevap verdi. Ancak böyle bir cevap beklemeyen kızı şaşırdı. Bunun üzerine ed-Düelî kızına, *öyleyse ما أحسن السماء gökyüzü ne kadar güzel de!* Dedi ve bilahare nahivle uğraşmaya başladı⁸⁶.

D. Başka bir görüşe göre de; yabancıların çoğaldığını ve Arap dilinin bozulduğunu gören Ziyad b. Ebîh, Ebu'l-Esved'den, nahivle ilgili bilgilerini va'z etmesini istemiş, fakat o bu işi yapmak istemeyince ona bir adam göndererek “Tevbe” sûresinin üçüncü ayetindeki *رسوله* kelimesini kasıtlı olarak *رسوله* şeklinde okutturmuştur. Meselenin önemini anlayan Ebu'l-Esved, Ziyad'ın teklifini kabul ederek onun gösterdiği adamlarla beraber önce Kur'ân'ı harekelemiş sonra da nahivle ilgili bazı kaideleri va'z etmiştir⁸⁷.

E. Bir başka rivayette ise, Hz. Ömer, *Tevbe* sûresinin üçüncü ayetindeki *رسوله* kelimesinin sonunu kesre ile okuyan bir bedeviye rastlamış, ona yanlışlığını anlatmış ve daha sonra da Arapçayı çok iyi bilmeyen kimselerin Kur'ân okutmamalarını, Ebu'l-Esved'e de nahivle ilgili bilgileri va'z etmesini emretmiştir⁸⁸.

Nahiv çalışmalarının başlangıcı ile ilgili olarak yapılan rivayetleri çoğaltmak mümkündür. Verdiğimiz örneklerin çoğunda karşımıza Hz. Ali ve Ebu'l-Esved ed-Düelî çıkmaktadır. Dolayısıyla kaynakların hemen tamamının görüşü, ilk nahiv çalışmalarının Hz Ali tarafından başlatıldığı ve bu çalışmalara Ebu'l-Esved tarafından işlerlik kazandırıldığı yolundadır.

Nahvi ilk tesis eden kişinin Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/707) olduğu da ayrıca iddia edilmiştir. Ancak bu zat da nahvi Ebu'l-Esved'den öğrenmiştir⁸⁹.

Bu rivayetlerden de anlaşıldığı gibi, nahiv ilminin başlangıç sebeplerinin başında i'râb hatalarının artması gelmektedir. Vermiş olduğumuz bütün örneklerde kelimelerin gerek yazılışlarında gerek okunuşlarında ve gerekse de telaffuzlarında önemli ölçüde i'râb yanlışlıkları yapılmıştır. Nahiv ilminin derlenmesi konusunda i'râbın bu derece önemli bir rol oynaması onun nahivle derin bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Şimdi tarihi süreç içerisinde bu ilişkiyi belirtelim.

⁸⁶ el-Enbârî, a.g.e., 21; Abdü'l-‘Âl Sâlim Mekrem, a.g.e., s. 10; Cemil ‘Âlûş, a.g.e., s. 38-39.

⁸⁷ el-Enbârî, a.g.e., 20; Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferec en-Nedîm, el-Fihrist, Beyrut 1994, s. 60.

⁸⁸ İbn Cinnî, el-Hasâis. II, 10; el-Enbârî, Nüzhetü'l-Elibbâ. s. 20.

⁸⁹ el-Enbârî, a.g.e., s. 21.

121. İ'râbın Kısa Tarihçesi ve Nahivle Olan İlişkisi

İ'râp Arap dilinin özelliklerinden birisidir. Bu özelliğin asıl mı yoksa alıntı mı olduğu tartışma konusudur. Şayet alıntıysa, hangi dilden ve kim tarafından alındığı, bu alıntılamanın ne zaman olduğu da merak konusudur⁹⁰.

Cevad Ali'ye göre عَرَبٌ ve عَرَبِيَّةٌ kelimeleri, eski Asurca, Yunanca ve Süryanca metinlerde geçmektedir ve i'râb kelimesinin de buradan gelmesi muhtemeldir. Bu kelime daha sonraları, Arapların üslubu ve dillerindeki kaidelerin yerine kullanılmaya başlanmıştır⁹¹.

İ'râbın izlerini diğer Sâmi⁹² dillerde de bulmak mümkündür. Fakat diğer Sâmi dilleri artık konuşulmadığı için i'râb, bugün konuşulan Arapçanın bir özelliğidir. Eski metinlere bakıldığında harekelere ve şekle delalet eden harfler olmadığından bu dillerde belirli bir i'râb sisteminden bahsetmemiz güçtür. Fakat bazı Bâbil kitabelerinde i'râbın varlığına rastlanmaktadır. 'Ârî dillerden olan Latince de i'râblı bir dildir. Eski Yunanca da içerisinde i'râb sistemi olan bir dildir⁹³.

Cevad Ali, yukarıdaki bilgileri zikrettikten sonra bu husustaki görüşünü “bana öyle geliyor ki, eski dönemlerdeki dillerin pek çoğunda i'râb sistemi mevcuttu” şeklinde özetlemiştir⁹⁴.

İbn Fâris, bir grup dil bilgininin, saf ve katışıksız Arapların, (yani dilleri hiç bozulmamış eski Arapların) nahvi ve i'râbı bilmediklerini, bununla bağlantılı olarak ref'i, nasbı ve de hemzeyi bilmediklerini iddia ettiklerini belirtmiştir⁹⁵.

Fakat bu görüş çelişkilidir. Çünkü Arapların o dönemlerine bakılacak olursa, nahiv ilmi va'z edilmeden önce de onların, i'râbı bilip buna göre konuştukları bilinmektedir⁹⁶.

⁹⁰ Cemil 'Âlûş, a.g.e., s. 37.

⁹¹ Cevâd 'Alî, el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm, Bağdat, 1993, II 13.

⁹² Burada Sâmi dillerden kasıt, Hz. Nûh'un oğlu Sâmi'ye isnat edilen dillerdir. Bu isnat Tevrat'ta geçen ve Hz. Nûh'a kadar uzanan soy cetveline dayanır. Sâmi diller grubunda, “Babilce, Âşurca, 'İberce, Ârâmca, Ken'ânca ve Habeşçe bulunmaktadır. Süryanca ise, Ârâmca'ya bağlı bir dil dildir. Daha geniş bilgi için bkz. Cevdet er-Rukâbî, Turuku Tedrîsi'l-Lugati'l-'Arabiyye, Dimaşk, 1996, s. 13.

⁹³ Cevâd 'Alî, a.g.e., s. 13.

⁹⁴ Cevâd 'Alî, a.g.e., s. 13-14.

⁹⁵ İbn Fâris. es-Sâhibî, s. 39; Cevâd 'Alî, a.g.e., IX, 6.

⁹⁶ Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn”, SÜİFD, sy. 7, Sakarya, 1997, s. 328.

Şüphesiz ki Arapçada i'râb bir anda en olgun şekliyle ortaya çıkmış değildir. Belli ki, zamanla tekâmül etmiştir. Denilebilir ki; önce harekeler doğmuş, sonra da harfle i'râb teşekkül etmiştir⁹⁷.

el-Câhız (ö. 255/869) da nahvin, buna bağlı olarak da i'râbın kaideleri ve felsefesiyle asırlar süren çalışmaların bir ürünü olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Hicrî ikinci asrın yarısına kadar onların dil kaidelerini ve nazmı ana prensiplerine göre izah eden sistemli bir bilgi kaynakları yoktu. Fakat Arapların, kendi çocuklarından, i'râba riayet ederek konuşmalarını istemeleri, dillerine verdikleri önemi gösterir⁹⁸.

Arap dili İslâm'ın kabul edilmesinden sonra zirve noktasına ulaşmıştır. Çünkü Kur'ân indikten sonra Arapça, incelikte kemâle ermiştir. İnsanlar İslâm'a girdikten sonra bu dinin mesajını anlamak için Arapça öğreniyorlardı⁹⁹. Bundan dolayı i'râbın gerçek anlamını İslâm'dan sonra bulduğunu ve hakiki varlığını bu dönemde hissettirdiği gerçeği karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁰

Nitekim Hz. Peygamber *أعربوا القرآن. Kur'ân'ı hatasız ve düzgün okuyunuz* buyurmuştur¹⁰¹.

Hiz. Ömer Basra valisi olarak görevlendirildiği Ebu Mûsâ el-Eş'ârî'ye gönderdiği mektupta ona şunları öğütlemiştir. “*Sünneti öğretiniz, Arapçayı öğretiniz, Kur'ân'ı düzgün ve hatasız okuyunuz, çünkü o Arapçadır.*”¹⁰² Başka bir mektubunda ise Ebu'l-Esved'in Basra halkına i'râbı öğretmesini istemiştir¹⁰³.

İ'râb kelimesi cahiliye dönemlerinde ve İslâmî asrın ilk dönemlerinde fasih kelâm anlamında kullanılmıştır. Fasih söz, günümüzde konuşmanın mükemmelliğini, dilin

⁹⁷ Ahmet Karadavut, a.g.m. s. 328.

⁹⁸ el-Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn, Kahire 1985, I, 272.

⁹⁹ Muhammed Hasan Şurrâb, a.g.e., 11–12.

¹⁰⁰ Ahmed b. Fâris. a.g.e., s. 66.

¹⁰¹ Yukarıda geçen *أعربوا* kelimesi, müfessirler tarafından Kur'ân'ın lafızlarını ve manâlarını bilmek olarak açıklanmıştır. Fakat bu kelime nahivcilere göre, konuşma (dil) hatası anlamına gelen “lahn” kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. Bkz. İbn Fâris. a.g.e., 66. İbn Fâris'in hadis olarak naklettiği bu sözün kaynağına, araştırmalarımıza rağmen ulaşamadık.

¹⁰² 'Alâuddîn 'Alî el-Muttakî b. Hüsameddin el-Hindî, Kenzu'l-'Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, Beyrut 1993, V, 227.

¹⁰³ Cevâd 'Alî, a.g.e., IX, 6–7.

sürçme ve tökezlemelerden korunmasını ifade etmektedir. Fakat daha sonra fasih konuşmanın karşılığı olan i'râb kelimesi bir anlam daralmasına uğrayarak fetha, zamme, kesre gibi üç harekeye indirgenmiştir. Bu üç harekeye sukûn da eklenmiş ve bilinen hareke sayısı dörde çıkmıştır¹⁰⁴.

Daha sonra Araplar i'râbla birlikte konuşmadaki fesâhati, herkes tarafından anlaşılabilirliği ve ifadedeki yücelik ve ihtişamı kastetmeye başlamışlardır.

İbn Cinnî de nahvi tanımlarken i'râb kavramını kullanmaktadır. Ona göre nahiv, i'râb ve tesniye, cemi' teksîr, nisbet ve izâfet gibi diğer hususların kullanımında Arap kelâmı usulüne uyulmasıdır¹⁰⁵. Aslında İbn Cinnî bu tanımıyla birlikte, nahvi ve i'râbı genellik ve özellik bakımından ayırt etmiştir.

Zeccâcî ise nahvin ve i'râbın amaçlarının aynı olduğunu söyledikten sonra, birbirine benzeyen ve manâ olarak çok yakın olan iki şeyden birinin diğerinin ismiyle adlandırılabilceğini belirtmiş ve bu nedenle i'râbın nahiv, nahvin de i'râb olarak isimlendirilmesinin normal olduğunu belirtmiştir¹⁰⁶.

Özellikle ilk dönem klasik dilcileri i'râbı nahivle bir tutmuşlar ve i'râbın anlamını genişletmişlerdir. Yapılan bazı tanımlarda nahvi i'râbın yerine, i'râbı da nahvin yerine kullananlar olmuştur¹⁰⁷.

ez-Zebîdî (ö. 1205/1790), i'râbın aynı zamanda nahiv olduğu görüşündedir¹⁰⁸.

Ayrıca Fârâbî (ö. 950/1520) ve İbn Hâldûn (ö. 808/1406) gibi dilci olmayan bazı âlimlerde nahvi, kelimenin sonlarının değişmesiyle alâkalı bir ilim olduğunu belirterek¹⁰⁹ nahvi, i'râba yaklaştırmışlardır.

Zeccâcî de nahve i'râb, i'râba da nahiv denilebileceğini söylemiştir¹¹⁰.

el-Câbirî de nahvin i'râb olduğunu belirterek i'râbın, *“aynı lafız üzerindeki benzer*

¹⁰⁴ Cemil 'Âlûş, a.g.e., s 29. Daha sonra sukûnun harekelere dahil edilmesine rağmen, sukûn gerçekte hareke olmayıp harekenin harfidir. bkz, İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 36.

¹⁰⁵ İbn Cinnî, a.g.e., I, 35.

¹⁰⁶ ez-Zeccâcî, a.g.e., s 91.

¹⁰⁷ Bu tanımlar için bkz. İbn Cinnî, a.g.e., I, 36; es-Suyûtî, el-İktirâh, s. 30–33.

¹⁰⁸ ez-Zebîdî, a.g.e., III, 335.

¹⁰⁹ el-Fârâbî, İhsâu'l-'Ulûm, çev. Ahmet Ateş, İstanbul, 1990, s. 62.

¹¹⁰ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 89.

manâları birbirinden ayıran şey” olduğunu söylemiştir¹¹¹. Cemil ‘Âlûş da nahvin i’râb, i’râbın da nahiv olarak adlandırılmasının normal olduğunu belirterek, her ikisinin de aynı amaca yönelik olduğunu söylemiştir¹¹².

Nahivle i’râb arasındaki fark edilemeyecek derecedeki bu yakınlığın sebebi konusunda şunları söyleyebiliriz: Basra, Bağdat ve Kûfe gibi dil okullarının her birinin nahvi farklı tanımlamaları, nahiv kuralları ile i’râb arasında karmaşaya yol açmıştır. Bunlar arasında nahvin tanımını ve kurallarının kapsamını genişletenler olduğu gibi, bunu sadece kelimelerin son harekelerini belirtme, yapılarını, ıstikâkını (türevlerini) ve kalıplarını bilmeye sınırlandıranlar da bulunmaktadır¹¹³.

Nahiv ilminin ilk dönemlerdeki amacı, basit anlamda dil kurallarının belirlenmesi olmuştur. İnsanların yazıda ve konuşmada hatalı dil kullanılmasını önlemek amacıyla nahiv kuralları genişletilmiş ve bunlara riayet edilmesine çalışılmıştır. Daha sonraları Arapların diğer milletlerle sosyal ve kültürel anlamda temas hâlinde olmalarından dolayı dilin bozulmasını önlemek amacıyla nahivciler, cümlelerin öğelerini, bu öğelerin birbirleri arasındaki bağlantıları ve ilişkiyi ve kelimenin kısımlarını incelemeye başlamışlardır. Böylece nahiv, günümüz dilbiliminde kullandığımız dizimbilim, sözdizimi, öğretimsel sentaks (cümle bilgisi) adı verilen bilime dönüşmüştür.

Tanımlardan ortaya çıkan sonuca göre, i’râb, nahivden daha özel bir karaktere sahiptir. Nahiv ilmi ise i’râbtan daha genel ve daha kapsamlıdır. Nahiv Arap diliyle ilgili hükümleri ele alırken, i’râb bu kadar geniş olarak konuları ele almaz. Nahiv isim, fiil ve harf olan kelime kısımlarını içine alarak onları her bakımdan tafsilatlı bir şekilde inceler. Onları kısımlandırarak özelliklerini belirtir ve kullanım şekillerini şahitler eşliğinde açıklar¹¹⁴.

Dolayısıyla nahiv, sözcüklerin doğru şekillerini kullanma ve ortaya koyma hususunda bize yardımcı olur. Bunun bir sonucu olarak nahiv, doğru yazma konusunda da bize imkan veren kuralları belirler. İ’râbsa hızlı bir yorumlama ve değerlendirme esnasında sözcükler arasındaki ilişkiler konusunda bize yardımcı olur. Manâları oluşturan fâillik, mef’ûllük ve izâfet gibi konuları üstlenir. Kelimenin sonuna bitişen harekeleri ve ona etki eden âmilleri

¹¹¹ Muhammed ‘Âbid el-Câbirî, *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu ve dğr. İstanbul, 2000, s. 57.

¹¹² Cemil ‘Âlûş, a.g.e., s. 80.

¹¹³ Yakup Civelek, a.g.e., s. 62.

¹¹⁴ Cemil ‘Âlûş, a.g.e., 81.

inceler¹¹⁵.

Şayet nahvin vazifesini, anlatılmak istenen manâ bağlamında, bir cümle içindeki kelimeleri birbirine bağlamak olarak alırsak, o durumda i'râb hareketleri bu vazifenin en büyük kısmını icra eder ki, bunun sonucu olarak i'râbın manâsı nahiv anlamı üzerine baskın çıkar. Böylece nahiv i'râbla aynı anlama gelir. Fakat bu tanım doğru değildir. Çünkü nahiv ilmi, i'râbtan daha geniş ve daha kapsamlıdır¹¹⁶.

13. İ'râbın Önemi ve Gerekliliği

Arapçayı diğer dillerden ayıran en önemli özelliklerinden biri, oturmuş bir i'râb sistemidir. Öyle ki, cümle içindeki kelimelerin terkip vazifeleri, kendine has hareketlerle her zaman kendini gösterir. Mesela fâil, naib-i fâil, mübtedâ, haber, كان'nin ismi, إن'nin haberi ve bunlara tabi olan kelimeler her zaman merfû'dur. Cümlede temel olmayan isimler ya da bunlara benzeyenler, mef'ûller, hâl, temyîz, münâda, ان'nin ismi, كان'nin haberi ve bunlara tabi olan kelimeler her zaman mansûb olurlar.

Sözün birçok türlerini kapsayan ve az sayıdaki alâmetlerle kelimelerin çeşitli görevlerini kolaylıkla ifade eden i'râb sistemi, Arapçanın bir özelliği kabul edilir. Bu özellik Arap dilinde ikincil ya da zâid bir şey değildir. Arapçaya tesadüfen de girmemiştir. İ'râb, manâları ortaya çıkarmak ve açıklamak gibi temel bir görevi yerine getirmel için dile girmiştir. Dolayısıyla biz de kelimeler arasındaki gramer bağlantısını i'râb sayesinde bilmekteyiz¹¹⁷.

Ahmed b. Fâris i'râbın, Araplara bahsedilen yüce bir ilim olduğunu, bu sayede aynı cins lafızlar ve benzer manâlar arasındaki ayrımın ortaya konulabileceğini belirtmiştir. Ona göre, cümlelerin aslı olan haber, i'râb sayesinde bilinebilir. Şayet i'râb olmasaydı ne fâil mef'ûlünden, ne muzâf muzâfun ileyhden ve ne de taaccüp istifhamdan ayırt edilebilirdi¹¹⁸.

Zeccâcî, ilk dönem âlimler arasında i'râb konusunda en kapsamlı düşünenlerden birisidir. O i'râb üzerinde durmuş ve konuyu baplara bölerek "el-İzâh" adlı eserinde özetlemiştir¹¹⁹. ez-Zeccâcî'ye göre manâlar isimleri oluşturduğunda, bu isimler ya fâil ya

¹¹⁵ Cemil 'Âlûş, a.g.e., s. 82.

¹¹⁶ Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 74.

¹¹⁷ Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 74.

¹¹⁸ Ahmed b. Fâris. a.g.e., s. 75.

¹¹⁹ Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 80.

mef'ûl ya da bir şeye muzâf olurlar. Bu isimler şekilleriyle ve bünyeleriyle bunlara delalet etmezler. Bu nedenle i'râb hareketleri bu manâları ifade etmek için konulmuştur¹²⁰.

İ'râbın önemi ve fonksiyonu hakkındaki bu açıklamalar üzerinde, birkaç istisna dışında çoğu dilci müttefiktir¹²¹. Bu konu hakkındaki tartışmalar ve ihtilaflar daha sonra incelenecektir.

Nahiv ilmi ortaya çıktığından ve i'râb alâmetlerinin nahiv ilminde yer almasından sonra nahivciler hızlı bir şekilde i'râbı yazmaya yöneldiler. Çünkü manâlar i'râb sayesinde ayırt edilebilmekte ve konuşanın maksadı da yine i'râb sayesinde anlaşılabilir¹²². Zira lahn (dil hatası) manâları değiştirir ve ifade edilmeye çalışılan şeyin tam zıddının anlaşılmasına yol açabilir. Mâlik b. Enes de konunun önemine binâen, “*i'râb kelâmı güzelleştirir ve süsler. Konuşmanızı onun güzelliğinden alıkoymayınız*” demiştir¹²³.

Fakat i'râbın bizzat kendisi amaç olmayıp, ifadelerin düzgünlüğü ve konuşmanın sıhhati açısından bir araçtır. Şayet konuşma iyileştirilmezse, kendisine olan ihtiyaç da ortadan kalkar¹²⁴.

Sıralamış olduğumuz görüşlerin en güzel özeti bizce İbn Fâris'in şu sözleridir: “Anlamlar i'râbla belirlenir ve konuşmanın maksadı i'râbla bilinir. Şöyle ki, *İ'râbsız olarak* *ما أحسن زيد* veya *ضرب عمر زيد* denildiğinde konuşmacının maksadı anlaşılmaz. Fakat i'râbı yapılarak *ما أحسن زيداً*, *ما أحسن زيد؟* ya da *ما أحسن زيداً* şeklinde i'râblı olarak söylenildiğinde, konuşanın kastetmiş olduğu manâ açıkça ortaya çıkmış olur. Birinci cümle taaccüb, ikincisi istifhamiyye (soru), son cümleyse nafiye (olumsuzluk belirtir)¹²⁵.

Fakat nahivcilerin çoğunun i'râbın önemini ortaya koymak için öne sürmüş oldukları *ما أحسن زيد* cümlesi, Cemil 'Âlûş'a göre Arap dilindeki derin ve köklü birikimin ortaya koyulması açısından yeterli değildir¹²⁶.

¹²⁰ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 69; Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 80.

¹²¹ İ'râbın önemini vurgulayanlar için bkz. el-'Ukberî, Mesâil Hılâfiyye, s. 93; es-Suyûtî, el-Müzhir, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl ve dğr. Beyrut 1987, I, 329.

¹²² Cemil 'Âlûş, a.g.e., s. 45.

¹²³ Cemil 'Âlûş, a.g.e., s. 47.

¹²⁴ Şevki Dayf, Tecdîdû'n-Nahv, Kahire, 1986, s. 27.

¹²⁵ Ahmed b. Fâris. a.g.e., s. 196–197. Bu ve daha değişik örnekler için bkz. el-'Ukberî, Mesâil Hılâfiyye, s. 94; es-Suyûtî, a.g.e., I, 329.

¹²⁶ Cemil 'Âlûş, a.g.e., s. 49.

İbn Cinnî de i'râbın önemine şöyle değinir: “İ'râb, lafızlardaki anlamların açığa çıkarılmasıdır. *أكرم سعيداً أباه* ve *شكر سعيداً أبوه* gibi ifadelerde birinin ref', diğerinin nasb edilmesiyle fâil mef'ûlden ayırt edilir. İ'râb farklılığı olmasaydı, bunlar birbirine karışır ve konuşanın maksadı kapalı olurdu. *ضرب يحيى بشرى* gibi ifadelerde i'râbın zahir olmaması ise i'râbın önemini azaltmaz. Bu ve benzeri durumlarda anlam, fâilin takdim, mef'ûlün de tehir edilmesiyle açığa çıkar”¹²⁷.

İ'râbın, manânın anlaşılmasındaki rolü hakkında el-Cahız, şöyle bir örnek vermektedir: “*ذهبت إلى أبو زيد* şeklindeki bir sözü anlayamadıkları gibi *مكره أخاك لا بطل* şeklindeki sözleri de anlayamazlar”¹²⁸. Çünkü birinci cümlede ifadenin öğeleri belli bir dizime tabi tutulmayarak gelişi güzel söylenmiştir. Öyleyse birinci cümlelerin anlamlı olması, onun sağlıklı bir yapıda, doğru bir tertip içinde olmasına bağlıdır. Anlaşılmayan söze örnek olarak verilen diğer cümlelerinse i'râbsız oldukları görülmektedir.

İ'râbı bilmeden manâya nüfûz etmenin mümkün olabileceği iddia etmek izharı cehâletten başka bir şey değildir. Zira i'râb olmadan fâili mef'ûlden, mübtedâyı haberden ayırt etmek mümkün değildir. Böylece i'râbın, manâya ışık tutan kuvvetli bir mürşit olduğunu kabul etmek zorundayız.

130. İ'râbın Gerekliliği ve Gereksizliği Konusunda Tartışmalar

Şüphesiz ki nahiv, kaideleri ve felsefesiyle dil âlimlerinin asırlar süren çalışmalarının bir ürünüdür. Bu alanda ictihad ve tenkit kapısı her zaman açık olmuştur. Hiçbir nahivci de dokunulmazlığını ya da yanılmazlığını iddia etmemiştir¹²⁹.

Arapça, Arap milletinin dili olduğu kadar, Ku'rân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin dili olması hasebiyle bütün Müslümanlar için önem taşımaktadır. Bununla birlikte, zaman zaman Arap diline bir takım eleştirilerin yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Kutrub¹³⁰ başta olmak üzere daha ilk asırlarda bazı kişiler tarafından bu eleştiriler yapılmıştır. Bunların eleştirilerine daha o zaman, ez-Zeccâcî gibi âlimler gerekli cevapları vermişler ve

¹²⁷ İbn Cinnî, a.g.e., I, 37.

¹²⁸ el-Câhız, a.g.e., I, 162–163.

¹²⁹ Sarmış, a.g.m., s. 121.

¹³⁰ İ'râbı eleştirerek onun gereksiz olduğunu iddia eden Kutrub'un asıl adı, “Ebû Muhammed b. el-Müstenir el-Basrî'dir”. Sibeveyh'in öğrencilerindendir.

kritiklerini yapmışlardır¹³¹. Bu tartışmalar günümüze kadar devam etmiş ve böylece ortaya ciddi anlamda i'râb tartışmaları literatürü çıkmıştır.

1301. İ'râba Karşı Çıkanlar ve Görüşleri

Eskilerden Kutrub, yenilerden ise İbrahim Enîs gibi, i'râbın önemini inkar eden, i'râb alâmetlerinin bir manâya delâlet etmediğini ve mu'reb olmayan bir sözün anlaşılabilirliğini savunan kişilerde vardır¹³². Bunlar i'râb sisteminin Arapçayla bir ilgisi bulunmadığını, cümlelerin manâsını belirlemede rolünün olmadığını ve nahivciler tarafından uydurulduğunu söylemişlerdir¹³³.

İ'râba karşı çıkarak onun gereksizliğini savunanlardan biri de modern edebiyatçılardan Selâme Mûsâ'dır. Selâme Mûsâ, özellikle Arap dili eğitiminde i'râb bilgisine değil de kelime bilgisine önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı fikir Muhammed Hüseyin Heykel tarafından da dile getirilmiştir. Heykel i'râb sisteminin kaldırılarak Arapçanın daha kolay hâle getirilmesini savunmuştur¹³⁴.

el-Hâlîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791), i'râb konusunda farklı bir anlayışa sahiptir. Ona göre, fetha (َ), kesre (ِ) ve zamme (ُ) zaid olup sözleri birbirine bağlamak için kullanılır¹³⁵. el-Hâlîl b. Ahmed'in bu fikirlerinin uzantılarını Kutrub'da da görmek mümkündür. İ'râba ilk karşı çıkan klasik dilcilerden olması, Kutrub'un önemini daha da artırmıştır¹³⁶.

Kutrub, nahivcilerin, i'râbın gerekliliği hususunda ileri sürmüş oldukları görüşleri benimsemeyerek, kelimeler arasındaki farkı ortaya çıkarmak ve manâları beyan etmek için i'râbın gerekli olduğunu kabul etmemiştir. O bu görüşünü ortaya koyarken, i'râbları aynı, manâları farklı ya da manâları aynı i'râbları farklı isimlerin varlığını delil olarak göstermiştir¹³⁷.

¹³¹ Bkz, ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 70-71.

¹³² Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 81.

¹³³ İbrahim Sarmış, a.g.m., s. 121-122.

¹³⁴ Bedrettin Aytaç, "Selâme Mûsâ ve Arap Dili Üzerindeki Görüşleri", Nûsha Dergisi, sy. 2, Ankara, 2001, s. 126.

¹³⁵ Sîbeveyh, a.g.e., IV, 241- 242.

¹³⁶ Kutrub'un "İlelu'n-Nahv" ve "Me'âni'l-Kur'ân" adlı bir takım eserleri olduğu ifade edilmekteyse de bu eserlerin hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bu eserler için bkz. İbn Nedim, el-Fihrist, s. 53.

¹³⁷ es-Suyûtî, el-Eşbâh, s. 92; Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 81-82.

Kutrub, i'râbları aynı fakat manâları ayrı olan isimlere örnek olarak *لعل زيدًا، إن زيدًا أخوك* ifadelerini göstermiş, bu cümlelerdeki isimlerin i'râblarının aynı fakat manâlarının farklı olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde, bu durumun tam tersinin de olabileceğini beyan etmiştir. Yani terkip içerisinde, kelimelerin bazen i'râbları farklı, manâları aynı olabileceğini de ifade etmiştir¹³⁸.

Kutrub, i'râba olan itirazlarını, Arapların kelimeleri niçin harekelediği ve kelimelerin sonlarını sakın okumak yerine niçin i'râblı yaptıkları sorusuna verdiği cevapla sürdürmektedir:

*“Araplar, sözlerini i'râblı kullanmışlardır. Çünkü kelimenin sonunda durulması (vakf), ismin sukûn almasını gerektirir. Ayrıca geçiş durumunda da yine sukûn kullansalar bu sefer de sukûn hem vasilde hem de vakıfta kullanılmış olacaktır. Kelimenin sonunun sukûnlu kullanılması konuşmayı yavaşlatacağından Araplar, sözü sukûnlu söylemenin yerine, kelimenin sonunu harekeleyerek, onları birbirine bağlamayı daha uygun ve kolay bulmuşlardır”*¹³⁹.

Kısaca özetlemek gerekirse Kutrub, kelimelerde asıl olanın sukûn olduğunu, harekelerin ise ancak vasil zaruretinden ve telaffuzu kolaylaştırmak için kullanıldığını savunmuştur¹⁴⁰.

Bazı araştırmacılar, i'râb kaidelerinin sadece edebiyat alanında, özellikle de şiir, hitabet ve nesir alanında önemli olduğunu vurgulamış bunun dışında bu kaidelerin fazla önemli olmadığını ifade etmiştir¹⁴¹.

Yine bu araştırmacılara göre, eskiden beri konuşulagelen konuşma lehçeleri, ya i'râbsız olarak kullanılmıştır ya da bu lehçelerde edebî dilde olduğu kadar i'râb bulunmamaktadır. Bu görüşü savunanlar pek çok delil ileri sürmüş olup bunların en önemlileri şunlardır:

A. Lafzî delil: Hicaz'da, Necid'de, Yemen'de, Musul'da, Irak'ta, Şam'da ve diğer batı Arap beldelerinde hâlen konuşulmakta olan lehçelerin tamamı i'râbdan yoksundur. Şayet eski dönemlerde konuşulmakta olan lehçeler i'râblı olsaydı, bu i'râb düzeni günümüzde

¹³⁸ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 70.

¹³⁹ ez-Zeccâcî, a.g.e., s.70–71.

¹⁴⁰ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 70; es-Suyûtî, el-Eşbâh, s. 93; Mâzin el-Mubârek, a.g.e., s. 82.

¹⁴¹ 'Alî 'Abdulvâhid Vâfî, Fıkhü'l-Luga, Kahire, 1973, s. 210.

konusulan lehçelerin çoğuna intikal ederdi¹⁴².

B. Aklî delil: Bu delil ise i'râb kaidelerinin farklılığı, hassaslığı, tatbikatının zorluğu ve cümle içerisinde birbiriyle olan alakaları konusundaki değişik hâl ve durumlarla ilgilidir. Konuşma dilinde bunların çok önemli olduğu söylenemez. Çünkü konuşma dili, basitleştirmeyi, kolaylaştırmayı ve ifadeyi en kısa yoldan iletmeyi amaçlar¹⁴³.

el-'Ukberî de, i'râbın gereksiz olduğunu söyleyenlerin görüşlerini nakletmiştir. Ona göre i'râb karşıtları ifadeler arasındaki farkın, sözün cümle içerisindeki mevkiinden anlaşılabilceğini, bunu da fâilin mef'ûlden önce gelerek sağlanabileceğini söylemişlerdir. Dolayısıyla manâlar arasındaki farkı ayırt etmek için i'râbın cümleye girmesi onlara göre gereksizdir. Kelimeler cümle içerisinde düzenli bir şekilde gelirse manâ karışıklığı olmaz. Meselâ *كسر موسى العصي* cümlesinde bu düzene riayet edildiği için anlam kargaşası olmaz¹⁴⁴.

1302. İ'râbı Savunanlar ve Görüşleri

İ'râbın gerekli olduğunu savunan dilciler, öncelikle i'râb olgusunun Arap dilinin temel özelliklerinden biri olduğunu kabul ederler. Ayrıca bu dilciler, Arap dilinde i'râbın varlığına delalet eden ve klasik dönemden günümüze intikal eden pek çok şiirin mevcut olduğunu belirtirler.

İ'râbını değiştirip, harekeyi hatalı okuduğu bir şiirin, şair Şebîb b. Yezîd el-Hâricî'yi (ö. 100/718)¹⁴⁵ siyasi suçlamayla ölüme götürmesi, o dönemlerde bile i'râbın ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir¹⁴⁶.

Klasik dilciler fâillik, mef'ûllük ve izâfet gibi durumların arasını ayırabilmek için

¹⁴² Vâfî, a.g.e., s. 210–211.

¹⁴³ Vâfî, a.g.e., s. 211.

¹⁴⁴ el-'Ukberî, Mesâil Hılâfiyye, s. 94.

¹⁴⁵ Şâir hakkında daha detaylı bilgi için bkz. 'Azîze Fevvâl Bâbtî, Mu'cemu's-Şuarâi'l-Muhadramîn Ve'l-Emeviyyîn, Beyrut, 1998, s. 202.

¹⁴⁶ Şebîb bu beyitte Hâlife Abdümelik b. Mervân'a hitaben; *و منّا سديدّ البطّين و قعنّب* "Süveyd, Betîn, Ka'nab ve Şebîb bizdendir ey Mü'minlerin Emîri" beytini söylemiştir. Hâlife bu beyitte geçen *أمير المؤمنين* ifadesini, şairin merfû' olarak okuduğunu iddia etmiştir. Bu durumda beyit, Şebîb'in hâlife olduğu anlamına gelmektedir. Hâlife Mervân, kendisini hâlife ilan ettiğini zannettiği şairi tam idam ettirmek üzereyken, Şebîb'in, kelimenin münâda olduğu için mansûb okunması gerektiğini söylemesi üzerine onu serbest bırakmıştır. Bkz. İbn Kuteybe, 'Uyûnu'l-Ahbâr, Kahire 1968, II, 155–156.

konuşma ve yazıda i'râbın bulunduğunu icmâen kabul etmişlerdir¹⁴⁷.

İbn Fâris, i'râbın Araplara bahşedilen yüce bir ilim olduğunu ve bu sayede aynı cins lafızlar arasındaki ve benzer manâlar arasındaki ayrımın ortaya koyulabileceğini ifade etmiştir. Ona göre; i'râb olmasaydı, ne fâil mef'ûlden, ne muzâf muzâfun ileyhden ve ne de taaccüp istifhamdan ayrılabilirdi¹⁴⁸. İbn Kuteybe de (ö. 276/899) Allah'ın, i'râbı sadece Arap toplumuna has kıldığını belirterek, fâil ve mef'ûl gibi iki ifadenin birbirinden ayrılmasının ancak i'râbla mümkün olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁹

Günümüzde i'râb olgusu, pek çok dilci tarafından desteklenmektedir. Ali 'Abdülvâhid Vâfi, i'râbın Arapçaya has bir durum olduğunu belirterek, onun özelliklerini saymakta ve yararsız olduğunu iddia edenlere uzun uzun cevaplar vermektedir.

Ona göre, dizim kuralları bağlamında çoğunlukla hareketlerle temsil edilen ve i'râb kaideleri adıyla anılan çok ince kaidelerin bulunması, Arap dilinin karakteristik bir özelliğidir. Bu hareketler, kelimenin ibare içerisindeki vazifesini ve bu vazifenin dışında cümlelerin diğer unsurlarıyla olan alâkalarını belirtmek için kelimenin sonuna eklenir. Bu dizim kuralları diğer Sâmi dillerin herhangi birinde bulunmaz¹⁵⁰.

Vâfi, bir önceki bölümde belirttiğimiz ve i'râbın gereksiz olduğunu savunanlara karşı birtakım deliller getirmiştir. Aynı zamanda onlara karşı bir cevap niteliği taşıyan bu deliller şu şekilde özetlenebilir:

A. Günümüzde konuşulan günlük Arapçada i'râb kaidelerinin olmayışı, ilk dönem konuşulan Arapçada da i'râbın olmadığına delil olamaz. Çünkü Arap dilinin kaideleri ve sesleri pek çok lehçede değişikliklere uğramıştır. Değişen durumlar ve hâller karşısında Arap dilinin müfredatında, vezinler ve delaletlerinde de birtakım değişimler husule gelmiş olup, Arap dili kendini yenilemiştir. Böylece Arapça gittikçe aslından uzaklaşmıştır.

B. Günlük konuşma dillerinin pek çoğunda i'râb alâmetlerinin olmaması garipsenecek bir durum değildir. Çünkü i'râb alâmetleri tabii olarak ses değişmesi kanununa paralellik arz ederek ona uyum sağlamıştır ki, o da kelimedeki son sesin yani harekenin zayıflaması veya tamamen düşmesidir. Bu sadece Arapça için değil bütün dillerin maruz kaldığı bir

¹⁴⁷ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 69.

¹⁴⁸ İbn Fâris. a.g.e., s. 196–197.

¹⁴⁹ İbn Kuteybe, Te'vîlu Mütşkili'l-Kur'ân, nşr. 'Abdussabûr Şâhin, Kahire, 1989, s. 52.

¹⁵⁰ Vâfi, a.g.e., s. 210.

durumdur¹⁵¹.

C. Günümüz konuşma Arapçasında i'râbın izleri mevcuttur. Özellikle de harfle i'râb günlük konuşmada önemini hâlâ muhafaza etmektedir. Mesela Mısırlılar günlük konuşma dillerinde **أُكْ** ve **أُكْ** ifadelerini kullanmayıp **أُكْ** ve **أُكْ** ifadelerini kullanmaktadırlar. Bunun yanı sıra yine konuşma dilinde cemi' müzekker-i sâlimleri **الطيبين، المؤمنين** şeklinde telaffuz etmektedirler. Irak, Necid ve Hicaz bölgelerinde günümüzde konuşulan lehçelerde ef'âl-i hamsenin sonundaki "nûn" harfi **تمشين، يمشون** örneklerinde de görüldüğü gibi yerini korumaktadır¹⁵².

D. İ'râb alâmetlerinin inceliği ve de çeşitliliği mutlak anlamda onun bir anda icat edildiği anlamına gelmez. Eski devirlerdeki, Latince ve Yunanca, günümüzde ise Almanca, kaidelerindeki incelik ve çeşitlilik bakımından Arapçadan geri değillerdir. Fakat bu kaidelerin bir toplumdan diğer topluma geçişi taklit yoluyla gerçekleşmemiştir. Hiç kimse de bu kaidelerin dil âlimleri tarafından ortaya konulduğunu söylememiştir¹⁵³.

E. Basra ve Kûfe dil ekollerine mensup âlimler, Arapça konuşmanın en doğru biçimlerini tartışmışlar, kaideleri de bu mülahazalardan çıkarmışlardır. Buna ek olarak; i'râbı önemsemeyen görüşlerin sağlıksız olduğuna ilişkin en kuvvetli delil, Kur'ân-ı Kerim'in i'râblı bir şekilde bize kadar mütevatir bir biçimde gelmiş olmasıdır.

Ayrıca Hz. Osman mushafının hattında yabancı şekil ve biçimlerin olmayışı da bir delildir. Bu Mushaf, **المؤمنون** kelimesinde görüldüğü gibi harfle yapılan i'râba ve **رسولا، شهيدا** gibi tenvînle mansûb i'râb alâmetlerine işaret etmektedir. Üstelik bu mushafın Basra ve Kûfe âlimleri döneminde tedvin edildiğinde de şüphe yoktur. O hâlde i'râb kaidelerinin bu âlimler tarafından ortaya konulduğunu söylemek mümkün değildir¹⁵⁴.

Fakat Vâfi, bu delilleri sunduktan sonra i'râbın, eski dönemlerden beri konuşma dilinde değil de, genellikle edebî dilde kullanılmış olduğunu da kabul etme durumunda olduğunu ayrıca belirtmiştir¹⁵⁵.

Son olarak Vâfi, i'râbın önemini şu şekilde belirtmiştir: "*İ'râb sistemi, Arap dilinin*

¹⁵¹ Vâfi, a.g.e., s. 212.

¹⁵² Vâfi, a.g.e., s. 212.

¹⁵³ Vâfi, a.g.e., s. 213.

¹⁵⁴ Vâfi, a.g.e., s. 215.

¹⁵⁵ Vâfi, a.g.e., s. 216.

*temel unsurlarından bir tanesidir. Ne dâhice hazırlanmış bir ilham ve ne de bir dil bilgininin icadıdır. İ'râb sistemi, sedef içindeki inci ve yerin altındaki değerli taşlar gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde kendiliğinden oluşmuştur*¹⁵⁶.

Bir önceki bölümde el-'Ukberî'nin, i'râbın gereksiz olduğunu savunanların görüşlerini aktardığını belirtmiştik. İ'râbın gereksizliğini savunanlar, manâlar arasındaki farkın rütbeden, yani sözün cümle içerisindeki konumundan anlaşılabileceğini söylemişlerdir. Onlara göre manâ, kelimelerin cümle içerisinde dizilişlerinden anlaşılır. Fâili mef'ûlden önce kullanmak gibi... El-'Ukberî, kelimelerin cümle içerisinde rütbe olarak sıralanması görüşünü reddetmiştir. Ona göre böyle bir görüş, konuşan kimsenin ifade gücünü daraltır ve azaltır, secî' ve nazmı bozar. Çünkü şiirde kafiye zaruretinden dolayı kelime sıralaması değişmektedir. Fakat i'râb sayesinde buna gerek kalmaz ve takdim-tehir de manâyı bozmaz¹⁵⁷.

1303. Sonuç ve Görüşlerin Değerlendirilmesi

Sonuç olarak Arapçadaki i'râb sistemi, söylenilen sözdeki manâya nüfûz edebilmek için son derece önemlidir. İ'râba yapılan eleştiriler ise onun manâyı anlamadaki vazgeçilmez fonksiyonunu değiştiremez. İ'râb karşıtları, i'râbın dildeki rolüne itiraz ederlerken diğer yandan da alternatif projeler sunmaktadırlar. Bunlardan birincisi Arap nahvinin, dolayısıyla da i'râbın yeniden ele alınmasıdır ki, bunda da bir nebze haklı oldukları kanatindeyiz. İkincisi ise, konuşma dilinde i'râbdan kaynaklanan zorluklardır. İnsanların daha rahat Arapça konuşabilmeleri için, konuşma dilinde i'râbın kullanılmaması gerektiği görüşü, Arapçanın sosyal hayattan uzaklaşması sonucunu doğurmaktadır. Nitekim günümüz Arap dünyasında, sokakta konuşulan Arapça tamamen hâlk Arapçası ('ammiyye) olup içerisinde i'râbın olmadığı lehçeler revaçtadır. Fasih Arapça ise sadece edebî çalışma ve konuşmalarda, konferans ve resmî yazışmalarda kullanılmaktadır. Özellikle de Arapçaya yeni giren yabancı kelimelerde i'râbdan söz etmek mümkün değildir. Böylece Arapça, bir kültür ve düşünce dili olmaktan çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

¹⁵⁶ Vâfi, a.g.e., s. 216.

¹⁵⁷ el-'Ukberî, Mesâil Hılâfiyye, s. 94.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İ'RÂBİN PRATİK BOYUTU (MEBNIYYÂT)

Bu bölümde i'râb konusuna uygulamalı olarak yaklaşacağız. Burada ağırlıklı olarak i'râb olgusunu, nahiv kitaplarındaki öğretim amaçlı açıklamalarıyla aktarmaya çalışacağız. Geçmişte ve günümüzdeki nahiv kitaplarında i'râb konusunun geniş ölçüde ele alınması bizi, i'râb konusunun bu kitaplarda nasıl ve hangi başlıklar altında ele alındığını açıklamaya sevketmiştir. Bundan dolayı bu bölümde i'râb konusunun işleniş tarzını ve ilgili konuları aktararak, gerektiği yerlerde de bazı cümlelerin ve ayetlerin klasik i'râblarını vereceğiz.

Mu'rebât konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için ikinci bölüm tamamen mebniyyât konusuna ayrılmıştır. Çünkü mebniyyât konusunu işledikten sonra, mu'rebât konusunun anlaşılması daha kolay olacaktır.

20. Mu'reb ve Mebnînin Tanımı

İ'râb kelimesinin manâları ve mahiyetinin ne olduğu hususunda nahivcilerin farklı tanımlar getirdiğini bir önceki bölümde ifade ettik. İ'râb ve binâ tanımları üzerine oturan mu'reb ve mebnî terimleri konusunda ise bütün nahivciler hemfikirdirler.

ez-Zemahşerî ve el-Enbârî'ye göre mu'reb, başındaki âmillerin değişmesiyle sonunda değişiklik kabul eden kelimedir¹⁵⁵. el-Galâyînî de bu tanıma katılarak الرجل، الأرض، السماء ve يكتب kelimelerini mu'reb kelimelere örnek olarak vermiştir¹⁵⁶. Son dönem dilcilerinden Abbas Hasan'a göre ise mu'reb, i'râb alabilen lafızdır¹⁵⁷.

Mu'rebât olarak adlandırılan mu'reb kelimeler özet olarak, sonuna te'kid nûn'u ve nisve nûn'u bitişmeyen muzârî fiil, az bir kısmı hariç bütün isimlerdir¹⁵⁸. Mu'reb olan isimler de iki gruba ayrılır:

¹⁵⁵ ez-Zemahşerî, el-Mufasssal fî 'İlmi'l-Luga, thk. Muhammed İzzeddîn es-Saîdî, Beyrut, 1990 s. 27; el-Enbârî, Esrârü'l-'Arabiyye, s. 33.

¹⁵⁶ el-Galâyînî, a.g.e., I, 16.

¹⁵⁷ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 75.

¹⁵⁸ el-Enbârî, a.g.e., s. 33; el-Galâyînî, a.g.e., I, 16.

Diğeri ise bazı nedenlerden dolayı cer ve tenvîn kabul etmeyen gayr-i munsarif isimlerdir. مروان أحمد, gibi¹⁶². Munsarif ve gayr-i munsarif kelimeler ve i'râbları daha sonraki bölümlerde incelenecektir.

Mu'reb munsarif kelimeler “mütemekkin emken” مُتَمَكِّنْ أَمَكِّنْ olarak da isimlendirilmektedir. Gayr-i munsarif olan mu'reblar ise “mütemekkin” مُتَمَكِّنْ olarak isimlendirilir. Mebnî kelimeye ise “gayr-i mütemekkin” غَيْرُ الْمُتَمَكِّنْ adı verilmektedir¹⁶³.

Mebnî ise, önüne gelen âmiller değişse bile sonu değişmeyen kelimelere verilen isimdir. Mebnî olan kelimelerde zahirî bir i'râb değişikliği görülmez¹⁶⁴. Abbas Hasan'ın ifadesiyle mebnî, içerisinde binâ özelliğini bulunduran lafızlardır¹⁶⁵.

Bütün harfler mebnîdir. Çünkü harfler tek başlarına bir manâ ifade etmez¹⁶⁶. Bunun dışında mâzi ve emir fiiller, te'kîd nûn'u ve tenis nûnu bitişen muzâri fiiller ve bazı isimler mebnîdir¹⁶⁷. Fakat lâmsız emir fiil konusunda Basralı ve Kûfeli dilciler görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Kûfeli dilciler emir fiilinin mebnî değil mu'reb olduğu görüşünü savunmuşlardır¹⁶⁸.

Nahivciler mebnî kelimelerin aldığı harekelerle, mu'reb olan kelimelerin aldığı harekeler arasında bir ayrım yaparak konuyu, i'râb harekelerinin mi yoksa binâ harekelerinin mi daha önce geldiği sorusuyla başlatmışlardır.

Bazı nahivciler i'râb harekelerinin asıl binâ harekelerinin ise fer'î (ikincil) olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nahivcilere göre i'râb harekelerinde asıl olan, bu harekelerin isimlerde olmalarıdır. Fiile göre isim de asıldır. Bu nedenle i'râb harekeleri de asıldır. Fakat binâ harekelerinde asıl olan bunların fiillerde ve harflerde olmasıdır ki, fiiller ve harfler isimlere göre fer'î oldukları için bunlara verilen harekeler de fer'îdir¹⁶⁹.

Bazı nahivciler de önceki görüşün aksine, binâ harekelerinin asıl olduğu

¹⁶² ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 27.

¹⁶³ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 46; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 75.

¹⁶⁴ el-Galâyînî, a.g.e., I, 16.

¹⁶⁵ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 75.

¹⁶⁶ el-Galâyînî, a.g.e., I, 16; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 75.

¹⁶⁷ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 76; el-Galâyînî, a.g.e., I, 16.

¹⁶⁸ İbn 'Usfûr el-İşbîlî, Şerhu Cûmeli'z-Zeccâcî, thk. Sâhib Ebû Cenâh, Beyrut, 1999, II, 334; Ebû Hayyân el-Endelusî, a.g.e., II, 674.

¹⁶⁹ el-Enbârî, a.g.e., s. 32-33.

kanaatindedirler. Delil olarak binâ hareketlerinin değişmediklerini ve hep aynı hâl üzere kaldıklarını belirtmişlerdir. Buna göre değişmeyen bir şey değişene göre daha evlâ olduğundan binâ hareketleri asıldır¹⁷⁰.

Sibeveyh, mu'reb olan kelimeye verilen hareketlerle, mebnî olan kelimelere verilen hareketler arasında bir ayrım yapmıştır. Ona göre Mu'reb olan kelimelere verilen hareketlerin isimleri, ref', nasb, cer ve cezmdir. Mebnî kelimelerdeki hareketler ise zamme, fetha, kesre ve vakftır¹⁷¹.

Meselâ مِنْ kelimesine “mazmûm” denilir fakat merfû' denilmez. Çünkü merfû' tabiri mu'reb kelimeler için kullanılır. Zamme, binâ alâmetidir. Buna karşılık ref' ise i'râb alâmetidir. أَيْنَ kelimesine meftûh denilir fakat mansûb denilmez. أَمْسَ ye de meksûr denilir fakat mecrûr denilmez. Bu sınıflama mu'reb ile mebnîyi birbirinden ayırt etmek için yapılmıştır¹⁷².

Şu hâlde “bu isim merfû'dur” denildiği zaman, bu merfû'iyetin bir âmil tarafından gelmiş olduğu, başka bir âmilin gelmesiyle de değişebileceği anlaşılmış olur. “Şu isim meftûhtur” denildiğinde ise, o ismin aslî ya da arızî olarak mebnî bir hâlde olduğu anlaşılır¹⁷³.

Abbas Hasan, mebnî kelimelerde dört aslî harekenin de bulunabileceğini belirterek ilk sırada sukûnu zikretmiş ve bunun diğer binâ hareketlerinin en hafifi olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁴.

A. Binâ alâmeti olarak sukûnun harflerde bulunmasına örnek olarak هَلْ ve قَدْ, isimlerde bulunmasına ise كَمْ, مَنْ örneklerini verebiliriz.

Sukûn, fiillerde üç şekilde bulunur. Bunlardan ilki, merfû' ve harekeli fâil zamirine veya nisve “nûn”una bitişen mâzi fiildir. حضرْنَا، حضرْتَا، حضرْتِ örneklerinde olduğu gibi... İkincisi, sonu sahih olan yani illetli olmayan emir fiilleridir. اكتب، اجلس، gibi... Üçüncüsü ise kendisine nisve “nûn”u bitişen muzâri fiildir ki, bu da sukûn üzere mebnîdir. الطالبات

¹⁷⁰ el-Enbârî, Esrârü'l-'Arabiyye, s. 33.

¹⁷¹ Sibeveyh, a.g.e., I, 13–14.

¹⁷² el- Müberrred, a.g.e., I, 4; Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî, el-Uşûl fi'n-Nahv, thk. Abdu'l-Huseyn el-Fetelî, Beyrut, 1995, s. 45.

¹⁷³ Küçükkalay, a.g.e., s. 285–286.

¹⁷⁴ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 100.

.يَتَعَلَّمْنَ و يُعَلِّمْنَ Kız öğrenciler öğreniyorlar ve öğretiyorlar¹⁷⁵ cümlesindeki muzâri fiiller ifade ettiğimiz sebepten dolayı mebnîdirler.

B. Binâ alâmetlerinin ikincisi fethadır. Fetha, isim fiil ve harften oluşan her üç kelime grubuna da girebilir. İsimlerde كَيْفَ ve أَيْنَ, harflerde سَوْفَ ve ثُمَّ şeklinde bulunabilir.

Fetha, üç grup fiilde bulunabilir. Bunlardan birincisi mücerred mâzi fiildir. كَتَبَ gibi. Abbas Hasan burada, دَعَا ve ona benzeyen fiilleri de bu grup içinde mütalaa etmiş ve fiilin sonu illetli olsa bile bu fiilin takdiren fetha üzere mebnî olduğunu ifade etmiştir¹⁷⁶. İkinci ve üçüncü olarak, sonlarına te'kid nûnu bitişen muzâri ve emir fiili zikredebiliriz. Böyle durumlarda bu iki grup fiilde fetha üzere mebnî olur.

C. Üçüncüsü ise zammedir. Bu hareke binâ alâmeti olarak sadece isimlerde ve harflerde olup fiillerde bulunmaz. İsimlerde bulunmasına örnek olarak حَيْث kelimesini zikredebiliriz. Buradaki zamme zahir yani açıktır. Bazen de zamme, binâ alâmeti olarak isimlerde takdiren bulunabilir. Nidâ anında يَا سَيِّوِيَّةُ denildiğinde, bu kelime lafzen kesre üzere mebnî fakat takdiren zamme üzere mebnîdir. Her iki hâlde de nasb mahallindedir.

Zammenin harflerde binâ alâmeti olmasına örnek olarak مِنْ harfini zikredebiliriz.

D. Dördüncü binâ harekesi kesredir. Kesre isimlerde ve harflerde binâ harekesi olarak bulunur. Fiillerde ise bulunmaz. هُوَ لَاءَ ve بَ yi buna örnek olarak verebiliriz¹⁷⁷.

21. Kelime Çeşitleri

Arap dilinde kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır¹⁷⁸. İbn Hişâm, bu taksim üzerinde icma' olduğunu vurgulamasına rağmen¹⁷⁹ هَيْهَاتَ، صَا gibi isim fiiller, bazı nahiv alimleri tarafından bu üç sınıftan ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Fakat İbn Hişâm ve diğerleri, isim fiilleri ayrı bir kısım altında değil de isim başlığı altında değerlendirmiştir¹⁸⁰. es-Suyûtî ise isim, fiil ve harfın dışında dördüncü bir kelime çeşidinin

¹⁷⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 105; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 100.

¹⁷⁶ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 100.

¹⁷⁷ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 101.

¹⁷⁸ Sîbeveyh, a.g.e., I, 12. Sîbeveyh bu taksiminde sadece, *kelime, isim, fiil ve harftir* demekle yetinmiştir.

Kendisinden sonra gelen dilciler, onun bu tanımıyla sadece Arap kelâmını mı yoksa diğer dilleri de kastedip kastetmediğini tartışmışlardır. Bkz. ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 41.

¹⁷⁹ İbn Hişâm, a.g.e., s. 26; İbn Fâris. a.g.e., s. 82.

¹⁸⁰ İbn Hişâm, a.g.e., s. 26. (2 no lu dipnot)

olmadığını belirtmiştir¹⁸¹.

Nahiv âlimleri, dildeki bütün manâların, işaret etme bağlamında üç yönü olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlayışa göre bir kelime ya zatı, yani özü, cevheri, aslı ya da bir oluşu yahut da zat ile oluş arasında bir bağı ifade eder. Zat isme, oluş fiile, bağ ise harfe delalet eder¹⁸².

210. İsim

İsim babında Sîbeveyh, الإسم نحو رجل و فرس. *isim, adam veya at gibi kelimelerdir* demektedir¹⁸³. Aslında Sîbeveyh'in bu sözlerle kastetmek istediği şey konuya bir sınırlama getirip konunun çerçevesini belirlemektir¹⁸⁴.

el-Mubberred ismi, fâil yani bir işi yapması muhtemel ve münasip olan şey, el-Kisâî (ö. 189/804) ise, vasıflanabilen yani sıfat alabilen kelime, el-Ferrâ da (ö. 207/822) tenvîn, muzâf ve el takısı alma ihtimali olan kelimeler olarak tanımlamıştır¹⁸⁵.

el-Cürçânî, ise ismi, hiçbir zaman unsurunun bitişmediği ve kendi zatındaki bir manâya işaret eden şey olarak tanımlamıştır¹⁸⁶.

Yukarıdaki dilciler ismin tanımını yapmakla aslında, ismin alâmetlerini saymışlardır. Es-Suyûtî de ismin alâmetlerinin toplam otuzdan fazla olduğunu zikretmiştir¹⁸⁷.

En genel anlamıyla isim, zamanla bir ilgisi bulunmayan, kendi başına bir anlam taşıyan kelimedir. Bu tariftten de anlaşılacağı gibi ismin kendi başına bir anlamı vardır ve anlaşılması içinde başka bir karineye ihtiyacı yoktur.

İsimler değişik yönlerden kısımlandırılabilir. Fakat en genel taksim, isimleri mutasarrıf ve gayr-i mutasarrıf olarak ikiye ayırmaktır¹⁸⁸.

Mutasarrıf isim; tesniye, cemi', ism-i tasğîr ve ism-i mansûb gibi değişik bir çok kalıba dönüştürülebilen isimlerdir. مدينة kelimesi, مدينتان olarak tesniye kalıbına, مَدُنٌ olarak cemi'

¹⁸¹ es-Suyûtî, el-Eşbâh, II, 6.

¹⁸² İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 27; es-Suyûtî, a.g.e., II, 6.

¹⁸³ Sîbeveyh, a.g.e., I, 12.

¹⁸⁴ İbn Fâris. a.g.e., s. 82.

¹⁸⁵ İbn Fâris. a.g.e., s. 82–84.

¹⁸⁶ el-Cürçânî, a.g.e., s. 34.

¹⁸⁷ es-Suyûtî, a.g.e., II, 8.

¹⁸⁸ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 32.

kalıbına, مُدَّةً olarak tasğîr kalıbına ve مدني olarak da ism-i mansûb kalıbına sokulabilir.

Gayr-i mutasarrıf isim ise; مَنْ gibi müzekkerlik, müenneslik, tesniyelik veya cemi'lik durumunda hep aynı kalan ve değişmeyen kelimelerdir¹⁸⁹.

211. Fiil

el-Kisâî fiili, bir zamana delalet eden kelime olarak tanımlamıştır¹⁹⁰. İbn Fâris fiili, sonuna ت harfinin münasip düştüğü kelimeler olarak tanımlandığını belirtmiştir. هَبْتُ، قُمْتُ gibi. Fakat yine İbn Fâris bunun doğru olmadığını, çünkü bu harfin bitişmesinden önce de bu kelimelerin fiil olduğunu belirtmiştir¹⁹¹.

Sîbeveyh ise fiili, isimlerin mastarlarından alınmış ve içerisinde mâzi, muzâri ve emir gibi üç ana zamandan birini bulunduran kelimeler olarak tanımlamıştır¹⁹². ez-Zeccâcî de bu tanıma katılmıştır¹⁹³.

El-Enbârî de fiilin, gerçek bir eyleme delalet etmesinden dolayı fiil olarak isimlendirildiğini belirttikten sonra, kendisinde belirli bir zamanın bittiği manâlara delalet eden kelimelere isim denildiğini ifade etmiştir¹⁹⁴.

212. Harf

Sîbeveyh harfî, bir manâ taşıdığı hâlde ne isim ne de fiil olmayan، يَمِينٌ، سَوْفَ، yemin “vâv”ı gibi ibareler olarak tanımlamıştır.¹⁹⁵ İbn Fâris, çoğu dil âlimlerinin Sîbeveyh’in bu tanımına katıldığını belirterek harfin, fiilde ve isimde olmayan bir takım manâları ifade ettiğini de eklemiştir¹⁹⁶.

el-Hâlîl b. Ahmed ise harfin, kelime çeşitlerinden olduğunu kabul etmekle birlikte, manâsının ancak isimle ve fiille tamamlanan kelime olduğunu da eklemiştir¹⁹⁷.

¹⁸⁹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 32–33.

¹⁹⁰ İbn Fâris. a.g.e., s. 86.

¹⁹¹ İbn Fâris. a.g.e., s. 86.

¹⁹² Sîbeveyh, a.g.e., I, 12; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 36.

¹⁹³ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 52.

¹⁹⁴ el-Enbârî, Esrâru’l-‘Arabiyye, s. 27–28.

¹⁹⁵ Sîbeveyh, a.g.e., I, 12;

¹⁹⁶ İbn Fâris. a.g.e., s. 87.

¹⁹⁷ el-Hâlîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Kitâbu’l-‘Ayn, thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Beyrut 1988, III, 210–211.

Bazı nahivciler de harfleri, أدوات الربط *bağlantı edatları* olarak isimlendirmiştir¹⁹⁸.

Abbas Hasan, harflerin tek başlarına bir manâ ifade etmediklerini belirterek, cümle içerisinde başka bir kelimede olan manâya işaret ettiklerini ifade etmiştir.

Alfabeyi oluşturan harfler, kelimelerin meydana gelmesinde yapı taşı görevi yaptıklarından “hurûfu’l-mebânî”, kelimeleri hecelere ayırdıklarından dolayı da “hurûfu’l-hicâ” veya “hurûfu’t-teheccî” diye adlandırılmaktadır¹⁹⁹.

22. Mebnî Kelimeler

Arapçada mebnî kelimeler lâzım mebnîler (المبنى اللازم) ve ârizî mebnîler (المبنى العارض) olmak üzere iki kısma ayrılır. Lâzım mebnîler, cümle içerisinde konumları yani i’râbları ne olursa olsun i’râb alâmeti almayan ve sonları değişmeyen kelimelerdir. Ârizî mebnîler ise, normalde mu’reb iken bazı şartlardan dolayı mebnî olan kelimelerdir²⁰⁰.

220. Lâzım Mebnîler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bütün harfler mebnîdir. Mâzî ve emir fiillerle birlikte isimlerden de her zaman mebnî olanları zamirler, işaret isimleri, ism-i mevsûller, şart isimleri, istifham (soru) isimleri, bazı kinâyeler (belgisiz sıfatlar), bazı zarflar, fiil isimleri ve savtlar (taklit edilen sesler) olarak özetleyebiliriz²⁰¹.

Araştırmamızın bundan sonraki kısmında lâzım mebnîleri, isimler, fiiller ve harfler olarak üç ayrı kısımda inceleyeceğiz.

2200. Lâzım Mebnî İsimler

İsimlerin çoğunun mu’reb olduğunu belirtmiştik. Çünkü isimler, diğer kelime çeşitleri içinde, i’râba en çok müstehak olan kelimelerdir. Bu görüş aynı zamanda el-Halîl b. Ahmed’in, Sîbeveyh’in ve bütün Basra dilcilerinin görüşüdür²⁰².

Basra ekolüne mensup dilcilere göre i’râb, manâların birbirleriyle karışmasını engellemek için cümleye dahil olur. Bundan sonra da fâil, mef’ûl, muzâf ve muzâfun ileyh

¹⁹⁸ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 62, (1 no lu dipnot).

¹⁹⁹ İbrahim Mustafâ ve. dğr. el-Mu’cemu’l-Vasît, İstanbul 1986, I, 167.

²⁰⁰ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 76; Cemil ‘Alûş, a.g.e., s. 174.

²⁰¹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 76; el-Galâyînî, a.g.e., I, 16; ‘Abdulğani ed-Dakr, Mu’cemu’l-Kavâ’idi’l-‘Arabî, Dimaşk, 1993, s. 132.

²⁰² ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 77.

gibi isimlerin oluşturduğu manâlara delalet ederek bu manâların ortaya çıkmasını sağlar. Böylece Kutrub hariç, diğer bütün Basralı dilciler, bu konuda ittifak hâlinde dirler²⁰³.

Fakat isimler bazı yönlerden harflere benzediğinde mebnî olurlar. Nahivciler bu benzerliği, benzerlik yönleri açısından sınıflamışlardır. Bunlar temelde, terkip, anlam ve kullanım yönleridir²⁰⁴. Bazı nahivciler benzerlik yönlerini artırarak beşe çıkarmışlardır.²⁰⁵ Biz burada üç temel benzerlik yönünü ifade etmekle yetineceğiz.

A. Terkip benzerliği: Konum olarak ismin bir harf ya da iki harf üzerine münhasır kılınmasıdır. كَتَبْتُ fiilindeki ت harfi aslen bir ismi belirtir. Fakat durumu itibariyle mebnîdir. Bazen iki isim, iki harf olarak da ifade edilebilir. جَنَّتا cümlesindeki ت ve نا gibi²⁰⁶.

B. Anlam benzerliği: İsim bazen manâ bakımından bir harfe benzeyebilir. Bu benzerlik, ismin mevcut olan bir harfe benzerliği veya mevcut olmayan bir harfe benzerliği olarak ikiye ayrılmaktadır.

Mevcut olan harflere benzemesi bakımından mebnî olan isimlere, şart isimlerini ve istifham (soru) isimlerini örnek verebiliriz. Diğerine ise ism-i işaretleri misal verebiliriz. Bu isimler harflerin manâlarını içerdiğinden dolayı mebnî olurlar²⁰⁷.

C. Kullanım benzerliği: İsim bazen başka bir kelime üzerinde amel eder. Âmili olduğu kelimenin harekesini o kelimenin fiiliymiş gibi etkiler ama kendi harekesi asla etkilenmez. Buna isim fiilleri örnek verebiliriz. هَيْهَاتُ örneğinde هَيْهَاتُ mâzi anlamlı bir isim fiildir ve uzak oldu manâsındadır. Fâili ise الْقَمَرُ'dur.

اَتَرَكَ cümlesinde de اَتَرَكَ kelimesi emir anlamlı bir isim fiildir ve اَتَرَكَ anlamındadır. اَتَرَكَ ise mef'ûlun bihtir. Her iki isim fiil de kendisinden sonra gelen kelimeye etki etmiş fakat kendileri etkilenmemiştir. İşte kullanım yönünden bu tür isimler harflere benzediklerinden mebnîdirler²⁰⁸.

Her zaman mebnî olan isimleri zamirler, işaret isimleri, ism-i mevsûller, şart isimleri,

²⁰³ ez-Zeccâcî, a.g.e., s. 77.

²⁰⁴ Ahmed el-Hâşimî, el-Kavâ'idü'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1976, s. 30; ed-Dakr, a.g.e., s. 132.

²⁰⁵ Bu benzerlik yönleri için bkz. el-Galâyîni, a.g.e., II, 210; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 93.

²⁰⁶ el-Galâyîni, a.g.e., II, 210; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 85.

²⁰⁷ el-Galâyîni, a.g.e., II, 211; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 85.

²⁰⁸ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 87-88.

istifham (soru) isimleri, bazı kinâyeler (belgisiz sıfatlar), bazı zarflar, fiil isimleri ve savtlar (taklit edilen sesler) olarak özetleyebiliriz. Şimdi bunları sırasıyla tek tek inceleyelim.

22000. Zamirler

Zamir; konuşanın, kendisiyle konuşulan muhatabın veya gâibin yerini alan kelimelerdir.

Konuşanın yani mütekellim zamirlere أنا، نحن، ت، ي، نا örnek verebiliriz.

Muhatabın yerini alan zamirlere أنتن، أنتما، أنت، أنتي ve ك' nin furû'larını örnek olarak gösterebiliriz.

Gâib içinse ها، هي، هما، هم، هن، هـ zamirlerini misal verebiliriz²⁰⁹.

Zamirlerin i'râblarına geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması için nahivcilerin zamir sınıflandırmalarını ifade etmemiz gerekmektedir.

Zamirler munfasıl ve muttasıl zamirler olmak üzere başlıca iki kısma ayrılır²¹⁰.

A. Munfasıl zamirler: Başka bir kelimeye bitişmeyen, cümlede başında gelebilen ve لا edatından sonra, cümlede sonunda da ayrı olarak gelebilen zamirlerdir. أنا، نحن، إياك gibi²¹¹ Munfasıl zamirler de kendi arasında merfû' ve mansûb munfasıl zamir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a. Merfû' munfasıl zamirler: Bu zamirleri tablo hâlinde şu şekilde özetleyebiliriz.

الجمع	التثنية	المفرد		
هم	هما	هو	المذكر	الغائب
هن	هما	هي	المؤنث	
أنتم	أنتما	أنت	المذكر	المخاطب
أنتم ^{اضن}	أنتما	أنت	المؤنث	
نحن	نحن	أنا	المتكلم	

Tablo 1: Merfû' Munfasıl Zamirler

²⁰⁹ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb, s. 182; el-Galâyîni, a.g.e., II, 116; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 217; ed-Dakr, a.g.e., s. 285.

²¹⁰ Değişik nahiv kitaplarında, bariz (açık) ve müstetir (gizli) zamir olmak üzere zamirlerin kısımları çoğaltılmıştır. Bu kitaplarda, muttasıl ve munfasıl zamirler, bariz zamirlerin alt başlığı olarak değerlendirilmiştir. Bkz. İbn Hişâm, a.g.e., s. 104; 'Abbâs Hasan, a.g.e., II, 219.

²¹¹ el-Gâlâyîni, a.g.e., I, 120; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 220.

Bu zamirlerin bazılarının i'râblarını cümle içerisinde şu şekilde örneklendirebiliriz.

هم رجال الغد. *Onlar yarının adamlarıdır* cümlesindeki هم merfû' munfasıl zamir olup, sukûn üzere mebnîdir. Mübtedâ olduğu içinde mahallen merfû'dur²¹².

شَرَابٌ وَخَمْرٌ هُمَا مَصْدَرُ الْبَلَاءِ. *Şarap ve içki belanın kaynağıdır* cümlesindeki هما'nın i'râbı aynen yukarıda ifade ettiğimiz هم'un i'râbı gibidir²¹³.

هو أستاذ في الجامعة. *O üniversitede hocadır* cümlesindeki هو merfû' munfasıl zamir olup fetha üzere mebnîdir ve cümle içerisinde mübteda olduğu için de mahallen merfû'dur.

هو zamiri bazen cümle içerisinde fasıl zamiri olarak kullanılır. Bu durumda i'râbda mahalli olmaz. حسن هو الشاعر. *Hasan şairdir* cümlesindeki هو fasıl zamiri olup kendisinden sonra gelen kelimenin sıfat değil haber olduğunu ifade eder. İ'râbda da mahalli yoktur²¹⁴.

b. Mansûb munfasıl zamirler: Bu zamirleri de şu şekilde tabloya dökebiliriz.

					المفرد	التثنية	الجمع
الغائب	المذكر	إياه	إياهما	إياهم			
	المؤنث	إياها	إياهما	إياهنّ			
المخاطب	المذكر	إياك	إياكما	إياكم			
	المؤنث	إياكِ	إياكما	إياكنّ			
المتكلم		إياي	إيانا	إيانا			

Tablo 2: Mansûb Munfasıl Zamirler

Bu zamirler ancak nasb mahallinde bulunabilirler. إياك نعبد ²¹⁵ *Ancak sana kulluk ederiz* ayetindeki إياك, munfasıl zamir olup, feth üzerine mebnîdir. Öne geçmiş mef'ûlün bih olduğu için de mahallen mansûbtur²¹⁶.

Görüldüğü üzere bu zamirlerin hepsi إيا ile başlamaktadır. إيا'nın zamir olup olmadığı veya sonra gelen kısmın zamir olduğu, إيا'nın ona destek mahiyetinde olduğu tartışma

²¹² Nayif Ma'rûf, Mustafâ el-Cevzû, el-Nâyif Ma'rûf, a.g.e., Beyrut, 2000, s. 317.

²¹³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 318.

²¹⁴ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 319–320.

²¹⁵ el-Fâtîha, I / 5

²¹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 105; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 79; el-Galâyîni, a.g.e., I, 120; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 81.

konusu olmuştur. Fakat Abbas Hasan'a göre, her iki kısmın da zamir kapsamında sayılması gerektiği görüşü daha uygundur²¹⁷.

Mansûb munfasıl zamirlerin *إِيَّا* ile olan terkibi nahivciler arasında ihtilaf konusu olmuştur. el-Hâil b. Ahmed ve Sîbeveyh'e göre *إِيَّا* kişi zamiridir. *ك* harfiyse Sîbeveyh'e göre hitab harfi olup, i'râbta mahalli yoktur ve isim de değildir. Ona göre; şayet *ك* harfi isim olarak kabul edilirse, *إِيَّا*'nın onun muzâfı olması gerekecekti ki, zamirler de muzâf olamaz²¹⁸.

Fakat el-Hâil b. Ahmed ve ez-Zeccâcî, *إِيَّا*'nın açık bir isim olduğunu ve *ك* zamine muzâf olduğunu belirtmişlerdir.²¹⁹

Kûfeli dilciler ise *إِيَّاكَ* yi bütünüyle isim olarak kabul ederler. Fakat bu görüş fazla kabul görmemiştir²²⁰.

Bazı Kûfeliler ve Basra ekolünden İbn Keysân *ك* ve kardeşlerinin zamir olduklarını, *إِيَّا*'nın da bu zamirlerin munfasıl olduğunun anlaşılması için destek olarak geldiğini belirtmiştir²²¹.

B. Muttasıl zamirler: Kelimenin sonuna, ondan bir parçaymış gibi bitişen, tek başına bulunmayan,²²² kelimenin ve cümlemin ortasında bulunmayan zamirlerdir²²³.

Muttasıl zamirler, mübteda olamazlar ve şiirlerde vezin zarureti hariç, *لا*'dan sonra gelemezler. *أكرمك* Sana ikram ettim cümlesindeki *ت* ve *ك*'yi muttasıl zamirlere örnek verebiliriz.

Fakat *ما أكرمت إلاك* gibi bir cümle kullanılamaz. İstisna edatı olan *إلا* dan sonra muttasıl zamirlerin kullanılması kural dışı olarak şiirlerde vezin zarureti olarak bulunabilir.

أَعُوذُ بِرَبِّ الْعَرْشِ مِنْ فِتْنَةٍ بَغَتْ عَلَيَّ، فَمَالِي عَوْضَ إِلَّا هَ نَاصِرُ.

²¹⁷ Abbas Hasan, a.g.e., I, 237.

²¹⁸ Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. el-Hüseyn el-'Ukberî, et-Tıbyân fî İ'râbi'l-Kur'ân, thk. 'Alî Muhammed el-Beccâvî, Beyrut, 1987, I, 6-7.

²¹⁹ Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâcî, Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu, thk. Abdulcelîl 'Abduh Şelbî, Beyrut, 1988, I, 48; ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl, Beyrut, 1946, I, 60.

²²⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 60; el-'Ukberî, a.g.e., I, 7.

²²¹ ez-Zemahşerî, a.g.e., I, 61; el-'Ukberî, a.g.e., I, 7.

²²² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 105.

²²³ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 220.

*Bana zulmeden bir topluluktan Allah'a sığınırım. Benim ondan başka bir yardımcım yoktur (tavîl)*²²⁴.

Muttasıl zamirler, merfû', mansûb ve mecrûr zamirler olmak üzere üç kısma ayrılır²²⁵.

a. Merfû' muttasıl zamirler: Fiile birleşen, birleştiği fiil ma'lûmsa fâil, meçhulse nâib-i fâil, nevâsıhtan da كان ve كاد'nin isimleri olan zamirlerdir. Bu zamirler sadece fiillere bitiştiğinde bu başlık altında değerlendirilir. İsimlere bitiştiğindeyse القائمون، القائمون örneklerindeki ا ve و gibi tesniye ve cemi' harfleri olarak değerlendirilir²²⁶.

Bu zamirlere صدقت örneğindeki harekeli mütekellim "ta"sını، المتعلمان صدقا. örneğindeki tesniye "elif"ini، المتعلمون صدقوا. cümlesindeki cemi' "vâv"ını²²⁷ ve الفتيات صدقن ibaresindeki nisve "nûn"unu (müenneslik nûnunu) örnek verebiliriz²²⁸.

Bu zamirler, fiillerin çekimleri sırasında fiillere bitişik olarak ezberlendikleri için onlardan bir parçaymış gibi görünürler ve biz bunların fiilden ayrı bir zamir olduklarının farkına varamayız.

Merfû' muttasıl zamirleri mâzi, muzâri', emir ve nakıs fiil olan كان ile kullanarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Tesniye elifi (الف الإثني): كَانَا – اِكْتَبَا – يَكْتَبَانِ – اِكْتَبَا örneklerinde görülen altı çizili elifler tesniye elifi olup merfû' muttasıl zamirdir.

الطالِبَانِ يَدْرُسَانِ فِي الْجَامِعَةِ. İki öğrenci üniversite de okuyor cümlesindeki يَدْرُسَانِ fiili, fiil-i muzâri' olup merfû'dur. Ef'âl-i hamseden olduğu için de ref' alâmeti sonundaki "nûn" harfinin subûtudur. (yani düşmemesidir). Sonundaki "elif" ise muttasıl zamir olup sukûn üzere mebnîdir va fâil olduğu için de mahallen merfû'dur²²⁹.

2. Cemi' vâv'ı (واو الجماعة): كَانُوا – اِكْتَبُوا – يَكْتُبُونَ – اِكْتَبُوا fiillerindeki "vâvlar" cemi' vâvı

²²⁴ İmîl Bedî' Ya'kûb, el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Şevâhidi'l-Lugati'l-'Arabiyye, Beyrut 1996, III, 261; el-Galâyînî, a.g.e., II, 112–113.

²²⁵ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 221.

²²⁶ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 222.

²²⁷ Bazı Arap kabileleri "cemi' vâvını" hazfetmişler ve bunun yerine fiilin son harfine zamme vermişlerdir. Bu kabileler ضاربوا demek yerine ضاربوا قالوا ifadesini kullanmaktadırlar. Bkz. 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 222, (2 no. lu dipnot).

²²⁸ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 222.

²²⁹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 14.

olup merfû' muttasıl zamirdirler.

كان'ye bitişen vâv, muttasıl zamir *Uyuyorlardı uyandılar* cümlesinde *كانوا* نَائِمِينَ فَاسْتَيْقَظُوا. olup sukûn üzere mebnîdir. “Kâne”nin ismi olduğu için de mahallen merfû'dur²³⁰.

3. Müenneslik nânu (نون النسوة - كنّ - يكتبنّ - يكتبنّ) fillerinin sonuna bitişen bu müenneslik nûnları, ma'lum olan fiillerin fâilleri, meçhul olan fiillerin de nâib-i fâilleri olarak i'râb edilir²³¹.

Eğer onlar (çocuklar) kadın olup ikiden fazla iseler, 232 فإن كن نساءً فوق اثنين قلهن ثلثا ما تركن. onlara ölenin terekesinden üçte ikisi vardır ayetindeki كن nakıs fiilindeki şeddeli “nûn” muttasıl zamir olup, fetha üzerine mebnîdir ve “kâne”nin ismi olduğu için de mahallen merfû’dur.

4. Muhataba “ya”sı (ياء المخاطبة): تكتبين – اكتبين – تكونين ----- mâzi fiillerde muhataba “ya”sı yoktur.

ي أنتِ تُستَحِقِّينِ الثَّناءَ و التقدير. *Sen övgüyü ve takdiri hak ediyorsun* cümlesinin fiilindeki ي muttasıl zamir olup sukûn üzere mebnîdir. Fâil olduğu için de mahallen merfû'dur²³³.

5. Fâil tâ'sı (تاء الفاعل): كنت، -----، -----، كتبتُ، Süt içtim. Kadın كتبتُ المقال. *makale yazdı* cümlelerindeki “tâ” zamirleri, muttasıl zamirler olup, aldıkları harekelere göre mebnî olurlar ve fâil olduklarından dolayı da mahallen merfû'durlar²³⁴.

6. Mütেকellim “nâ”sı (نَاء المتكلم): كُنَّا، -----، -----، كُتِبْنَا، تناولنا طعام الفطور. Sabah kahvaltısı yaptık cümlesindeki “nâ” zamiri muttasıl zamir olup sukûn üzere mebnîdir. Fâil olduğu için de mahallen merfû’dur²³⁵.

Abbas Hasan, merfû' muttasıl zamirler arasında harekeli mütekellim "tâ"sının aslı olduğunu, geri kalan beş merfû' muttasıl zamirin furu' olduğunu belirtmiştir²³⁶.

²³⁰ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 328.

²³¹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 300.

²³² en-Nisâ, 4 / 11.

²³³ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 336.

²³⁴ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 102.

²³⁵ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 302.

²³⁶ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 221.

الجمع	التثنية	المفرد		
هم	هما	هـ	المذكر	الغائب
هنّ	هما	ها	المؤنث	
كم	كما	كـ	المذكر	المخاطب
كنّ	كما	كِ	المؤنث	
نا	نا	ى،	المتكلم	

Tablo 3: Mansûb Muttasıl Zamirler

Bu zamirler mansûb muttasıl zamirlerle, mecrûr muttasıl zamirler arasında müşterektirler²³⁷.

Rabbim bana ikrâm etti cümlesindeki birinci “yâ”, muzâfun ileyh olduğu için mecrûr muttasıl zamir olup cer mahallindedir. İkinci “yâ” ise mef’ûlün bih olup mahallen mansûbtur.

Sana ancak amelin fayda verir cümlesinde muhatab zamiri birinci ك mef’ûl bih olduğundan mahallen mansûb, ikinci ك ise muzâfun ileyh olduğu için mahallen mecrûrdur.

Efendisi ona ikram etti cümlesinde birinci “hâ” mef’ûlün bih olup mahallen mansûbtur. İkinci “hâ” ise muzâfun ileyh olduğu için mahallen mecrûrdur²³⁸.

Merfû’, mansûb ve mecrûr muttasıl zamir türleri arasında müşterek olan tek bir zamir vardır ki, o da نا zamiridir.

Ey rabbimiz, unuttuklarımızdan ve hatalarımızdan bizi sorumlu tutma ayetinde geçen birinci نا muzâfun ileyh olduğu için mahallen mecrûr, ikincisi, mef’ûlün bih olduğu için mahallen mansûb, üçüncüsü ise fâil olduğu için mahallen merfû’dur²⁴⁰.

Sonuç olarak bütün zamirler mebnîdir. Cümle içerisinde ref’, nasb veya cer mahallinde olması zamirlerin mebnî oluşlarını değiştirmez. Yani cümle içerisinde hangi görevde

²³⁷ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 80; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 221.

²³⁸ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 223.

²³⁹ el-Bakara, 2 / 286.

²⁴⁰ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 224.

olurlarsa olsunlar, bu konumlarından dolayı bir değişikliğe uğramazlar. Fakat yine de zamirlerin bulundukları konuma göre farklılık arzettikleri unutulmamalıdır. Bunlardaki değişim kelimenin tamamında olduğu için i'râb olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla zamirler lafzen mebnîdirler. Bu nedenle zamirler için “lafzen mebnî mahallen mu'reb” ifadesi kullanılmaktadır²⁴¹.

22001. İşaret İsimleri

Özel bir işaret vasıtasıyla belirli bir isme işaret eden ve ona delalet eden kelimelerdir²⁴². İsm-i işaretler Türkçede işaret zamirleri olan bu, şu, o ve bunların çoğulları yerine kullanılmaktadır. Ayrıca işaret zamirleri nesnelerin yerlerine işaret ederek onları belirtirler²⁴³.

Mesela Zeyd'e işaret edilmek istendiğinde هذا زيد *Bu Zeyd'dir* denilir. Bu örnekte işaret ismi iki şekilde isme delalet eder. İlk olarak isme işaret ederek onu belirtirler, ikinci olarak da, bizzat işaret ettiği şeyin o andaki durumuna işaret ederler. Bu iki özellik işaret isimlerinin bulundukları terkiplerde birbirinden hiçbir zaman ayrılmazlar²⁴⁴.

Kendisine işaret edilen şeye “muşârun ileyh” denilmektedir. Muşârun ileyh çoğunlukla elle tutulan veya duyu organlarıyla hissedilebilen somut bir şey olur. Bir kimsenin parmağıyla bir kaleme veya bir kitaba işaret etmesi bu nevidendir. هذا قلم. gibi²⁴⁵.

İşaret isimleri, muşârun ileyh'in durumuna göre iki kısma ayrılır. Birincisi, kendisine işaret edilenin yani muşârun ileyh'in, müfred, tesniye ve cemi' olmasıdır. Aynı zamanda bu durumlara müzekkerlik ve müenneslik özelliği de bitişiktir²⁴⁶.

İkincisi, muşârun ileyh'in yakın, uzak ve bu ikisi arasındaki orta mesafede bulunmasıdır ki, ²⁴⁷ bu uzaklıklar konuşanın bulunduğu çevredeki örf ve adetler tarafından

²⁴¹ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 224, (1 no. lu dipnot).

²⁴² el-Curcânî, a.g.e., s. 26; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 188; Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 14; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 81; el-Galâyînî, a.g.e., II, 128.

²⁴³ Muharrem Ergin, Türk Dili, İstanbul, 1997, s. 309.

²⁴⁴ İbn Hişâm, a.g.e., s. 188; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 321.

²⁴⁵ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 321.

²⁴⁶ İbn Hişâm, a.g.e., s. 189; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 321.

²⁴⁷ İbn Hişâm, a.g.e., s. 188; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 81; el-Galâyînî, a.g.e., II, 129.

belirlenmektedir²⁴⁸.

Yakın için kullanılan ism-i işaretler şunlardır:

الجمع	التثنية	المفرد	
هؤلاء	هذان (هذين)	هذا	المذكر
هؤلاء	هاتان (هاتين)	هذه	المؤنث

Tablo 4: Yakın İçin Kullanılan İsm-i İşâretler

Burada kelimenin ilk harfi olan ها işaret isimlerinden bir parça olmayıp, tenbih harfidir²⁴⁹.

Bu هذا cümledeki yerine göre ref', nasb ve cer mahallinde bulunabilir. *هذا رجلٌ كريمٌ. Bu değerli bir adamdır* cümlesinde هذا ism-i işaret olup, sukûn üzere mebnîdir. Mübteda olduğu için de mahallen merfû'dur. ها ise yukarıda da belirttiğimiz gibi tenbih harfidir ve i'râbta mahalli yoktur²⁵⁰.

Gerçeten bu Kur'ân, insanları en doğru yola iletir 251 *إن هذا القرآن يهدي للتي هي أقوم.* ayetindeki هذا sukûn üzere mebnîdir ve اِنْ nin ismi olduğu için mahallen mansûbtur.

Muşârun ileyh müzekker tesniye olduğunda هذين kullanılır ki, bu durumda ism-i işaretler mebnîden mu'rebe dönüşür.

Bu iki kalemi satın aldım ve اشتريت هذين القلمين. Bu iki kalem güzeldir. هذان القلمان جميلان. *Bu iki kalemle yazdım* cümlelerinde geçen ism-i işaretler ref' hâlinde "elifle" (هذان), nasb ve cer hâllerindeyse "yâ" ile (هذين) i'râb alırlar²⁵².

هؤلاء ise hem müzekker ve hem de müennes için ortaktır. Bulunduğu mevki ne olursa olsun daima kesre üzere mebnîdir.

Bu öğrenciler üniversiteden ayrıldılar cümlesindeki هؤلاء ism-i işareti, kesr üzerine mebnîdir ve cümlede fâil olduğu için mahallen merfû'dur²⁵³.

²⁴⁸ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 323, (1 no lu dipnot).

²⁴⁹ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 189; el-Galâyîni, a.g.e., II, 128.

²⁵⁰ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 144.

²⁵¹ el-İsrâ, 17 / 9.

²⁵² el-Galâyîni, a.g.e., II, 129; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 334.

²⁵³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 323.

Uzak mesafe için kullanılan ism-i işaretler şunlardır:

الجمع	التثنية	المفرد	
أولئك	ذَانِكَ (ذَيْنِكَ)	ذَلِكَ	المذكر
أولئك	تَانِكَ (تَيْنِكَ)	تِلْكَ	المؤنث

Tablo 5: Uzak İçin Kullanılan İsm-i İşâretler

Uzak mesafe için kullanılan ism-i işaretlerde kelimenin sonuna, muşârun ileyhe delalet etmesi bakımından iki harf ilave edilir. Bunlardan biri “uzaklık lâm’ı” olarak nitelendirilen ل harfi, diğeriye hitab harfi olan ك harfidir²⁵⁴.

ذلك الكتاب لا ريبَ فيه هدى للمتقين (Allah tarafından indirildiğine dair) kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitap takva sahipleri için doğru yolu gösterendir²⁵⁵ ayetindeki ذلك ism-i işaret olup feth üzere mebnîdir ve fâil olduğu için mahallen merfû’dur²⁵⁶.

Uzak mesafeye işaret eden ism-i işaretlerin tesniye sıygaları hariç, diğer bütün sıygaları mebnîdir. Mu’reb olan tesniye sıygaları diğer mu’reb kelimelerin tesniyeleri gibi i’râb edilir²⁵⁷. Yani ref hâlinde “elif” ile, nasb ve cer hâllerinde ise “yâ” ile i’râb alırlar. Yakını ve uzağı gösteren ism-i işaretlerin arasında, bir de orta mesafedeki uzaklığı ifade eden işaret isimleri vardır.

الجمع	التثنية	المفرد	
أولئك	ذَانِكَ (ذَيْنِكَ)	ذَاكَ	المذكر
أولئك	تَانِكَ (تَيْنِكَ)	تَاكَ (تَيْكَ)	المؤنث

Tablo 6: Orta Uzaklığı Gösteren İsm-i İşâretler

Orta uzaklığa işaret eden ism-i işaretlerin sonuna ك hitab harfi getirilir fakat ل getirilmez²⁵⁸.

ذاك المنظر رائع عند غروب الشمس. Güneşin batışı sırasındaki bu manzara muhteşemdir

²⁵⁴ el-Galâynî, a.g.e., II, 129; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 325–326

²⁵⁵ el-Bakara, 2/2.

²⁵⁶ ذلك nin i’râbı yapılırken bazı nahiv kitapları, bu kelimeyi parçalara bölerek i’râblamayı tercih etmişlerdir. Buna göre ذا ism-i işaret olup sukûn üzere mebnîdir, mübteda olduğu için de mahallen merfû’dur. ل ise uzaklık harfi olup kesre üzere mebnîdir ve i’râbta da mahalli yoktur. ك ise hitab harfi olup fetha üzere mebnîdir ve aynı şekilde i’râbda mahalli yoktur. Bkz., Nâyif Ma’rûf, a.g.e., s. 146.

²⁵⁷ Mehmed Zihni, a.g.e., s. 14; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 324, (2 no. lu dipnot).

²⁵⁸ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 81; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 324.

cümlesindeki *هنا* ism-i işaret olup sukûn üzere mebnîdir, mübteda olduğu için de mahallen merfû'dur. *ك* hitab harfî olup fetha üzere mebnîdir ve i'râbta mahalli yoktur²⁵⁹.

Bunların dışında, bir de sadece mekanı gösteren işaret isimleri mevcuttur. Yakın bir yeri göstermek için *buraya*, *burası*, *burada* anlamlarına gelen *هنا* kullanılır. *Ahmet أحمدُ هُنا* *buradadır* cümlesindeki *هنا* ism-i işaret olup sukûn üzere mebnîdir, mekan zarfı olduğu için de mahallen mansûbtur²⁶⁰.

Orta uzaklıktaki bir yere işaret etmek için *هناك*, uzak bir yeri belirtmek için de *هنا* veya *هناك* işaret isimleri kullanılır²⁶¹.

هناك *مدرستي هُناك* *Okulum şuradadır*. cümlesindeki *هنا* ism-i işaret olup, *ك* hitab harfidir ve i'râbı *هنا* ile aynıdır.

فإذا جاء أمرُ اللهِ قضِيَ بالحقِّ وخسرَ هُناك المُبطلون.²⁶² *Allah'ın buyruğu gelince adalaetle hükmedilir. İşte o zaman boşa uğraşanlar hüsranda kalırlar* ayetinde geçen *هنا* kelimesi zaman zarfı olup sukûn üzere mebnîdir. Mef'ûlün fih olduğu için mahallen mansûbtur ve *ل* uzaklık, *ك* da hitab için kullanılmıştır²⁶³.

وَأَرْسَلْنَا قُرْآنًا مَّعَ الْآخِرِينَ.²⁶⁴ *İşte oraya geridekileri de yaklaştırdık* ayetindeki *مَّعَ* ism-i işaret olup feth üzere mebnîdir. Mekan zarfı olduğu için mahallen mansûbtur²⁶⁵.

22002. İsm-i Mevsûller

İsm-i mevsûlün farklı tanımları yapılmıştır. En genel şekliyle ism-i mevsûl, anlamı kendisinden sonra gelen ve sıra adı verilen cümleyle tamamlanan kelimedir²⁶⁶.

Türkçede “ilgi zamiri” terimiyle karşıladığımız ism-i mevsûllerin tek başlarına bir anlamları olmadığı hâlde, cümlede ilişki içerisinde bulunduğu isimlerin dilbilgisel rollerine (fâil, mef'ûl vs.) uygun olarak “-en / -an, -dığı / -diği, -anı / -eni, -ana / ene,” gibi değişik

²⁵⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 145.

²⁶⁰ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 318.

²⁶¹ İbnu'l-Hâcib en-Nahvî, Kitâbu'l-Kâfiye fi'n-Nahv, şrh, Radiyyuddîn Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî, Beyrut, 1995, I, 29.

²⁶² el-Mu'min, 40/78.

²⁶³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 319.

²⁶⁴ eş-Şu'arâ, 26 / 64.

²⁶⁵ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 110.

²⁶⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 112; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 82; ed-Dakr, a.g.e., s. 499.

anlamsal katkılarda bulunmaktadır. Fakat Türkçede bulunan tek ilgi zamiri “ki” ekidir²⁶⁷.

İsm-i mevsûller cümle içerisinde iki şeye ihtiyaç duyarlar. Bunlardan ilki sıla cümlesidir. Sıla cümlesi, içerisinde doğruluk ve yanlışlık bildiren bir haber²⁶⁸ cümlesi olabilir. Aynı şekilde sıla cümlesi; zarf ve câr-mecrûr olabilir. Fakat sıla cümlesinin haberi mutlaka cümle olması gerekir. Emir, nehiy, taaccüb cümleleri haber cümlesi olmadığı için sıla cümlesi olamaz²⁶⁹.

İkincisi ise âid zamiridir ki bu zamir, sıla cümlesiyle mevsûle uzanır. جاء الذي قام أبوه. Babası kalkan geldi cümlesindeki “و” zamiridir²⁷⁰.

İsm-i mevsûller hâss ve müşterek olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Hâss ism-i mevsûlleri bir tablo hâlinde şu şekilde gösterebiliriz:

المفرد	التثنية	الجمع
المذكر	الذان، اللذان	الذين
المؤنث	التان، اللتين	اللوات، اللاتي، اللاتي

Tablo 7: Hâss İsm-i Mevsûller

الذي ve التي'nin her ikisi de sukûn üzere mebnîdir. Cümle içerisinde bulundukları mahal ister nasb veya ref' veyahut da cer olsun bu değişmez²⁷¹.

Gördün mü o din gününü yalanlayanı. Ayetindeki الذي sukûn üzere mebnî olup, ayrıca mef'ûlun bih olduğu için de mahallen mansûbtur²⁷³.

Hâss ism-i mevsûlden önce ma'rife bir isim gelirse ism-i mevsûl onun sıfatı olur. جاء الرجل الذي أحترمه. Saygı gösterdiğim adam geldi. İsm-i mevsûl, nekre bir kelimeden sonra gelirse, muzâfun ileyh olur. ولنجزيهم أحسن الذي كانوا يعملون. Onları, yaptıklarının en güzeli ile mükâfatlandıracağız ayetindeki الذي, sukûn üzere mebnî olup, muzâfun ileyh olduğu

²⁶⁷ Haydar Ediskun, Türk Dilbilgisi, İstanbul, 1999, s. 169.

²⁶⁸ Haber cümlesi; manâsı gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi mümkün olan fiil, isim ve şibh-i cümlelerdir. bkz, 'Alî el-Cârim, Mustafâ Emîn, el-Belâğatü'l-Vâdiha, Dimaşk, 1999, s. 158–159.

²⁶⁹ ed-Dakr, a.g.e., s. 500.

²⁷⁰ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 191; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 342.

²⁷¹ el-Galâyînî, a.g.e., I, 131; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 343–345.

²⁷² el-Mâ'ûn, 107 / 1.

²⁷³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 55.

²⁷⁴ el-'Ankebût, 29 / 7.

için de mahallen mecrûrdur²⁷⁵.

اللذان، اللتان، اللتين gibi tesniye sıygalarındaki ism-i mevsûller, mu'rebtirler. İ'râbları tesniyelerin i'râbları gibidir. Sizden zina edenlerin ikisine de eza²⁷⁶ و اللذان يُأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا. *edin* ayetindeki الذين, mübtada olup merfû'dur, ref' alâmeti "elif"tir²⁷⁷.

الذين ise daima feth üzerine mebnî olduğu için ref', nasb ve cer mahallinde olması onun harekesini değiştirmez²⁷⁸.

كَرَمَتْ المدرسة اللاتي تفوقن. اللاتي ise sukûn üzere mebnîdir. kesre üzere mebnîdir. اللاتي في اللغة العربية. *Okul, Arapçada başarılı olan öğrencileri ödüllendirdi* cümlesindeki اللاتي ism-i mevsûlü müennes olup sukûn üzere mebnîdir. Aynı zamanda mef'ûlun bihtir ve mansûbtur²⁷⁹.

Müşterek ism-i mevsûller ise, cümle içinde bulundukları yerin değişmesiyle, kendisinde bir değişme olmayan yani müfred, müsennâ, cemi' ve müzekker- müennes makamında değişmeyerek aynı vecih üzere kalan ism-i mevsûllerdir²⁸⁰.

Bunlar kaynaklarda dört tane gösterilmesine rağmen²⁸¹ kabul edilen görüşe göre مَنْ، مَا، ال olmak üzere altı tanedir²⁸².

مَنْ: o kimse ki manâsında olup âkiller için kullanılır ve daima sukûn üzere mebnîdir. Cümledeki konumuna göre de i'râb edilir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ. Görmedin mi göklerde ve yerde olan herkes Allah'a secde ediyor ayetindeki مَنْ ism-i mevsûl olup sukûn üzere mebnîdir ve fâil olduğu için de mahallen merfû'dur²⁸⁴.

مَا: o şey ki manâsında olup gayr-i âkıl olan varlıklar için kullanılır ve sukûn üzere

²⁷⁵ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 55.

²⁷⁶ en-Nisâ, 4 / 16.

²⁷⁷ el-Galâyînî, a.g.e., I, 131; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 346.

²⁷⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 55.

²⁷⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 54.

²⁸⁰ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 196; a.mlf. Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 113; el-Galâyînî, a.g.e., I, 133.

²⁸¹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 82.

²⁸² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 113; el-Galâyînî, a.g.e., I, 133.

²⁸³ el-Hacc, 22 / 18.

²⁸⁴ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 294.

mebnîdir.

ما اشترَيْتَهُ. *Satın aldığın şey hoşuma gitti* cümlesinde ما ism-i mevsûlî sukûn üzere mebnîdir²⁸⁵.

ما ve من in kendisinden önce gelmesi gerekmektedir²⁸⁶.

Eve giren kimdir? cümlesi aslında. من الذي دخل الدار. Bunun i'râbını yapacak olursak; مَنْ, soru ismi olup sukûn üzere mebnîdir. Mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur. ذا ism-i mevsûl olup sukûn üzere mebnîdir. Haber olduğu için de mahallen merfû'dur²⁸⁷.

Dün ne yedin? cümlesi de aynıdır. Buradaki ما soru ismi olup sukûn üzerine mebnîdir. Mübtedâ olması hasebiyle mahallen merfû'dur. ذا ise ism-i mevsûl olup sukûn üzere mebnîdir ve haber olduğu için de mahallen merfû'dur²⁸⁸.

O ki ve hangi manâlarında olup hem âkiller hem de gayr-i âkiller için kullanılır.

Fakat bazı durumlarda أي kelimesinin zamme üzere mebnî olması câizdir. أي muzâf olduğunda ve sıla cümlesinin mübtedâsı hazfedildiğinde, zamm üzere mebnî olur. أكرم أيهم. Ahlakı en güzel olanına ikram et cümlesinde أي kelimesi ism-i mevsûl olup zamm üzere mebnîdir²⁸⁹.

Bu kelime sadece Benî Tay dilinde الذي anlamında kullanılmaktadır. جانني ذو قام. Kalkan bana geldi cümlesindeki ذو ism-i mevsûl olup sukûn üzere mebnîdir.

İbn Hişâm, bazılarının لا وذو في السماء عرشه Arşı semâda olana yemin olsun şeklinde bir ifade kullandıklarını rivayet etmiştir²⁹⁰. Yine bu cümlede ذو ifadesi ism-i mevsûldür ve sukûn üzere mebnîdir.

ال ism-i mevsûlî de hem âkiller ve hem de gayrî akıllar için kullanılır. Ancak bu, birkaç

²⁸⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 196; a.mlf. Şerhu katri'n-Nedâ, s. 113; el-Galâyînî, a.g.e., I, 134; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 82.

²⁸⁶ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 197; a.mlf. Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 115; el-Galâyînî, a.g.e., I, 134–135.

²⁸⁷ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 143.

²⁸⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 144.

²⁸⁹ el-Galâyînî, a.g.e., I, 136; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 83; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 363.

²⁹⁰ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 196; a.mlf. Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 113.

şartla ism-i mevsûl statüsünde olabilir. Buna göre ال takısı ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfât-ı müşebbehenin başında kullanıldığı durumlarda الذي ve التي nin verdiği anlamı verir²⁹¹.

Şayet ال takısı, رجل gibi câmid bir ismin başına ya da طحلب gibi câmid bir isme benzeyen vasfın başına veya da ism-i tafdilin başına gelirse, bu durumda “harf-i târif” hüviyetinde olur²⁹².

قام الذي ضرب و الذي ضرب. *Döven ve dövülen kalktı* cümlesi aslında, قام الضارب و المَضْرُوب manâsındadır²⁹³.

22003. Şart İsimleri

Her dilde olduğu gibi Arapçada da bir eylemin gerçekleşmesini belirli bir şarta bağlayan ve şart edatları adı verilen bir takım isimler ve harfler bulunmaktadır. Şart isimlerini, fiil-i muzâriyi etkilemesi ve zarf olup olmaması bakımından kendi içerisinde de gruplara ayırmamız mümkündür.

Şart isimleri, *إِذَا*, *أَيْنَ*, *كَيْفَا*, *أَيَّانَ*, *مَتَى*, *حَيْثُمَا*, *مَا*, *مَنْ*, *مَهْمَا* ve olmak üzere sayıları on bir tanedir²⁹⁴.

ماء، مَنْ، مهما مکان zarfıdır. أين، حیثما، اینما، این zaman zarfı ve متى şart isimlerinden Şart edatı إِنَّ ise isim değil harftir²⁹⁶. Bunların dışında kalan şart edatı كَيْفَمَا ise zarf olmayan şart isimleridir²⁹⁵.

İزما' da ihtilaf vardır. Sıbeveyh, İزما'nın harf olduğunu ve şart edatı olan إِنْ mesabesinde olduğunu belirtmiştir. Buna göre, إِنْ تَقَمْ أَقَمْ *Kalkarsan kalkarım* şart cümlesi, İزما تَقَمْ أَقَمْ cümlesiyle aynı anlamdadır²⁹⁷.

el-Müberred, İbn Serrâc (ö. 316/928) 'إنما' nin zaman zarfı olduğunu belirterek, aslında yukarıdaki cümlelerin, *متى تقم أقم* *Ne zaman kalkarsan o zaman kalkarım* manâsına geldiğini belirtmişlerdir²⁹⁸.

²⁹¹ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, s. 200; Mehmet Zihnî, a.g.e., s. 28.

²⁹² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 113.

²⁹³ Mehmet Zihnî, a.g.e., s. 21.

²⁹⁴ es-Sertûnî, a.g.e., III, el-Galâyînî, a.g.e., II, 134; 85; ed-Dakr, a.g.e., s. 214.

²⁹⁵ Sîbeveyh, a.g.e., III, 85; es-Sertûnî, a.g.e., III, 85; el-Galâyînî, a.g.e., II, 208.

²⁹⁶ Sîbeveyh, a.g.e., III, 56.

²⁹⁷ Sîbeveyh, a.g.e., III, 56; İbn Hişâm, Serhu Katri'n-Nedâ, s. 43.

²⁹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 43.

إذما تدرس تتجج. *Çalışırsan başarısın* cümlesindeki *إذما* cezm eden şart harfi olup sukûn üzerine mebnîdir ve harf olduğu için de i'râbta mahalli yoktur²⁹⁹.

مهما ise cumhura göre isimdir. *مَهْمَا تَأْتِينَا بِهِ مِنْ آيَةٍ*³⁰⁰ *Her ne kadar bize bir mucize getirsen bile...* ayetindeki *مهما* şart ismi olup sukûn üzere mebnîdir. Mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur.

مهما gayr-i âkiler için kullanılan şart ismidir. İsim fiil olan *مه* ile şart mansında olan *ما* dan müteşekkildir ve daha çok yadırgama, paylama ve azarlama anlamı taşıyan durumlarda kullanılır³⁰¹.

شَآيَتْ بَرِ هَآيَرِ يَآپَآرْسَآنِ اَللّٰهْ كَاتِنْدَا اُونُ هَآزِرِ بُولُورْسُون cümlesinde *مهما* şart ismi olup sukûn üzere mebnîdir. Şart fiilinin mukaddem mef'ûlun bihi olduğu için de mahallen mansûbtur³⁰².

Fakat Süheylî bunun harf olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddiasını da Züheyr'in (ö. 610 m) şu beytini delil getirmişlerdir:

و مَهْمَا تُكُنْ عِنْدَ أَمْرِي مِّنْ خَلِيقَةٍ وَإِنْ خَالَهَا تُخْفِي عَلَى النَّاسِ تُعَلِّمُ

Her ne kadar bir kimsede gizli bir huy olursa olsun, onu insanlardan gizlediğini zannetse bile (birgün) bilinir (Tavîl)³⁰³.

Süheylî'ye göre bu beyitteki *مهما* iki fiili de cezm eden şart harfi olup sukûn üzere mebnîdir ve i'râbta mahalli yoktur. Fakat cumhura göre *مهما*, yukarıdaki beyitte şart ismi olup sukûn üzere mebnîdir, mübtedâ olduğu için mahallen merfû'dur³⁰⁴.

Bazı dil âlimleri de *مهما* kelimesinin herhangi bir vakti belirten zaman zarfı olduğunu söylemişlerdir³⁰⁵.

مَنْ : Akıllı varlıklar için kullanılan şart ismidir. Cümlede mahalli ne olursa olsun sukûn

²⁹⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 36.

³⁰⁰ el-A'râf, 7 / 132.

³⁰¹ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1992, I, 362.; el-Galâyîni, a.g.e., II, 192.

³⁰² Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 296.

³⁰³ Ebû 'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî es-Sa'leb, Şerhu Dîvânî Züheyr b. Ebî Sülmâ, Kahire, 1944, s. 32; İmîl Bedî' Yakub, el-Mu'cemu'l-Mufasssal, VII, 409.

³⁰⁴ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 321–323; a.mlf. Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 43–45.

³⁰⁵ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 362.

üzere mebnîdir. *Çalışan başarır* cümlesindeki مَنْ, şart ismi olup sukûn üzere mebnîdir. Mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur³⁰⁶.

ما: Gayr-i âkiller için kullanılan şart ismidir. *Hayır olarak ne yaparsanız Allah onu bilir* ayetindeki ما, iki fiili cezm eden şart ismi olup, sukûn üzere mebnîdir ve mübteda olduğu için mahallen merfû'dur³⁰⁷.

حيثما: Bu kelime de şart isimlerinden olup zamm üzere mebnîdir. Çünkü حيث, zamm üzere mebnî olup şart edatı olan ما daha sonra kendisine bitişerek ondan bir cüz olmuştur³⁰⁸.

حيثما her iki fiili de cezm eden *Yolculuğa çıkarsan çıkarım* cümlesinde حيثما birinci fiilin mef'ûlün bihi olduğu için mahallen mansûbtur³⁰⁹.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki, حيثما mekan zarfı olarak kabul edilir ve ancak sonuna ma şart edatı bitiştiğinde cezmeder³¹⁰.

متى، اَيان: Bunlar şart manâsını taşıyan zaman zarflarıdır. Şart edatı olarak kullanıldıklarında kendilerinden sonra gelen iki muzâri fiili de cezm ederler.

متى *Çalıştığında başarısın* cümlesinde متى, iki fiili de cezm eden zaman zarfı olup sukûn üzere mebnîdir. نَجح fiilinin mef'ûlün fihi olduğu için de mahallen mansûbtur³¹¹.

اَيان ise şart manâsını içeren اَي ile, “-dığında” manâsını içeren اَن kelimesinden mürekkeptir. Bu ikisi birleştiğinde ortaya çıkan اَيان, fetha üzere mebnî olup gelecekte olan bir zamanı gösterir³¹².

اَيان *Ne zaman gidersen, gölgesi olan ağaçlar bulursun* cümlesindeki اَيان, şart ismi olup feth üzere mebnîdir ve تَجد fiilinin mef'ûlün bihi olduğu için de mahallen mansûbtur³¹³.

³⁰⁶ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 358; el-Galâyînî, a.g.e., II, 192; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 295.

³⁰⁷ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 332; el-Galâyînî, a.g.e., II, 209; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 282.

³⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 172; İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 152.

³⁰⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 129.

³¹⁰ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 85; el-Galâyînî, a.g.e., II, 193–194.

³¹¹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 287.

³¹² el-Galâyînî, a.g.e., II, 193.

³¹³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 82.

كيفما: Genellikle, “*nasıl...sa...*”, diye tercüme edilir. Cümledeki mahalli itibariyle hâl, mef’ûlû mutlak veya كان’nin haberi olarak mansûb olur. Kûfelilere göre, hem şart fiilini hem de cevabı cezmeder. Ayrıca hem ما ile hem de ما’sız kullanımı câizdir³¹⁴.

كيفما *Nasıl yazarsan öyle yazarım* cümlesindeki كيفما, cezmetmeyen şart edatı olup sukûn üzere mebnîdir. Cümledeki ikinci fiilin fâilinin hâli olduğu için de mahallen mansûbtur³¹⁵.

كيف: Bu kelime tek başına, kendisine ما harfî bitişmeden de şart edatı olarak kullanılabilir. Fakat hem lafzen hem de manâ olarak aynı fiillerin başına gelmelidir. Ayrıca fiilleri de cezmetmez.

كيف *Nasıl yaparsan öyle yaparım* cümlesinde كيف cezmetmeyen şart edatı olup fetha üzere mebnîdir. Cümledeki ikinci fiilin hâli olduğu için de mahallen mansûbtur.

Fakat كيف تجلس اذهب. Aynı şekilde, كيف’ten sonra gelen fiillerin cezmlî olarak kullanımı da –Kutrub hariç- Basralı dilcilere göre mümkün değildir³¹⁶.

أين، أئى: Her iki kelime de mekana işaret etmekte olup aynı zamanda şart ismidirler. Şart ismi olarak kullanıldıklarında iki fiili de cem ederler.

أين *Nerede inersen orada inerim* cümlesinde أين, şart ismi olup fetha üzere mebnîdir. Cümledeki ikinci fiilin mef’ûlûn bihi olduğu için de mahallen mansûbtur³¹⁷.

Bazen de te’kîd için sonuna ما harfini alıp أينما şekline de dönüşebilir ki, buradaki ما zaidir.

أينما *Nerede olursanız olun ölüm sizi bulur* ayetindeki أينما, cezm eden şart edatı olup sukûn üzere mebnîdir. Ayetteki ikinci fiilin mef’ûlûn fihi olduğu için de mahallen mansûbtur. ما ise zâid harf olup sukûn üzere mebnîdir ve i’râbta da mahalli

³¹⁴ el-Galâiyînî, a.g.e., II, 194.

³¹⁵ Nâyif Ma’rûf, a.g.e., s. 253.

³¹⁶ İbn Hişâm, Muğni’l-Lebîb, I, 229; Nâyif Ma’rûf, a.g.e., s. 252–253.

³¹⁷ el-Galâiyînî, a.g.e., II, 193; Nâyif Ma’rûf, a.g.e., s. 85.

³¹⁸ en-Nisâ, 4 / 78.

yoktur³¹⁹.

انى Hem soru ismi hem de şart ismi olabilir. Şart ismi olduğunda أين ve كيف anlamlarına gelebilir.

انى Nereye gidersen oraya giderim cümlesinde, şart ismi olup sukûn üzere mebnîdir. Zaman zarfı olduğu için de mahallen mansûbtur³²⁰.

أي: Şart isimlerinin içerisinde sadece أي mu'rebtir. Kendisinden sonra gelen iki fiili muzâriyi de cezmeder. Farklı kullanımlarına göre i'râbı değişik şekillerde gelebilir.

أي Mü'min olan felâha kavuşur cümlesinde أي kelimesi الذي manâsında mu'reb olarak kullanılmıştır.

أي هم مُحَافِظُونَ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ. Namazlarına devam edenlerle mutlu olurum cümlesinde de harf-i cerle mecrûr olmuştur.

أي bazen de zamm üzere mebnî olur ki, bu durum, sılasına dönen zamirin hazfedilmesi ve kendisinin de muzâf olması durumlarında olur.

أي En çok çalışana selamımı ulaştır cümlesinde أي, ism-i mevsûl olup zamm üzere mebnîdir. Harf-i cerle de mahallen mecrûrdur³²¹. Cümle içerisinde kullanımlarına göre أي şu şekillerde de gelebilir:

A. Şart fiili lâzım veya nakıs gelirse, أي mübtedâ olur.

أي Hangi öğrenci çalışırsa başarır cümlesinde أي şart ismi olup mübtedâdır ve merfû'dur. Ref' alâmetiyse zahir zammedir.

B. Şart fiili müte'addî olursa bu durumda şart ismi olan أي mef'ûlün bih olur.

أي Hangi bayan arkadaşına ikram edilirse öğülür cümlesindeki أي şart fiilinin mef'ûlün bihi olup mansûbtur. Nasb alâmetiyse zahir fethadır.

C. أي, şart fiilinin mastarına veya şart fiiliyle aynı anlamı taşıyan başka bir fiilin mastarına muzâf olursa mef'ûlû mutlak olur.

أي Yaptığın çalışmaya göre sonucunu alırsın cümlesindeki أي

³¹⁹ el-Galâyînî, a.g.e., II, 193; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 85; Emîn es-Sevvâ, el-Câmi' li İ'râbî Cümeli'l-Kur'ân, Beyrut, 2000, s. 141.

³²⁰ el-Galâyînî, a.g.e., II, 193; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 70.

³²¹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 78-79.

mef'ûlû mutlak olup mansûbtur.

أي kelimesi, bir zarfa muzâf olursa naib-i zarf yerine geçer. Yani mef'ûlûn fih olur.

أي يوم تُسافرُ تجذُّ أخاك في الطَّارِ. *Hangi gün gidersen kardeşini hava alanında bulursun* cümlesindeki أي, zaman zarfının nâibidir ve mansûbtur. Nasb alâmetiyse fethadır.

Aynı zamanda أي, harf-i cerle de mecrûr olabilir.

بأيّ وسيلةٍ تذهبُ إلى الجبلِ أذهبُ. *Hangi araçla (sebeple) dağa gidersen ben de onunla giderim* cümlesinde ب harf-i ceriyle kullanılmıştır. Dolayısıyla أي kelimesi harf-i cerle mecrûr olup, cer alâmeti kesredir³²².

22004. İstifham (Soru) İsimleri

Arapçadaki soru isimlerinin sayısı genelde on bir olarak kabul edilir. Bunlar من، ما، ماذا، Arapçadaki soru isimlerinin sayısı genelde on bir olarak kabul edilir. Bunlar من، ما، ماذا،

أي hariç bütün soru isimleri bulundukları hareke ya da sukûn üzere mebnîdir. İbn Hişâm, أي'nun mu'reb olduğunda nahivcilerin icma ettiklerini belirtmiştir³²⁴.

أي O kadının tahtını bana hanginiz getirecek ayetindeki أي kelimesi soru ismi olup mübtedâ olduğu için merfû'dur.

أي Allah'ın hangi ayetlerini inkar edersiniz ayetindeyse أي soru ismi olup, fiilin mef'ûlûn bihi olduğu için mansûbtur³²⁷.

أي kelimesi ister soru ismi isterse şart ismi olsun, hem müennes hem de müzekker için kullanımı aynıdır. Fakat müennes bir kelimeye muzâf olduğunda أية şeklinde de olabilir. أية *Hangi sayfayı okuyorsun?* örneğinde olduğu gibi.

من Bu kelimeler ise insan gibi akıllılar hakkında sorulan sorularda kullanılır. من *Kime ikram ettin?* cümlesinde من, fiilin mef'ûlûn bihi olup sukûn üzere mebnîdir.

³²² el-Galâyîni, a.g.e., II, 209; ed-Dakr, a.g.e., s. 217; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 75-77.

³²³ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 86; el-Galâyîni, a.g.e., II, 141; İmîl Bedî' Ya'kub, Mevsû'atu'n-Nahv ve's-Sarfî'l-İ'râb, Beyrut, 1988, s. 51; ed-Dakr, a.g.e., s. 217

³²⁴ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s.172; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 86; el-Galâyîni, a. g.e., II, 147; İmîl Bedî', Mevsû'atu'n-Nahv, s. 51; ed-Dakr, a.g.e., s. 30-31.

³²⁵ en-Nahl, 27 / 38.

³²⁶ el-Mu'min, 40 / 81.

³²⁷ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s.172.

من Kim bu evimize gelen cümlesindeki من soru ismi sukûn üzere mebnîdir ve aynı zamanda mukaddem haber olduğu için mahallen merfû'dur. ذا ise ism-i işaret olup sukûn üzere mebnîdir ve mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur³²⁸.

ماذا: Gayr-i akiller için kullanılan soru isimleridir. Bir şeyin hakikati veya sıfatları hakkında sorulan sorular için de kullanılır. Bu durumda o şeyin akıllı olup olmamasına bakılmaz. Bunlar, cümle içindeki görevleri ve i'râbları ne olursa olsun, daima sukûn üzere mebnîdirler.

ما Ne kırıldı? cümlesinde ما soru ismi olup, sukûn üzere mebnîdir ve mübtedâ olduğu için mahallen merfû'dur.

ما سألته Ne sordun? cümlesindeyse, ما yine sukûn üzere mebnîdir ve fiilin mef'ûlün bihi olduğu için de mahallen mansûbtur³²⁹.

ماذا soru ismiyse, istifhâmiye olan ما ve işaret ismi olan ذا'dan müteşekkildir.

ماذا الإهمال Bu ihmâl nedir? cümlesinde ما soru ismi olup sukûn üzere mebnîdir. mukaddem haber olduğu için de mahallen merfû'dur. ذا ise ism-i işaret olup sukûn üzere mebnîdir. mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur³³⁰.

أَيَّان متى: Her ikisi de zaman zarfı olup, vakit hakkında ifade edilmek istenen soruyu bildirir. متى Hem geçmiş hem de gelecek zamanla alakalı sorular için kullanılırken, أَيَّان sadece gelecek zaman için kullanılır³³¹.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ. Eğer doğru söylüyorsanız, bu va'd ne zaman diyorlar ayetindeki متى soru ismi olup sukûn üzere mebnîdir ve mukaddem haber olduğu için de mahallen merfû'dur³³².

أَيَّان يَسْأَلُونَكَ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ. Sana kıyamet günü ne zaman? diye soruyorlar ayetindeki أَيَّان soru ismi olup, feth üzere mebnîdir ve mef'ûlün fih olduğu için de mahallen mansûbtur³³³.

³²⁸ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 86; el-Galâyînî, a.g.e., I, 141; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 293.

³²⁹ el-Galâyînî, a.g.e., I, 142; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 281.

³³⁰ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 286.

³³¹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 86; el-Galâyînî, a.g.e., I, 144–145.

³³² Yâsîn, 36 / 48.

³³³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 287.

³³⁴ ez-Zâriyât, 51 / 12.

³³⁵ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 82.

أين: Bu kelime mekan hakkında bilinmesi gereken sorularda kullanılan yer zarfıdır.

أين أخوك? *Kardeşin nerededir?* cümlesinde أين , mekan zarfı olup feth üzere mebnîdir. Mahzûf habere müteallik olduğu için de mahallen merfû'dur. Bu haber, takdîren موجود veya كائن kelimeleridir³³⁶.

كيف: Bunlar bir şeyin hâlimden bilgi almak için sorulan sorularda kullanılan soru isimleridir. كيف أنت? *Nasılsın* cümlesinde olduğu gibi...³³⁷ Bazen de şaşırma ve hayret ifade edebilir³³⁸. كيف تكفرون بالله. *Allah'ı nasıl inkar edersiniz* ayetinde olduğu gibi...³³⁹

Sîbeveyh'e göre, كيف zarftır. el-Ahfeş (ö. 211/826) ve es-Sîrâfî (ö. 368/978) ise onun zarf değil de, isim olduğunu belirtmişlerdir. Sîbeveyh, onun konum itibariyle daima mansûb olduğunu savunurken, Ahfeş ve Sîrâfî onun, mübtedâ ile kullanıldığında mahallen merfû', diğerleriyle kullanıldığında mahallen mansûb olduğunu belirtmişlerdir³⁴⁰.

كيف حالك? *Nasılsın?* cümlesindeki soru ismi olan كيف feth üzere mebnîdir ve mukaddem haber olduğu için de mahallen merfû'dur.

كيف ظننت الأمر? *Durumu nasıl fark ettin?* cümlesinde كيف soru ismi olup, feth üzere mebnîdir ve fiilin ikinci mef'ûlün bihi olduğu için de mahallen mansûbtur³⁴¹.

Soru (istifhâm) isimlerinin cümle içerisindeki mahallî i'râbını anlamının pratik yolu, soruya herhangi bir pratik cevap vermek ve cevap cümlesinde, soru isminin yerini alan kelimenin o cümledeki i'râbını tespit etmektir. Mesela; أنا طالب من أنت? *Sen kimsin* sorusuna, diye cevap verilebilir. Cevap cümlesinde soru isminin yerini alan kelime haber mevkiindeki طالب'dur. Öyleyse, soru cümlesinde yer alan من de haberdur ve mahallen merfû'dur³⁴².

متى سافرت? *Gece yolculuk yaptım* سافرت مساء. *Ne zaman yolculuk yaptın?* cümlesine, şeklinde cevap verilebilir. Dolayısıyla متى'nın cevabı, مساء kelimesidir ve bu kelime cümle içerisinde mef'ûlün fihtir. Öyleyse متى da, önündeki fiilin mef'ûlün fihidir ve mahallen

³³⁶ el-Enbârî, a.g.e., s. 38; el-Galâyînî, a.g.e., I, 145; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 86; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 84

³³⁷ el-Enbârî, a.g.e., s. 38; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 86; el-Galâyînî, a.g.e., I, 145–146.

³³⁸ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 230; el-Galâyînî, a.g.e., I, 145.

³³⁹ el-Bakara, 2 / 28.

³⁴⁰ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 230–231.

³⁴¹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 252.

³⁴² Hasan Akdağ, Arap Dilinde Edatlar, Konya, 1987, s. 129.

mansûbtur³⁴³.

أنى: Bu kelime soru ismi olarak kullanıldığında, *nereden ve nasıl* anlamlarına gelebilir.

يا مريمُ أنى ³⁴⁴ *Ey Meryem! Bu sana nerden?* ayetinde sukûn üzere mebnîdir ve mef'ûlün fih olduğu için de mahallen mansûbtur³⁴⁵.

كم: Bu kelime bir şeyin sayısının bilinmesi istendiğinde kullanılır. Bunun yanı sıra haberiye manâsında çokluk da bildirir.

ألم يَرَوْا كم أهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنَ الْقُرُونِ... ³⁴⁶ *Görmediler mi ki, biz onlardan önce nice kuşaklar helak etmişizdir...* ayetindeki كم haberiyye manâsında olup çokluktan kinâyedir³⁴⁷. Sukûn üzere mebnîdir. Mukaddem mef'ûlün bih olduğu için mahallen mansûbtur.

كم طائراً وقعَ على الأرض. *Yere kaç uçak düştü* cümlesinde كم soru ismi olup, sukûn üzere mebnîdir, mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur³⁴⁸.

22005. Bazı Kinâyeler

Belli olan bir şeyi, açık olmayan belirsiz bir biçimde anlatmaya kinâye denir³⁴⁹. Lâzım mebnîlerden olması hasebiye, konumuzla ilgili olan kinâyeler ذيت، كيت، كذا، كائن، كم olmak üzere beş tanedir³⁵⁰.

كم kelimesinin kullanımı soru ismi olarak ve haberiyye olarak iki türlüdür. Soru ismi olarak kullanımını bir önceki bölümde ifade etmiştik. Haberiyye olarak kullanımında, sayıca fazla olan şeyler haber verilme suretiyle imâ edilir.

عندي كتبٌ كثيرةٌ. *Çok kitabım var* anlamına gelmektedir³⁵¹.

كم ister soru, isterse de haberiyye olsun, her iki durumda da sukûn üzere mebnîdir ve

³⁴³ Akdağ, a.g.e., s. 129.

³⁴⁴ Âl-i İmrân, 3 / 37.

³⁴⁵ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 70.

³⁴⁶ Yâsîn, 36 / 31.

³⁴⁷ Emîn es-Sevvâ, a.g.e., s. 393.

³⁴⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 246–247.

³⁴⁹ el-Curcânî, a.g.e., s. 187; Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 22; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 88; el-Galâyînî, a.g.e., I, 148; İmîl Bedî, a.g.e., s. 555.

³⁵⁰ Sîbeveyh, a.g.e., II, 170–171; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 88; el-Galâyînî, a.g.e., I, 148.

³⁵¹ İbn 'Usfûr, a.g.e., s. 390; el-Galâyînî, a.g.e., I, 148.

mahalli olarak ref', nasb ve cer hâllerinde bulunabilir³⁵².

كذا: Bu kelime *şöyle, böyle, bu kadar, falan vakit* ya da *falan şey* anlamlarına gelebilir. Kendisiyle, müphem şeylerin azlığı ya da çokluğu sayı bakımından imâ edilir³⁵³.

كذا kelimesinin okunuşu her durumda sabittir ve kinâye ismi olduğu müddetçe de harflerinde bir değişiklik görülmez³⁵⁴. Aslında bu kelime teşbih harfi olan ك ile, işaret ismi olan ذا dan mürekkebe olup yeni ve müstakil bir manâ kazanmıştır. *Şöyle dedi, قال كذا. فعل كذا. Şöyle yaptı gibi*³⁵⁵.

كذا, çoğunlukla mükerrer olarak kullanılır. *Şöyle şöyle dedim gibi. قلت كذا و كذا*. Cümledeki yerine göre mahallî olarak merfû', mansûb ve mecrûr olarak gelebilir.

كذا cümlesinde fâil olduğu için mahallen merfû', *قلت كذا* cümlesinde mef'ûlû bih olduğu için mahallen mansûb, *مررت بكذا* cümlesindeyse mahallen mecrûrdur³⁵⁶.

كأن: Bu kelime haberiyye anlamı içeren كم kelimesiyle aynı anlamdadır ve daima sukûn üzere mebnîdir³⁵⁷. Teşbih harfi olan ك, ve tenvînle yazılan أي kelimelerinden mürekkebtir. Tenvîn, bir terkibe girdiğinde aslî nûn harfine benzediğinden dolayı, bu kelimenin "nûn" ile yazılması mümkündür. Bunun yanında, *كائن, كائي* şeklinde de kullanılabilir³⁵⁸. Bunların yanı sıra, *كنن, كين, كائن, كئین* gibi kullanımları da mevcuttur³⁵⁹.

كأن kelimesinden sonra lâzım fiil ya da mef'ûl isteyen bir fiil gelirse, mübtedâ olur ve mahallen merfû' olur.

كأن *Nice hayvanlar vardır ki, rızkını taşıyamaz* ayetinde *وكأين من دابةٍ لا تحمِلُ رزقها*.

³⁵² ed-Dakr, a.g.e., s. 379.

³⁵³ Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 22; el-Galâyînî, a.g.e., I, 148; ed-Dakr, a.g.e., s. 373.

³⁵⁴ 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 580; Antuvân ed-Dahdâh, Mu'cemu Kavâ'idî'l-Lugati'l-'Arabiyye, nşr. Corc Mitri 'Abdulmesîh, Beyrut, 1989, s. 261.

³⁵⁵ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 211; Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 22; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 580; ed-Dakr, a.g.e., s. 373; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 261.

³⁵⁶ el-Galâyînî, a.g.e., I, 147; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 261.

³⁵⁷ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 210; İbn 'Usfûr, a.g.e., s. 391; el-Galâyînî, a.g.e., I, 148; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 258-259.

³⁵⁸ es-Sîbeveyh, a.g.e., II, 171; İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 210; el-Galâyînî, a.g.e., I, 148; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 577.

³⁵⁹ İbn 'Usfûr, a.g.e., s. 392; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 259.

³⁶⁰ el-'Ankebût, 29 / 60.

kelimesi sayıdan ve çokluktan kinâye olup sukûn üzere mebnîdir. Mübtedâ olduğu için de mahallen merfû'dur.

Kendisinden sonra, mef'ûle ihtiyaç duymayan bir fiil gelirse, bu durumda da mef'ûlün bih olur.

كِيت و كَيْت: Bu kelime *şöyle şöyle, böyle böyle* anlamlarına gelir. Sadece mükerrer olarak kullanılır ve habere imâ ile işaret eder³⁶¹. Bu işaret bazen bir söze, bazen de bir fiile yönelik olur. *قال المعلم كَيْت* Öğretmen *şöyle dedi* cümlesinde bir söze işaret etmektedir. *فعل* *Şöyle yaptı* cümlesinde de bir fiile işaret etmektedir³⁶².

Mükerrer olarak arka arkaya kullanıldığında, bazen atıflı olarak كَيْت و كَيْت, bazen de atıfsız, كَيْت كَيْت şeklinde kullanılır³⁶³. Bu kullanımıyla “mürekkab-i mezcî”³⁶⁴ olur ve tek bir kelime oluşturan bu iki kelime fetha üzere mebnî olur. Fakat mahalline göre i'râbı değişebilir. Çoğunlukla mef'ûlün bih olur³⁶⁵.

ذَيْت: Bu kelime hem kullanım ve hem de manâ olarak كَيْت كَيْت ile aralarında bir fark yoktur. Fakat bu, sadece mükerrer olarak ya da كَيْت ile birlikte kullanılır³⁶⁶.

ذَيْت, cümle içerisindeki yerine göre mahalli i'râb alır. Fakat her hâlükarda feth üzere mebnîdir. Ancak ذَيْت kelimesinin her üç hareke üzerine mebnî olduğu da ayrıca belirtilmiştir. ذَيْت, ذَيْت, ذَيْت gibi.

دخل المعلم الصف و قال؛ ذَيْت (ذَيْت، ذَيْت). Öğretmen sınıfa girdi ve *şöyle dedi* cümlesinde bu kelime kinâye ismi olup son harekesine göre mebnîdir. mef'ûlün bih olduğu için de mahallen mansûbtur³⁶⁷.

³⁶¹ el-Galâyîni, a.g.e., I, 149; Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 22; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 583; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 267.

³⁶² el-Galâyîni, a.g.e., I, 149; İmîl Bedî, Mevsû'atu'n-Nahv, s. 557.

³⁶³ el-Galâyîni, a.g.e., I, 149; İmîl Bedî, a.g.e., s. 557.

³⁶⁴ Mürekkab-i Mezcî, iki kelimenin bir araya gelip tek bir kelime oluşturmastır. Eğer birleşen kelimelerin her ikisi de özel isim değilse, o durumda her iki kısım da fetha üzere mebnî olur. Bkz. el-Galâyîni, a.g.e., I, 13

³⁶⁵ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 573; İmîl Bedî, a.g.e., s. 557.

³⁶⁶ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 573; İmîl Bedî, a.g.e., s. 378.

³⁶⁷ ‘Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 573-574; İmîl Bedî, a.g.e., s. 378; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 16.

22006. Bazı Zarflar

Zarflardan kasıt, zamana ve mekâna delalet eden isimlerdir³⁶⁸. Zarflar, zaman ve mekan gibi kısımlara ayrılır. Ancak biz bu zarfları sadece i'râb yönünden inceleyeceğiz.

Zarfların bir kısmı mebnî, bir kısmı da mu'rebtir. Mebnî olan zaman zarfları şunlardır. ³⁶⁹إِذَا، إِذًا، إِذْ، مَتَى، أَيَّانَ، أَمْسَ، الْآنَ، مَدَّ، مِنْذَ، قَطَّ، لَمَّا belirtmiştir. Buna karşın. es-Sîrâfî ve el-Ahfeş de zarf olmadığını belirtmiştir³⁷⁰.

Mebnî olan mekan zarfları şunlardır: ³⁷¹هَنا، ثَمَّ، أَيْنَ، لَدُنْ، لَدَى. İzâfetten düşmeleri hâlinde altı yön ismi de mebnî olarak bunlara dahil edilir³⁷¹. Fakat bu konu 'âriz mebnîler bölümünde değerlendirilecektir.

إِذَا: Bu zarf çoğunlukla geleceğe delalet eden fiil cümlesine muzâf olur. Ahfeş ³⁷²إِذَا'nın zarf değil harf olduğunu belirtmiştir. İbn Mâlik de bunu benimsemiştir. Müberred ise bunun mekan zarfı olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünde İbn 'Uşfûr ona tabi olmuştur. ez-Zeccâc ve ez-Zemahşerî de ³⁷²إِذَا'nın zaman zarfı olduğunu belirtmişlerdir.

Çoğunlukla mâzî fiilin başına gelir ve gelecek manâsı taşır. Bununla birlikte muzâri fiilin başına gelerek ona muzâf olur. Nitekim Ebû Zueyb'in şiirinde her iki örnekte mevcuttur.

و النفسُ رَاغِبَةٌ إِذَا رَغِبَتْهَا و إِذَا تُرِدُّ إِلَى قَلِيلٍ تَقْنَعُ

*Nefis, onu isteklendirdiğin zaman hep ister, Sen onu aza alıştırdığında da (ona) razı olur (kâmil)*³⁷³.

³⁷⁴إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ. Güneş düğüldüğünde ayetinde ki ³⁷⁴إِذَا zaman zarfı olup sukûn üzere mebnîdir ve mahallen mansûbtur. Aynı zamanda da cümlenin muzâfidir³⁷⁵.

إِذَا: Bu kelime çoğu zaman geçmiş zaman zarfı olarak kullanılır. Geleceğe delâlet

³⁶⁸ Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 23; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 89; el-Galâyînî, a.g.e., III, 44–46.

³⁶⁹ Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 25; eş-Şertûnî, a.g.e., III, 89; el-Galâyînî, a.g.e., III, 52; İmîl Bedî, Mevsû'atu'n-Nahv, s. 434; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 192.

³⁷⁰ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 230; el-Galâyînî, a.g.e., III, 52.

³⁷¹ eş-Şertûnî, a.g.e., III, 89; el-Galâyînî, a.g.e., III, 52; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 192.

³⁷² İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 102.

³⁷³ el-Galâyînî, a.g.e., III, 54; 'Abbâs Hasan, a.g.e., II, 280; İmîl Bedî, el-Mu'cemu'l-Mufasssal, IV, 347.

³⁷⁴ et-Tekvîr, 81 / 1.

³⁷⁵ el-Endelûsî, el-İrtisâf, III, 1407.

etmesiyse karineyle olur. *فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ إِذِ الْأَغْلَالِ فِي أَعْنَاقِهِمْ* Zincirler boyunlarında olduğu zaman anlayacaklar cümlesinde geleceğe işaret etmektedir. Çünkü burada, gelecek zaman eki olan سوف ile kullanılmıştır³⁷⁶.

إِذ kelimesi sukûn üzere mebnî olduğu hâlde mef'ûlün fih olup, mahallen mansûbtur. *زُرْتُ صَدِيقِي إِذْ هُوَ فِي بَيْتِهِ* Arkadaşımı evinde ziyaret ettim cümlesinde bu kelime ayrıca isim cümlesine muzâf olmuştur³⁷⁷.

إِذ bazen de cümle içerisinde mef'ûlün bih olur. *وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكُتِرْكُمْ* Düşünün ki, az idiniz, O sizi çoğalttı ayetinde mef'ûlün bih olduğu için mahallen mansûbtur.

Genelde Kur'ân'daki kıssaların başında gelen إِذ, mahzûf اذكر fiilinden dolayı mef'ûlün bih olur³⁷⁹. Ayrıca el-Ahfeş ve ez-Zeccâc da bunun mef'ûlün bih olmasını câiz görmüşlerdir³⁸⁰.

الآن: Bu kelime kişinin içinde bulunduğu vakti belirten ve o vakte işaret eden zaman zarfı olup feth üzere mebnîdir³⁸¹.

الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ. Şimdi Allah yükünüzü hafifletti ayetindeki الآن zaman zarfı olup feth üzere mebnîdir.

Bazen de الآن ile birlikte bazı harf-i cerler kullanılabilir. مِنْ، إِلَى، حَتَّى، gibisi...

سَأَزُورُكَ مِنَ الْآنَ فصاعداً Bu andan itibaren seni ziyaret edeceğim cümlesinde bu kelime feth üzere mebnîdir ve mahallen mecrûrdur³⁸³.

أمس: Bu kelime dünkü gün anlamında olup, zaman zarfıdır ve kesr üzere mebnîdir. Bu kelimeyle, hem dünkü gün hem de geçmişteki günler kastedilebilir³⁸⁴.

Şayet bu günden bir önceki gün kastedilirse bu durumda zaman zarfı olarak

³⁷⁶ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s.173; eş-Şertûnî, a.g.e., IV, 148; el-Galâyînî, a.g.e., III, 62–62; İmîl Bedî' Yakub, el-Mu'cemu'l-Mufasssal, s. 35.

³⁷⁷ 'Abbâs Hasan, a.g.e., II, 276; İmîl Bedî', a.g.e., s. 35.

³⁷⁸ el-A'râf, 7 / 86.

³⁷⁹ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 173; a.mlf. Muğni'l-Lebîb, I, 94; el-Galâyînî, a.g.e., III, 63.

³⁸⁰ Sîbeveyh, a.g.e., III, 285; el-Endelûsî, a.g.e., III, 1402.

³⁸¹ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 174; el-Galâyînî, a.g.e., III, 59.

³⁸² el-Enfâl, 8 / 66.

³⁸³ el-Galâyînî, a.g.e., III, 59; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 50.

³⁸⁴ Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 25; el-Galâyînî, a.g.e., III, 59.

değerlendirilir ve kesre üzere mebnî olur.

Seferden dün geldim cümlesinde أمس kelimesi, zaman zarfı olup kesr üzerine mebnîdir ve fiilin mef'ûlün fihi olduğu için mahallen mansûbtur³⁸⁵.

Şayet أمس kelimesini cins isim olarak kullanırsak yani, dünkü günü değil de geçmiş günleri kasteder ya da bu kelimeyi muzâf olarak veya ال takısıyla kullanırsak, bu durumda mu'reb olur. İ'râbı da cümle içindeki konumuna göre olur.

Dün bitti ve sona erdi ve bir daha da geri dönmeyecek cümlesinde, bu kelime mübtedâdır ve merfû'dur. Ref alâmetiyse zammedir³⁸⁶.

أمس kelimesi, hem Hicaz lehçesinde, hem de Benî Temîm lehçesinde, nasb ve cer hâllerinde kesr üzere mebnîdir. Fakat ref hâlinde ise Benî Temîm kabilesi bu kelimeyi merfû' okumuştur. Dün geçti gibi³⁸⁷.

Bunların her ikisi de zaman zarfı olup, bulundukları hareke üzerine mebnîdirler. مَدْ, مِمْ: ise, مِمْ'nun hafifletilmiş şeklidir. Bu iki kelime aynı zamanda cer harfî konumunda da olabilir³⁸⁸.

Çarşamba gününden beri seni görmedim cümlesinde مَدْ kelimesi, ibtidâiyye anlamında, مِمْ harf-i cerinin yerine kullanılmıştır³⁸⁹.

el-Ferrâ, مِمْ'nun aslının, مِمْ olduğunu söylemiştir. Başka bir görüşteyse bu مِمْ şeklinde ifade edilmiştir³⁹⁰. el-Enbârî ise bu iki kelimenin harf manâsı içerdiğinden dolayı mebnî olduklarını ifade etmiştir³⁹¹.

Babam sağ sâlim döndüğünden beri kendimi rahat hissediyorum cümlesinde her ikisi de zaman zarfı olup bulundukları hareke üzere mebnîdir.

³⁸⁵ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 62.

³⁸⁶ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 62.

³⁸⁷ Ebû Muhammed el-Kâsım 'Alî b. Muhammed el-Harîrî, Şerhu Mulhati'l-İ'râb, thk. Berekât Yusuf Habbûd, Beyrut, 1997, s. 336; Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 25; el-Galâyînî, a.g.e., III, 59.

³⁸⁸ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 367; el-Galâyînî, a.g.e., III, 64; eş-Şertûnî, IV, 148; 'Abbâs Hassân, a.g.e., II, 299-300.

³⁸⁹ İbn Hişâm, a.g.e., I, 367; el-Galâyînî, a.g.e., III, 64; 'Abbâs Hassân, a.g.e., II, 300.

³⁹⁰ el-Endelûsî, el-İrtişâf, III, 1415.

³⁹¹ el-Enbârî, Esrârü'l-'Arabiyye, s. 147.

cümlede mef'ûlün bih olduğu için de mahallen mansûbtur³⁹².

مَنْد' dan sonra müfred³⁹³ bir isim geldiğinde, bu müfred ismin merfû' okunması da mümkündür. Çünkü bu durumda bu kelime mahzûf bir fiilin fâili konumunda değerlendirilebilir.

غادر المدينة مَنْد / مَنْدُ يومان. İki gün önce şehirden ayrıldı cümlesinde يومان kelimesi, mahzûf bir كان fiilinin fâilidir. Merfû'dur ve ref' alâmetiyse tensiye olduğu için eliftir³⁹⁴.

قط: Bu kelime mâzi manâlı fiilere mahsus zaman zarfı olup zamm üzere mebnîdir. Olumsuzluk ve soru bildiren fiillerden sonra getirilip geçmişin her dönemini kapsar.

ما كذبتُ في حياتي قط. Hayatımda hiç yalan söylemedim cümlesinde, bu kelime zaman zarfı olup, zamm üzere mebnîdir, mef'ûlün bih olduğu için de mahallen mansûbtur³⁹⁵.

متى'nın i'râbını bir önceki bölümde zikretmiştik. متى soru ismi ve şart ismi olarak kullanılır. Fakat kendisinden sonra fiil geldiği durumlarda zaman zarfı olarak değerlendirilir.

متى Tunus'a ne zaman gittiniz cümlesinde متى zaman zarfıdır ve sukûn üzere mebnîdir. Mef'ûlün fih olduğu için de mahallen mansûbtur³⁹⁶.

لَمَّا: Bu kelimenin özelliklerinden biri de içerisinde şart anlamı da olan zaman zarfı olarak kullanılmasıdır. Zaman zarfı olarak kullanıldığında حين “-dığında” anlamında kullanılmaktadır. Bundan dolayı da kendisine “el-hîniyye” denilmektedir. Mâzi fiillerle kullanılmakta olup, cevabı da mâzi fiil gelmektedir³⁹⁷.

لَمَّا عاد القائدُ من أرض المعركة خرجَ الناسُ لاستقباله. Komutan savaş alanından döndüğünde, insanlar onu karşılamaya çıktılar cümlesinde لَمَّا, şart manâsı içeren zaman zarfı olup, sukûn üzere mebnîdir. خرج fiilinin de mef'ûlün bihi olduğu için mahallen mansûbtur³⁹⁸.

³⁹² Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 290.

³⁹³ Burada müfred kelimeden kasıt, muzâf ve muzâf olmayan kelimelerdir.

³⁹⁴ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 290.

³⁹⁵ İbn Hişâm, a.g.e., I, 198; el-Galâyîni, a.g.e., III, 53, Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 227.

³⁹⁶ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 278.

³⁹⁷ İbnu's-Serrâc, el-Fârisî ve bu ikisine tabi olan İbn Cinnî, bu kelimenin حين manâsında zaman zarfı olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Mâlik ise bunun, إِله anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bkz, İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I, 300.

³⁹⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 273.

Her zaman mebnî olan zaman zarflarını bu şekilde açıkladıktan sonra, şimdi de her zaman mebnî olan mekan zarflarına geçelim.

حيث: Bu kelime cümlede, kendisinden sonraki kısmı açıklayan mekan zarfıdır. İsim cümlesine, fiil cümlesine ve nadiren de olsa müfred bir isme muzâf olarak gelebilir.

أذهبُ حيثُ أخوك ذاهبٌ. Kardeşinin gittiği yere gidiyorum cümlesinde **حيث**, mekan zarfı olup zamm üzerine mebnîdir. Cümledeki fiilin mef'ûlün fihi olduğu için de mahallen mansûbtur. Aynı zamanda kendisinden sonra gelen kısmın muzâfı olmuştur.

نم حيثُ تشعُر بالراحة. Kendini rahat hisettiğin yerde uyu cümlesindeki **حيث**'nun i'râbı yukarıdaki şekildedir.³⁹⁹

Ayrıca müfred bir isme de muzâf olabilir. *أقم حيثُ العلم. Bayrağın yanında kal* cümlesinde de yine mekan zarfıdır.

Bazen de **إلى** harf-i cerleriyle kullanılır ki, bu durumda da mahallen mecrûr olur. *غَدَ من حيثُ أتيت. Geldiğin yere dön* cümlesinde mekan zarfı olup yine zamm üzere mebnîdir ve harf-i cerle mahallen mecrûrdur⁴⁰⁰.

هنا: İsm-i işaretler konusunda bu kelime hakkında genişçe bir açıklama yapmıştık. *هنا أحمد هنا. Ahmet buradadır* cümlesinde mekan zarfı olup sukûn üzere mebnîdir ve mahallen mansûbtur.

هنا تذكُر قريئة. Gün ağardı ve o sırada köyünü hatırladı cümlesinde de işaret ismi olup sukûn üzere mebnîdir. Ayrıca zaman zarfı olarak *تذكر* fiilinin mef'ûlün fihi olduğu için de mahallen mansûbtur⁴⁰¹.

لدى: Bunların her ikisi de hem zaman hem de mekan zarfı olarak kullanılmakta olup *لدى عند* manâsındadırlar ve her iki kelime de sukûn üzere mebnîdir⁴⁰².

لدى سافرتُ لَدُنْ طلوع الشمس. Güneş doğduğunda yola çıktım cümlesinde, bu kelime zaman zarfı olup sukûn üzere mebnîdir ve mahallen mansûbtur.

³⁹⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 129

⁴⁰⁰ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 129.

⁴⁰¹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 318.

⁴⁰² Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 26; el-Galâyînî, a.g.e., III, 56; 'Abbâs Hasan, a.g.e., II, 294; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 50.

Aynı şekilde, mekan zarfı olarak da kullanılabilir. *جلستُ لَدُنكَ* *Senin yanında oturdum*⁴⁰³.

⁴⁰⁴ و عَلَّمَنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا. kelimesinin مِنْ harf-i ceriyle kullanımı da bir hayli yaygındır. *Ona katımızdan bir ilim öğretmiştik* ayetinde mekana işaret eden zarf ismi olup sukûn üzere mebnîdir ve aynı zamanda “min” harf-i ceriyle de mahallen mecrûrdur.

كُلِّ حِزْبٍ بِمَا لَدَى ise sukûn üzere mebnî ve mef’ûlün fih olduğu için mahallen mansûbtur. *Her firka yanında olan ile sevinmektedir* ayetinde geçen لَدَى kelimesi mekan zarfı olup sukûn üzere mebnîdir ve mef’ûlün fih olduğu için mahallen mansûbtur.

لَدَى'nın sonundaki elif-i maksûre, kendisine zamir birleştiğinde “yâ” ya dönüşür. Şayet kelimenin sonuna gelen zamir, mütekellim “yâ”sı ise, bu “yâ” şeddeli okunur⁴⁰⁶.

لَدَى, Ancak hazırda bulunan bir şey için kullanılır. Benim faydalı bir kitabım var derken, لَدَى şeklinde bir cümle kullanılmaz. Bunu yerine عِنْدَى kullanılır⁴⁰⁷.

⁴⁰⁸ وَأَزَلَفْنَا ثُمَّ الْآخَرِينَ. Aslında bu kelime uzak bir mekana işaret eden mekan zarfıdır. *Ötekileri de buraya yanaştırdık* ayetinde ثُمَّ mekan zarfı olup sukûn üzere mebnîdir ve mef’ûlün fih olduğu için de mahallen mansûbtur⁴⁰⁹.

أَيْنَ الدَّارُ؟ Bu kelimenin i’rabını da soru isimleri başlığı altında incelemiştik. *Ev nerede?* cümlesinde أَيْنَ mekan zarfı olup feth üzere mebnîdir.

22007. İsim Fiiller

Manâ olarak fiilin delalet etmiş olduğu şeye delalet eden kelimelerdir. Fakat bu kelimeler, fiillerin aldığı alâmetleri almazlar ve çekimleri de yoktur⁴¹⁰. İsim fiiller semâî ve kıyâsî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Semâî olan isim fiiller manâ bakımından mâzî, muzârî ve emir olmak üzere üç grupta

⁴⁰³ eş-Şertûnî, a.g.e., IV, 148; el-Galâyînî, a.g.e., III, 59

⁴⁰⁴ el-Kehf, 18 / 65.

⁴⁰⁵ er-Rûm, 30 / 32.

⁴⁰⁶ Mehmed Zihni, a.g.e., s. 25; el-Galâyînî, a.g.e., III, 57; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., II, 296; ed-Dahdâh, a.g.e., s. 269.

⁴⁰⁷ el-Galâyînî, a.g.e., III, 57; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., II, 296.

⁴⁰⁸ eş-Şu’arâ, 26 / 64.

⁴⁰⁹ Nâyif Ma’rûf, a.g.e., s. 110.

⁴¹⁰ Sîbeveyh, a.g.e., I, 242; İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 279; İbn ‘Usfûr, el-Mukarrib, s. 196; el-Galâyînî, a.g.e., III, 158; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 140.

incelenebilir⁴¹¹.

Mâzi manâlı isim fiillere örnek olarak سُرْعَانَ ve هَيْهَاتَ yi örnek verebiliriz⁴¹².

هَيْهَاتَ: Bu kelime mâzi manâlı isim fiildir. ⁴¹³هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ. *O size va'd oluna şey ne uzak, ne uzak!* ayetindeki هَيْهَاتَ kelimesi, mâzi isim fiil olup feth üzere mebnîdir ve i'râb da mahalli yoktur⁴¹⁴.

شَتَانَ: Mâzi anlamındaki isim fiillerin ikincisi de bu kelimedir. شَتَانَ عَلِيٍّ وَمُعَاوِيَةَ فِي الشَّجَاعَةِ. *Ali ile Mu'aviye arasında cesaretle dağlar kadar fark var* cümlesinde شَتَانَ mâzi isim fiil olup feth üzere mebnîdir ve i'râbta mahalli yoktur⁴¹⁵.

سُرْعَانَ: Bu kelimedeki “sîn” harfi feth, zamm, ve kesr olmak üzere her üç harekeyi de alabilir. Bu kelime mâzi isim fiillerden olup سُرْعَانَ *sûratlı oldu* manâsındadır.

سُرْعَانَ الْقَمَرُ ذَاهِبًا. *Ay çok çabuk kayboldu* cümlesinde bu kelime, mâzi isim fiil olup fetha üzere mebnîdir ve i'râbta mahalli yoktur⁴¹⁶.

Bir de muzâri manâlı isim fiiler vardır. Şaşıрма anlamındaki وَيَ sinirlenmek ve sıkılmak anlamındaki أَفْ ve acı çekmek anlamında kullanılan أَوَاهْ ve آه kelimelerini bunlara örnek olarak verebiliriz⁴¹⁷. Şimdi bu kelimeleri i'râb yönünden tek tek inceleyelim.

وَيَ: Kur'ân-ı Kerîmde bu kelimeyi görmek mümkündür. وَيَ كَانَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ. ⁴¹⁸Vay! Demek ki Allah kullarından dilediğine bol rızık verir, dilediğinden de kısırmış ayetindeki وَيَ muzâri manâlı isim fiil olup أعجب yani şaşıрма anlamındadır. Ayrıca sukûn üzere mebnî olup i'râbda da mahalli yoktur⁴¹⁹.

⁴¹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 279; İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s. 198; el-Galâyîni, a.g.e., III, 161; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 144.

⁴¹² Temîm Kabilesinde هَيْهَاتَ olarak ifade edilen bu kelime, Hicaz ehli tarafından أَيِهَاتَ olarak ifade edilmiştir. Bkz. es-Suyûtî, el-Muzhir, II, 276.

⁴¹³ el-Mu'minûn, 23 / 36.

⁴¹⁴ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 323.

⁴¹⁵ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 173.

⁴¹⁶ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 165.

⁴¹⁷ İbn Hişâm, a.g.e., s. 280; el-Galâyîni, a.g.e., I, 161; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 145.

⁴¹⁸ el-Kasas, 28 / 82.

⁴¹⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 332–333.

⁴²⁰ *Sakin* فلا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ و لا تَنْهَرُهُمَا. Bu kelime kızmak, hoşnut olmamak manâsındadır. *onlara üf deme ve onları azarlama* ayetinde bu kelime, muzâri isim fiil olup, kesr üzere mebnîdir ve i'râbta mahalli yoktur⁴²¹.

أَوْاه: Acı çekmek anlamındaki bu kelime, bazı kaynaklarda isim fiil olarak geçse bile, günümüz kaynakları bu kelimenin asla isim fiil olamayacağı görüşündedirler. Bu durum aşağıda ayetin i'râbını yaparken daha iyi anlaşılacaktır.

⁴²² *Çünkü İbrâhim, çok yumuşak huylu, kalbi yanık ve kendisini Allah'a vermiş bir kimsedir* ayetinde geçen bu kelime, اِنْ'nin haberidir ve merfû'dur. Ref' alâmetiye sonundaki zammedir⁴²³.

آه: Muzâri isim fiillerden olup اَتَوَجَّعُ *inliyorum, acı çekiyorum* anlamlarına gelmektedir. *Yeryüzünde fesat çıkaranlardan ah!* cümlesindeki bu kelime muzâri isim fiil olup kesr üzerine mebnîdir ve i'râbta mahalli yoktur⁴²⁴.

Son olarak da emir manâsı taşıyan isim fiilleri inceleyelim. Emir manâsı taşıyan isim fiiller, genellikle atasözleri ve darb-ı mesellerle nakledile gelmiştir. Kabul et manâsındaki *آمين*, sus anlamındaki *صَمٌ*, haydi acele et anlamındaki *حي*, bırak anlamındaki *بَلِّه* kelimelerini bunlara örnek verebiliriz⁴²⁵.

Bunların haricinde bir de, kıyâsî olan isim fiiller vardır ki, bunlar *فعال* vezninde gelirler. Sülâsî olmayan fiiller ve nâkıs fiiller bu kurala dahil değildirler⁴²⁶.

آمين: Duânın arkasından söylenen bir kelime olup kabul et (Allah'ım) manasında emir isim fiillerdendir.

يَا رَبِّ لَا تَسْلُبْنِي خُبَّهَا أَبَدًا وَ يَرْحَمْ اللَّهُ عَبْدًا قَالَ؛ آمِينَ

Ya rabbi onun sevgisini sonsuza kadar benden alma. Âmin diyen kula Allah merhamet etsin. (tavîl)

⁴²⁰ el-İsrâ, 17 / 23.

⁴²¹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 45.

⁴²² el-Hûd, 11 / 75.

⁴²³ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 72.

⁴²⁴ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 24.

⁴²⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 162; İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s. 195; el-Galâyînî, a.g.e., I, 162.

⁴²⁶ İbn Hişâm, a.g.e., s. 134; İbn 'Usfûr, Şerhu Cümeli'z-Zeccâfî, II, 246-247.

Bu şiirde geçen آمين lafzı emir isim fiil olup, feth üzere mebnîdir. Çünkü fiil anlamı taşımaktadır ama fiilin aldığı alâmetleri almamaktadır⁴²⁷.

صه: Bu kelime “sus” anlamında isim fiildir. صه لا تقل حرفا. *Sus! Sakın bir harf bile söyleme* cümlesinde bu kelime emir manâlı isim fiil olup sukûn üzere mebnîdir ve i'râbda mahalli yoktur⁴²⁸.

حي: Haydi namaza cümlesinde görüldüğü gibi bu kelime emir manâlı isim fiil olup câmiddir ve feth üzere mebnîdir⁴²⁹.

بله: Bırak, terk et manâsında isim fiildir. Nitekim بله الكسل. *Tembelliği bırak* cümlesinde emir manâlı isim fiil olup feth üzerine mebnîdir⁴³⁰.

22008. Savtlar (Ses İsimleri)

Savt bazı sesleri taklit etmek suretiyle çıkarılan seslere, hayvanları kovalamak ve çağırmak için ya da çok küçük yaştaki çocuklarla muhatap olmak için kullanılan kelimelere denir⁴³¹. İfade bakımından isim fiillere benzemekte olup, zamir taşımaması bakımından ve sözde herhangi bir terkipte yer almamasından dolayı isim fiillerden ayrılmaktadır⁴³².

Ses isimleri genelde iki grupta incelenmektedir:

A. Kendisiyle küçük bir çocuğa veya gayr-i âkil bir şeye seslenilen isimlerdir. Atı azarlamak için هلا, katır için عذس, kedi kovmak için غس ve küçük çocukların bir şeyi almamaları için de كخ gibi kelimeler kullanılır.

B. Duyulan bir takım sesleri ifade etmek için kullanılan ses isimleri de vardır ki; kılıç sesi için قب, karga sesi için غاق, taş sesi için طق ve ölen bir kimsenin arkasından atılan bir çığlık için de ويه gibi ses isimleri kullanılmaktadır⁴³³.

Ses isimlerinin hepsi bulundukları hareke üzere mebnîdirler ve i'râbda mahalleri

⁴²⁷ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 18.

⁴²⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 181.

⁴²⁹ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 128.

⁴³⁰ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 97.

⁴³¹ Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 31; el-Galâyînî, a.g.e., I, 162; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 162; ed-Dakr, a.g.e., s. 53.

⁴³² el-Galâyînî, a.g.e., I, 162; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 163.

⁴³³ el-Galâyînî, a.g.e., I, 162; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 163.

yoktur. Fakat bu isimler asıl manâlarından çıkıp da sesi çıkaran canlının yerine kullanılmaya başlanırsa mu'reb olur.

Siyah kargadan korktuk cümlesindeki غاق ses ismi, karganın çıkardığı ses olarak değil, bizzat karganın yerine kullanılmıştır. Bu durumda mu'reb hâle gelmiştir.

Katıra bindim. ركبْتُ عَدْسًا kelimesi aslında katırı uyarmak için kullanılan ses ismi iken bu cümlede bizzat katırın yerine kullanılmıştır. Dolayısıyla mebnîden mu'rebe dönmüştür⁴³⁴.

Bazen de bu ses isimleri cümle içerisinde bir delil (nass) makamında kullanılır. Bu durumda ise bu isimlerin mebnî ya da mu'reb olması câizdir.

Katır 'ads sesini duymadıkça otlamaz cümlesinde *الْبَعْلُ لَا يَرَعَى إِلَّا إِذَا سَمِعَ عَدْسًا* altı çizili kelimelerin -görüldüğü gibi- hem mebnî hem de mu'reb olarak kullanılması câizdir⁴³⁵.

2201. Lâzım Mebnî Fiiller

Basra dil ekolünün, i'râbın isimlerde asıl olduğu görüşüne karşılık, Kûfe dil ekolünün ise, i'râbın fiillerde asıl olduğu görüşünü belirtmiştik⁴³⁶.

İbn Harûf da (ö. 609/1901) isimlerin çoğunun mu'reb, fiillerinde sadece muzârinin mu'reb olduğu görüşündedir⁴³⁷.

Dil âlimi es-Sîrâfî, fiilleri isme benzemeleri açısından üç kısma ayırmıştır. İsme tam olarak benzeyen muzâri fiildir ve mu'rebtir. Nakıs olarak isme benzeyen ise mâzi fiildir. Hiçbir yönden isimlere benzemeyen ise emir fiilleridir. İşte bundan dolayı fiillerin emir ve mâzi sıygaları mebnîdir⁴³⁸.

Genel olarak ifade etmemiz gerekirse, muzâri fiillerin dışında kalan mâzi ve emir fiiller

⁴³⁴ el-Galâyînî, a.g.e., I, 163; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 164–165.

⁴³⁵ el-Galâyînî, a.g.e., I, 163; 'Abbâs Hasan, a.g.e., IV, 165.

⁴³⁶ el-Endelusî, el-İrtişâf, II, 834; a.mlf. et-Tezyîl ve't-Tekmîl, thk. Hasan Hindâvî, Dımaşk, 1997, I, 122.

⁴³⁷ el-Endelûsî, et-Tezyîl, I, 122; Muhammed Mev'id, "İbn Harûf ve'd-Dersu'n-Nahvî fi'l-Endülûs", et-Turâsu'l-'Arabî, sy: 97, Nisan, 2005, s. 154.

⁴³⁸ Sîbeveyh, a.g.e., I, 16. (1 no. lu dipnot).

lâzım mebnîlerdendir⁴³⁹.

22010. Mâzi Fiil

Geçmiş zamandaki bir eylemi ifade eden mâzi fiil, sonuna sakın müenneslik “tâ”sı ve harekeli fâil “ta”sı (ت، ت، ت) almasıyla tanınır ve genelde feth üzere mebnîdirler⁴⁴⁰.

Şayet mâzi fiilin sonu دَعَا رَمَى gibi illetliyse takdîren feth üzerine mebnî olur.

آتَى أمرُ الله⁴⁴¹ *Allah’ın emri geldi* ayetindeki mâzi fiil illetli olup mukadder feth üzere mebnîdir.

Bu illetli mâzi fiillerin sonuna te’nîs tâ’sı eklendiğinde iki sakın harfin birleşmesinin câiz olmayışından dolayı fiilin aslından olan illet harfi hazfedilir. رَمَتْ، دَعَتْ gibi... Bu gibi fiiller de hazfedilen illet harfinden dolayı takdîren fetha üzere mebnîdir⁴⁴².

Gâib ve gâibe sıygalarının tesniyeleri de fetha üzere mebnîdir. كَتَبَا، كَتَبْنَا gibi. Buradaki fiillerin son harfleri ب’dir ve fethâlıdır. Fiillerin sonundaki ت müenneslik alâmeti, ا ise zamir olup ayrı birer kelime sayılmamaktadırlar. Dolayısıyla i’râb harekesi gibi binâ harekesi de kelimenin son harfinde bulunacağından bu fiiller fetha üzere mebnîdirler⁴⁴³.

اكتبوا fiilinin cemi’ sıygası “vâv” ile olan münasebetten dolayı zamm üzere mebnî sayılmaktadır. Bunun dışında geri kalan sıygalar sukûn üzere mebnî sayılmaktadır⁴⁴⁴.

22012. Emir Fiil

Lâzım mebnîlerden olan diğer bir fiil de “lâ”sız emir sıygalarıdır. Lâmsız emir sıygası Basra ekolüne göre mebnî olmasına karşın, Kûfeli dilcilere göre mu’rebtır. Bu konuda âlimi el-Ahfeş de Kûfe ekolüne uymuştur⁴⁴⁵. Basralı dilcilere göre fiillerde asıl olan mebnî olmalarıdır. Şayet fiiller mu’reb olurlarsa bu onların isme benzediklerini gösterir. Bu

⁴³⁹ İbn ‘Usfûr, el-Mukarrib, s. 367; a.mlf. Şerhu Cümeli’z-Zecc’acî, I, 334.

⁴⁴⁰ Sîbeveyh, a.g.e., I, 16; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 107; el-Galâyînî, a.g.e., II, 167; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 48.

⁴⁴¹ en-Nahl, 16 / 1.

⁴⁴² İbn Hişâm, a.g.e., s. 107; el-Galâyînî, a.g.e., II, 108.

⁴⁴³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 32; el-Galâyînî, a.g.e., II, 167.

⁴⁴⁴ İbn Hişâm, a.g.e., s. 32; el-Galâyînî, a.g.e., II, 167–168.

⁴⁴⁵ İbn Hişâm, a.g.e., s. 32; el-Galâyînî, a.g.e., II, 167.

benzerlikse sadece muzâra'at harfiyle mümkün olur⁴⁴⁶.

ربّ اجعلْ هذا البلد آمناً. ⁴⁴⁷ *Ey rabbim bu beldeyi emin kıl* ayetindeki altı çizili kelime emir fiil olup sukûn üzere mebnîdir.

Emir sıygasının herhangi bir ziyade olmaksızın mutlaka bir talebi göstermesi gerekmektedir. Bundan dolayı يُتخرج fiili emir değilde muzari fiil olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu da gelecekte bir şeyin yapılmasına delalet etmektedir⁴⁴⁸.

Emir fiiller sonlarına nisve nûnu bitiştiğinde ve ya sahih olup herhangi bir şey bitişmediğinde sukûn üzere mebnî olurlar. اكتبْ، اكتبْ gibi.

Şayet fiilin sonu illetliyse ve sonuna da herhangi bir şey bitişmiyorsa, bu durumda illet harfinin hazfî üzerine mebnîdir.

فاعفُ عَنْهُمْ واصْفَحْ. ⁴⁴⁹ *Sen yine de onları affet ve aldırma* ayetindeki emir fiil, illet harfinin hazfî üzerine mebnîdir.

اكتبْ، اكتبْ، اكتبْ gibi sıygalarda emir fiilleri “nûn”un hazfî üzere mebnîdir⁴⁵⁰.

Şayet emir fiilinin sonuna tesniye zamiriyle veya cemi’ “vâv”ı ile ya da muhataba “yâ”sı ile birlikte şeddeli te’kîd “nûn”u bitişirse, zamir kalır ve “nûn” da şeddelenir. اكتبْ gibi...Bu fiil de emir fiili olup “nûn”un hazfî üzerine mebnîdir. Aynı şekilde اكتبْ، اكتبْ، اكتبْ gibi sıygaları da “nûn” harfinin hazfî üzerine mebnîdir⁴⁵¹.

2202. Harfler

Bütün harfler mebnîdir. Çünkü harfler tek başlarına bir manâ ifade etmezler ve yine tek başlarına fâil, fiil ya da mef’ûl olmazlar. Bunun dışında mübtedâ ve haber de olamazlar. Netice itibariyle, harfler i’râba ihtiyaç duymadıklarından i’râb almazlar⁴⁵².

⁴⁴⁶ el-‘Ukberî, el-Lubâb, II, 17.

⁴⁴⁷ el-İbrâhîm, 14 / 35.

⁴⁴⁸ Abbâs Hasan, a.g.e., I, 48.

⁴⁴⁹ el-Mâide, 5 / 13.

⁴⁵⁰ İbn Hişâm, a.g.e., s. 32; el-Galâyînî, a.g.e., II, 169.

⁴⁵¹ el-Galâyînî, a.g.e., II, 169.

⁴⁵² İbn ‘Usfûr, Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî, I, 107; a.mlf. el-Mukarrib, thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevcûd, ‘Alî Muhammed Mu’avez, Beyrut, 1998, s. 68; Abbâs Hasan, a.g.e., I, 76.

221. ‘Ârız Mebnîler

Buraya kadar saydıklarımız daima mebnî olan kelime gruplarıdır. Bir de bazı özel durumlarda mebnî olan kelimeler vardır ki, bunlara da ‘arız mebnîler denilmektedir. Şimdi bu kelime gruplarını ve i’râb hâllerini inceleyelim.

2210. Bazı Münâdâlar

Lafzî veya takdîrî olarak ادعو manâsına gelen bir nidâ kelimesiyle dikkati çekilmek istenen kimseye münâdâ denilmektedir⁴⁵³. يا عبد الله *Ey Efendi!*, يا سيّد *Ey Hasan!*, يا حسن *Ey Abdullah!* gibi.

Münâdâ i’râb açısından mebnî münâdâ ve mansûb münâdâ olmak üzere iki ayrı grupta değerlendirilir.

A. Mebnî münâdâ: Münâdâ, müfred bir alem yani özel isim olduğunda mebnî olur. Burada müfred kelimesiyle kastedilen durum, münâdânın muzâf veya ona benzer bir durumda olmamasıdır⁴⁵⁴.

يا زيد *Ey Zeyd!* ifadesinde münâdâ zahir zamme üzere, يا زيدان *Ey iki Zeyd!* cümlesinde “elif” üzere ve يا زيدون *Ey Zeydler!* ifadesinde de “vâv” üzere mebnîdir. Bu konda el-Ferrâ, يا زيد ifadesinin aslında يا زيدا olduğunu ve “elif”ten önce gelen harfin her zaman meftûh olduğunu, “elif”in hazfinden sonra da kelimenin sonunun zammelendiğini belirtmiştir⁴⁵⁵.

يا نوح قد جادلنا ⁴⁵⁶*Ey Nûh! Gerçekten bizimle çok mücadele ettin* ayetinde Nûh kelimesi münâdâ olup zamm üzere mebnîdir ve mahallen mansûbtur.

Ayrıca münâdâ, nekre-i maksûde⁴⁵⁷ olduğunda hangi şey üzerine merfû’ ise o şey üzerine mebnî kabul edilir. يا معلم *Ey öğretmen!* ibaresinde zamm üzere, يا مهندسون *Ey Mühendisler!* ifadesinde “vâv” üzere mebnîdir⁴⁵⁸.

B. Mansûb münâdâ: Şayet münâdâ, saydığımız bu iki kısmın dışında muzâf, şibh-i

⁴⁵³ el-Curcânî, a.g.e., 231.

⁴⁵⁴ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 154; el-‘Ukberî, el-Lubâb, I, 330.

⁴⁵⁵ el-‘Ukberî, a.g.e., I, 330, 1 no lu dipnot.

⁴⁵⁶ el-Hûd, 11 / 32.

⁴⁵⁷ Nekre-i maksûde; ismi söylenmeksizin karşımızdaki belli kişiye yapılan nidâdır.

⁴⁵⁸ el-‘Ukberî, el-Lubâb, I, 330.

muzâf ya da nekre-i gayr-i maksûde⁴⁵⁹ olursa, bu durumda mansûb olarak mu'reb hâle gelirler. *Ey Abdullah! يا عبد الله! Ey Allah'ın Rasûlü gibi*⁴⁶⁰.

De ki! Ey gökleri ve yerleri yaratan rabbim ayetindeki⁴⁶¹ *قل اللهم فاطر السموات والأرض*. فاطر kelimesi münâdâ ve muzâf olduğu için mansûbtur. Başında mahzûf bir nidâ harfi vardır⁴⁶².

Münâdâ şibh-i muzâf olduğunda da durum aynıdır. *Ey iyiliği çok olan* *يا كثيراً برّه*. cümlesinde altı çizili kelime şibh-i muzâf olup mansûbtur.

2211. Cins لا'sının İsmi

Esasen, cinsini nefyeden لا edatı, ismini nasb haberini ref' etmesi nedeniyle إن grubundan sayılmaktadır. Ancak bu edat amel edebilmek için (cümle içerisinde fonksiyonel olabilmesi için) إن ve benzerleri grubunda yer alan harflerden farklı olarak kendine has bazı şartlar istediğinden gramer kitaplarında müstakil bir konu olarak ele alınmaktadır.

Edat, hemen önünde yer alan kelimenin cinsinden olan bütün varlıkları olumsuzlaması sebebiyle cinsini nefyeden لا adını almıştır.⁴⁶³

Cinsini nefyeden لا, üç şart gerçekleştiğinde إن gibi amel edebilir.

A. İsmnin, لا'nın peşinden gelmesi.

B. Nekre olması.

C. Cins isim olması.

Sevilmeyen bir ilim sahibi *لا صاحب علم ممقوت*. *Yirmi dirhemim yok*, *لا عشرين درهما عندي*.⁴⁶⁴ örneklerinde görüldüğü gibi.

Cinsini nefyeden لا'nın ismi bazı durumlarda mebnî, bazı durumlarda ise mu'reb olur.

⁴⁵⁹ Nekre-i gayr-i maksûde, nidâ eden tarafından tam olarak bilinmeyen ya da görülmeyen, yahut da bir kişiye hitab ediyormuş gibi hitap ederek o sıfatı ve özelliği taşıyan herkesi ikaz etmek ve uyarmak için yapılan münâdâ türüdür.

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 155; el-'Ukberî, el-Lubâb, I, 332.

⁴⁶¹ ez-Zümer, 39 / 46.

⁴⁶² İbn Hişâm, a.g.e., s. 155.

⁴⁶³ İbn Hişâm, a.g.e., s. 123.

⁴⁶⁴ İbn Hişâm, a.g.e., 181; el-'Ukberî, a.g.e., I, 226- 227; el-Galâyînî, a.g.e., II, 334.

ﻻ'nın ismi, muzaf veya şibh-i muzaf olduğunda mansûb olarak mu'rebtir. Nasb alâmeti kelimenin cinsine göre hareke veya harf olur. *لا فاعلاً شراً ممنوح* Öğülen hiçbir şerli kimse yoktur⁴⁶⁵ örneğinde görüldüğü gibi.

Cinsini nefyeden ﻻ'nın ismi müfred olduğunda, yani muzâf veya şibh-i muzâf olmadığında nasb alâmetiyle mebnî olur. *لا رجل، لا رجال*. Bazen de *لا رجلين* ve *لا مسلمين* örneklerinde de görüldüğü üzere *ي* ile mebnî olur.⁴⁶⁶

Cemi' müennes-i sâlim ﻻ'nın ismi olduğunda, fethanın yerine geçen bir kesre ile mebnî olabildikleri gibi feth üzerine de mebnî olabilir. Burada her iki vecih de caiz görülmüştür.⁴⁶⁷

أودى الشباب الذى مجدّ عواقبه فيه نلذ ولا لذاتٍ للشئيب

Sonu şan ve şeref olan ve kendisinden lezzet aldığımız gençlik yok oldu, oysa yaşlılığın hiçbir tadı yok (basît)⁴⁶⁸ beytinde geçen *لذاتٍ* kelimesi hem fethâlî hem de kesreli gelmiştir.⁴⁶⁹

Nefiy ﻻ'sı ile olumsuzluk kazanan nekre ismin, muzâf ve şibh-i muzâf olmadığı durumlarda mebni mi yoksa mu'reb mi olduğu nahivciler arasında ihtilaflı bir konudur. Basra ekolüne mensup pek çok nahivci bunun mebnî olduğu görüşündedir. es-Sîrâfî ve Kûfe ekolü dilcileri bunun mu'reb olduğu kanaatindedirler⁴⁷⁰. Nekre olan nefiy ﻻ'sının isminin mebnî olduğunu savunanların ileri sürdükleri bazı deliller vardır:

A. Basra'lı dilcilere göre ﻻ ile nekre isim arasında takdîren bir *من* harfi bulunmaktadır. Buradaki isim de bu harfin manâsını içerdiğinden mebnî olmaktadır. *لا رجل في الدار*. cümlesi aslında *هل من رجل في الدار؟* anlamındadır ve aynı zamanda *لا من رجل في الدار* soru cümlesinin de cevabıdır. Cümleden *من* harfi kaldırıldığından, ﻻ'nın ismi bu harfin manâsını içermekte

⁴⁶⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 181; İbnu'l-Hâcib, a.g.e., I, 254; el-Galâyînî, a.g.e., II, 337.

⁴⁶⁶ İbn Hişâm, a.g.e., s. 123–124; a.mlf. Şerhu Katru'n-Nedâ, s. 181–182; İbnu'l-Hâcib, a.g.e., I, 254; el-Galâyînî, a.g.e., II, 336–337.

⁴⁶⁷ İbn Hişâm, Şerhu Katru'n-Nedâ, s. 182; el-Galâyînî, a.g.e., II, 337.

⁴⁶⁸ Muhammed es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfıyyeti İbn Mâlik, Kahire, ts. II, 8; el-Galâyînî, a.g.e., II, 337.

⁴⁶⁹ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 125; a.mlf. Şerhu Katru'n-Nedâ, s. 183.

⁴⁷⁰ el-'Ukberî, a.g.e., I, 227.

ve bu nedenle de mebnî olmaktadır⁴⁷¹.

B. Yine onlara göre لا, ancak ismi kendine bitiştiğinde amel edebilir. O zaman aralarında من harfi olduğu var sayılır. Var sayılan bu من ile لا'nın ismi birlikte خمسة عشر örneğinde olduğu gibi mürekkebe olur. Mürekkebler de harf manâsını içerdiğinden mebnî olurlar⁴⁷².

لا'nın isminin mebnî değil de mu'reb olduğunu savunanlar da kendi görüşlerini bazı delillere dayandırmışlardır.

A. Onlara göre لا'nın ismine atfedilen isim, لا رجل و غلاماً عندك Yanında ne bir adam ne de bir çocuk var cümlesinde görüldüğü üzere mu'rebtir. Buradaki و ise لا'nın yerine geçmiştir. Dolayısıyla لا'nın ismi de mu'rebtir.

B. Cinsini nefyeden لا'nın haberi mu'rebtir ve لا her iki isimde de amel etmektedir. Haberi mu'reb olduğuna göre ismin de mu'reb olması gerekir.

C. لا'nın isminin mu'reb olduğunu savunanlara göre, şayet لا'nın ismi mebni olsaydı feth değilde başka bir hareke üzerine bina edilirdi. Çünkü لا zaten nasb eder. Şayet kelime mebnî ise, sonundaki hareke i'rab harekesi değildir. Hem i'rab hem de binâ harekesi (alâmeti) aynı cinsten olamaz. Şayet bina harekesi 'ârîzî ise, o hâlde buradaki hareke de i'râb harekesi olmaz⁴⁷³.

Şayet لا'nın ismi nekre olmazsa veya ismiyle arasına başka bir şey girerse, bu durumda لا amel etmez ve bu durumda لا'nın tekrar dilmesi vacib olur. لا زيد في الدار و لا عمرو Ne Zeyd ne de 'Amr evdedir⁴⁷⁴. لا فيها غول و لا هم عنها يُنزلون⁴⁷⁵ Onda ne baş ağrıma var, ne de ondan sarhoş olurlar ayetini bu kurala örnek verebiliriz.

2212. 11'den 19'a Kadar Olan Sayılar

On iki sayısının birler basamağı hariç, on bir den on dokuza kadar olan sayılar fetha üzere mebnîdir. رأيتُ أحدَ عشرَ كوكباً⁴⁷⁶. On bir yıldız gördüm ayetinde أحدَ عشرَ terkibi bir

⁴⁷¹ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 137; el-'Ukberî, el-Lubâb, I, 228.

⁴⁷² el-Enbârî, a.g.e., s. 137-138; el-'Ukberî, a.g.e., I, 228.

⁴⁷³ el-'Ukberî, a.g.e., I, 228-229.

⁴⁷⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katru'n-Nedâ, s. 182; el-İsferâyînî, el-Lubâb fî 'İlmi'l-'İrâb, thk. Şevkî Me'arrî, Beyrut, 1996, s.115.

⁴⁷⁵ es-Saffât, 37 / 47.

⁴⁷⁶ Yûsuf, 12 / 4.

bütün olarak feth üzerine mebnîdir. Bu terkip ayet içerisinde mef'ûlün bih olduğu için de mahallen mansûbtur⁴⁷⁷.

Fakat on iki sayısının birler basamağı mebnî değil mu'rebtir ve i'râbı tesniyenin i'râbı gibidir. Yani i'râb alâmetleri, ref' hâlinde elif, nasb ve cer hâllerinde yâdır. جَاءَنِي اثْنَا عَشَرَ. مررتُ باثني عشر رجلاً. Bana on iki adam geldi. On iki adam gördüm, On iki adama uğradım gibi⁴⁷⁸.

Bunun üzerine ondan on iki pınar fışkırdı ayetindeki on iki sayısının birler basamağı fâil olup merfû'dur ve ref' alâmeti eliftir. Çünkü bu teniyelere mülhaktır. Yani i'râbı, tesniyelerin i'râbı gibidir⁴⁸⁰.

On bir ve on dokuz sayıları arasında aslında أحد و عشر örneğinde de görüldüğü gibi bir vâv harfi vardır. Bu atıf harfi hazfedildiğinde أحد عشر ifadesi, birlikte harf manâsı içerdiğinden mebnî hâle gelmektedir. Harekeler içerisinde fetha en hafifi olduğu için de bu kelimelerin sonlarının fetha olması daha uygundur⁴⁸¹.

Bu noktada akla gelebilecek bir soru on birden on dokuza kadar olan sayılar arasında bulunan “vâv” harfinin niçin hazfedildiği ve böylece her iki sayı isminin niçin tek bir isim kılındığıdır. el-Enbârîye göre, on birden on dokuza kadar olan sayılar, bir ve on arasındaki sayılara daha yakın oldukları için onlara hamledilmişlerdir. Fakat bunların aslı yine de atıftır. Bunun da göstergesi, atıf harfi olan “vâv”ın, yirmiden sonra tekrar geri gelmesidir⁴⁸².

2213. Birleşik Zarflar ve Birleşik Hâller

Birleşik zarfları oluşturan parçalardan بين, ليل، صباح، مساء، نهار gibi kelimeler, normal şartlarda mu'reb iken, birleşik zarf yapısı içinde bulunduklarında fetha üzere mebnî olur.. فلان يأتينا صباحَ مساءً. Falanca, bize sabah akşam gelir cümlesinde görüldüğü gibi... Bu cümlelerin aslı صباحًا و مساءً dir ve her sabah ve her akşam manâsındadır. “Vâv” harfi

⁴⁷⁷ el-Harîrî, a.g.e., s. 304; ez-Zamahşerî, el-Mufasssal, s. 212; İbn 'Usfûr, Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, II, 29; a.mlf. el-Mukarrib, s. 386; Vecdi Akyüz, Arapça'da Sayılar, İstanbul, 1998, s. 84–85.

⁴⁷⁸ el-Harîrî, a.g.e., s. 304; İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s. 386

⁴⁷⁹ el-Bakara, 2 / 60.

⁴⁸⁰ Corc 'Îsâ el-Esmer, Kâmûsu'l-İ'râb, Beyrut, 1985, s. 153.

⁴⁸¹ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 124.

⁴⁸² el-Enbârî, a.g.e., s. 124.

hazfedilmiş, dolayısıyla bu ifade de bir terkip hâlini almıştır. Ayrıca zaman zarfı niteliğindedir⁴⁸³.

صَبَاحَ مَسَاءٍ يَنْغُوهُ خَبَالًا مَنْ لَا يَصْرِفُ الْوَأَشِيْنَ عَنْهُ

*İftiracıyı kendisinden uzaklaştırmayan kimse, sabah akşam onun zararından emin olamaz (vâfir)*⁴⁸⁴.

Bu beyitte geçen مساء صباح ifadesi, mürekkeb zaman zarfı olup her iki kısmı da fetha üzere mebnîdir ve mef'ûlün bih olduğu için de mahallen mansûbtur. Ayrıca bu ifadenin صباح şeklinde izâfetli okunması da câizdir⁴⁸⁵.

Bunun dışında hâl olan bazı ifadelerde terkip oluşturdıklarında feth üzerine mebnî olurlar. بيتا فلان جاري بيت بيتا *Falanca benim kapı bir komşumdur* örneğindeki terkipin aslı, بيتا dir. Yapışıkmişçasına birbirine yakın anlamına gelmektedir. İ'rabı ise yukarıdakilerle aynıdır⁴⁸⁶.

Nahivciler, birleşik zarflara değişik cümlelerle pek çok örnek vermişlerdir. تَسَاقَطُوا أُخُولَ. *Teker teker düştüler* ifadesinde⁴⁸⁷ ve تَطَايَرَ أُخُولَ أُخُولَ. *Teker teker uçtu* cümlesinde أُخُولَ kelimesi terkip hâlinde tek bir isim hâline gelmiştir ve feth üzere mebnî olmuştur⁴⁸⁸.

2214. Altı Cihet (Yön) İsmi ve Bunlara Mülhak Olanlar

Bu isimler أمام، خلف، فوق، تحت، يمين، شمال kelimeleridir. Bunlar altı yön ismi olarak anılmasıyla birlikte aslında lafızları çoktur. قبل، بعد، وراء، أعلى، أسفل kelimelerini de bu grup içerisinde mütalaa edebiliriz⁴⁸⁹.

Bazı nahiv kitaplarında bunlara farklı kelimelerin ilave edildiğini görmek mümkündür. قِبَالَةَ، نحو، شطر، gibi⁴⁹⁰.

⁴⁸³ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 109; ez-Zemahşerî, el-Mufasssal, s. 212; el-İsferâyînî, el-Lubâb, s. 44–45.

⁴⁸⁴ İbn Hişâm, a.g.e., s. 109.

⁴⁸⁵ İbn Hişâm, a.g.e., s. 110; el-Harîrî, a.g.e., s. 334–335.

⁴⁸⁶ ez-Zemahşerî, el-Mufasssal, s. 212; el-Galâyînî, a.g.e., II, 213.

⁴⁸⁷ İbn Hişâm, a.g.e., s. 112.

⁴⁸⁸ el-Cevherî, a.g.e., I, 379; İbn Manzûr, a.g.e., III, 256

⁴⁸⁹ İbn Hişâm, a.g.e., s. 305; ez-Zemahşerî, el-Mufasssal, s. 202; el-Galâyînî, a.g.e., III, 49.

⁴⁹⁰ el-Harîrî, a.g.e., s. 184.

فوق *Her ilim sahibinden üstün bir ilim sahibi vardır* ayetinde ⁴⁹¹ و فوقَ كُلِّ ذي علمٍ عَلِيمٍ kelimesi mekan zarfı olup, mansûbtur, nasb alâmetiyse fethadır ⁴⁹².

وراء *Ona alt taraftan şöyle seslendi* ayetindeki ⁴⁹³ فَنَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا kelimesi zarf ismi olup harf-i cerle mecrûrdur ⁴⁹⁴.

ez-Zemahşerîye göre, asıl olan bu kelimeleri muzâf olarak kullanmaktır ⁴⁹⁵. Ayrıca bu kelimeler neye muzâf olurlarsa onun cinsinden sayılırlar. Yani mekana muzâf olurlarsa mekan zarfı sayılırlar ⁴⁹⁶.

Bu kelimeler في manâsını içerdiklerinde mekan zarfları gibi mansûb olurlar. Yani mu'reb olurlar. *Arkanda oturdum* جِلْسْتُ خَلْفَكَ gibi.

شمالاً *Kuşlar baharda kuzeye göç ediyorlar* cümlesindeki *تتوجه الطيورُ في الربيع شمالاً* kelimesi mekan zarfı olup mef'ûlün bihdır ve mansûbtur. Nasb alâmetiyse fethadır ⁴⁹⁷.

يسار *kelimeleri de aynı olup, في manâsı içerdiklerinde mu'reb hâle gelirler.*

يساراً *Kaptan kuzeye yöneldi* cümlesinde *اتَّجَهَ الرَّبَّانُ يَسَاراً* kelimesi mekan zarfı olup fiilin mef'ûlün bihi olduğu için mahallen mansûbtur. Nasb alâmetiyse zahir fethadır ⁴⁹⁸.

Altı yön ismine ve bunlara mülhak olanlara, بَعْدَ ve قَبْلَ'nin kardeşleri de denilmektedir ⁴⁹⁹. Bu zarfların mebnî olup olmamaları konusunda nahiv kitapları oldukça tafsilatlı bilgiler vermişlerdir.

A. Bunların muzâf olmaları durumunda zarf konumunda bulunduklarından mansûb olarak mu'reb olurlar. *Zeyd'den önce ve ondan sonra sana geldim* جِئْتُكَ قَبْلَ زَيْدٍ و بَعْدَهُ cümlesinde zaman zarfı olup mansûbtur. Nasb alâmetiyse fethadır.

فوق *Uçak bulutların üzerinden uçtu* cümlesinde *مَرَّتِ الطَّائِرَةُ فَوْقَ السَّحَابِ* kelimesi mekan

⁴⁹¹ Yûsuf, 12 / 76.

⁴⁹² el-Esmer, a.g.e., s. 65.

⁴⁹³ Meryem, 19 / 24.

⁴⁹⁴ el-Esmer, a.g.e., s. 33.

⁴⁹⁵ ez-Zemahşerî, el-Mufasssal, s. 202.

⁴⁹⁶ el-'Ukberî, el-Lubâb, s. 81; el-Harîrî, a.g.e., s. 185.

⁴⁹⁷ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 176.

⁴⁹⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 337–338.

⁴⁹⁹ el-'Ukberî, a.g.e., s. 82; el-Harîrî, a.g.e., s. 332.

zarfı olup, fiilin mef'ûlün fihidir ve mansûbtur. Nasb alâmetiye fethadır⁵⁰⁰.

B. Bu kelimeler lafzen ve manen izâfetten kesildiklerinde mu'reb olurlar. Bu sefer de tam isim olarak değerlendirildiklerinden dolayı tenvînli gelebilirler.

فَسَاغَ لِي الشَّرَابُ وَ كُنْتُ قَبْلًا أَكَاذُ أَغْصُ بِالْمَاءِ الْحَمِيمِ Sabah akşam sana geldim cümlesinde bu durum mevcuttur.

Şarab içmek benim için çok kolay, fakat eskiden sanki ateşli su içiyordum (vâfir)⁵⁰¹.

Bu beyitte de görüldüğü gibi, قَبْلًا ifadesi hem lafzen hem de manen izafetten kesilmiş durumda olup, bu nedenle de tenvînli zarf şeklinde gelmiş ve mansûb olmuştur⁵⁰².

C. Muzâfun ileyhin hazfedilmesi ve lafzî değil de manen mevcut bulunması durumundaysa bu altı yön ismi ve bunlara mülhak olanlar zamm üzere mebnî olurlar.

وَلِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ بَعْدُ Önüde sonunda emir Allah'ındır ayetinde ki bu iki kelime zarf ismi olup, zamm üzere mebnîdir ve mahallen mecrûrdur⁵⁰⁴.

Bu isimlerin mebnî olmaları durumunda aldıkları hareketler zammedir. Zamme konusunda el-Enbârî, muzâfun ileyh hazfedildiği zaman, bu yön zarflarının en güçlü hareke üzerine binâ edilmeleri gerektiğini belirterek bunun da zamme olduğunu ifade etmiştir⁵⁰⁵.

⁵⁰⁰ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 220.

⁵⁰¹ İmîl Bedî', el-Mu'cemu'l-Mufasssal, VII, 449.

⁵⁰² 'Abdû'l-Kâdir b. Ömer el-Bağdâdî, Hizânetü'l-Edeb, thk. 'Abdusselâm M. Harûn, Kahire, 1979, I, 426.

⁵⁰³ er-Rûm, 29 / 4.

⁵⁰⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 27; a.mlf. Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 149; el-Munteceb Hüseyin b. Ebi'l-'İzzeddîn el-Hemedânî, el-Ferîd fî İ'râbi'l-Mecîd, thk. Fehmî Hasan en-Nemr, Fuâd 'Alî Muhaymer, Katar, 1991, III, 748. Bu ayette geçen قَبْلُ ve بَعْدُ kelimeleri kesre ile de okunmuştur. Diğer kullanımları için bkz., Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân, thk. Hatem Salih ez-Zamîn, Beyrut, 1988, II, 558–559.

⁵⁰⁵ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İ'RÂBIN PRATİK BOYUTU (MU'REBÂT)

30. İ'râb Çeşitleri

İ'râb çeşitlerinin sayısı bazı nahivcilere göre ref', nasb ve cer olmak üzere üçtür⁵⁰⁴. Bazı nahivcilerse buna cezmi de eklemişlerdir⁵⁰⁵.

Arapçada i'râbı yapılan isim veya fiil ref', nasb, cer ve cezm gibi dört türden mutlaka birine uygun olur.

el-Kisâî'ye göre cezm i'râb için değil, i'râbın olmadığı zamanlarda gelir. Yani ref' nasb ve cer hâllerinde delalet eden harf ve hareketlerin hazfedildiği durumlarda yerlerine cezm geldiği için cezm bizzat i'râb çeşidi değildir⁵⁰⁶.

el-Enbârî'ye göre i'râb ve binâ çeşitleri toplam sekiz tanedir. Bunların dört tanesi i'râba, diğer dört tanesi de binâyâ aittir. İ'râbın çeşitleri; ref', nasb, cer ve cezmdir. Binânın lakabları ise zamm, feth, kesr ve vakfır⁵⁰⁷.

el-Enbârî, bu ifadesiyle i'râb çeşitlerini dört olarak ifade etmiştir.

Ref' ve nasb isimlerde ve fiillerde ortak alâmettir. *Zeyd kalkmayacak* *إن زيداً لن يقوم* Zeyd kalkmayacak cümlesinde Zeyd kelimesi isim olup mansûbtur. Aynı şekilde cümlenin fiili de başındaki *لن* edatından dolayı mansûbtur. *Zeyd kalkıyor* *زيد يقوم* cümlesindeyse hem isim hem de fiil merfû'dur. Dolayısıyla hem ref' hem de nasb isimlerde ve fiillerde ortaktır. Cer sadece isimlere, cezm ise sadece fiillere mahsus bir i'râb çeşididir. *Zeyd ile birlikte* *زيد لم يقم* *Zeyd ile birlikte kalkmadı* cümlesinde isim olan Zeyd, harf-i cerle mecrûr, fiil ise *لم* ile birlikte meczûmdur⁵⁰⁸.

⁵⁰⁴ ez-Zemahşerî, el-Mufasssal, s. 29; İbnu'l-Hâcib, a.g.e., I, 23; el-İsferâyînî, a.g.e., s. 25; 'Alî Rızâ, el-Merci' fi'l-Lügati'l-'Arabiyye, Beyrut, ts, I, 158.

⁵⁰⁵ es-Sîbeveyhi, a.g.e., I, 13; el-Endelûsî, et-Tezyîl, s. 137; İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s. 71; el-'Ukberî, el-Lubâb, I, 60; el-Enbârî, Esrârü'l-'Arabiyye, s. 42; el-Harîrî, a.g.e., s. 93.

⁵⁰⁶ el-Endelûsî, el-İrtişâf, II, 836.

⁵⁰⁷ el-Enbârî, a.g.e., s. 42.

⁵⁰⁸ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zehab, s. 57; el-Harîrî, a.g.e., s. 94; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

Kısaca özetlemek gerekirse; ref ve nasb hem isimlerde, hem de fiillerde, cer yalnız isimlerde, cezm ise sadece fiillerde görülür.

300. Ref Alâmetleri

Ref için dört alâmet vardır: “Vâv”, “elif”, “nûn” ve zammedir. Fakat zamme asıldır⁵¹¹. Bu alâmetler kelimenin merfû olduğunu gösterirler.

“Vâv” ve “elif”, ref alâmeti olarak isimlere mahsustur. “Elif” tek başına ref alâmeti olarak tesniyelerde gelmektedir. *Bana iki adam ve iki işçi geldi* جَانَنِي رَجُلَانِ وَ عَامِلَانِ. cümlesinde geçen عاملان و رجلان kelimeleri fâil olup merfû’durlar ve ref alâmetleri eliftir. Çünkü bu kelimeler tesniyedir⁵¹².

“Vâv” ise esmâ-i hamsede ref alâmeti olarak gelmektedir. *Senin baban kötü bir adam değildi* مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ. ayetinde geçen أبوك kelimesi kâne'nin ismi olup merfû’dur. Ref alâmetiyse esmâ-i hamse olması hasebiyle “vâv”dır.

Bunun yanı sıra cemi’ müzekker-i sâlimlerde de ref alâmeti olarak “vâv” gelmektedir. *Zeydler bana geldiler* زَيْدُونَ جَانَنِي Zeydler bana geldiler cümlesinde “vâv” harfi ref alâmetidir⁵¹⁴.

“Nûn” muzâri fiilde ref alâmeti olarak gelmektedir. Tesniye zamirinin veya cemi’ zamirinin bittiği muzâri fiilin ref alâmeti “nûn”dur. *Bunların her biri bir yörüngede yüzmektedir* كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ. ayetindeki fiil, muzâri fiil olup merfû’dur ve ref alâmeti “nûn” harfinin subûtudur. Yani düşmeyip sabit kalmasıdır⁵¹⁶.

Ref alâmeti olarak hem isimlerde hem de fiillerde ortak olan tek alâmet zammedir. Fakat ismin ve fiilin mu’reb olması gerekmektedir. Mu’reb olmayan bir ismin sonundaki zamme ref alâmeti sayılmaz⁵¹⁷.

İsimler fâil, fâili zikredilmeyen mef’ûl, mübtedâ, haber, kâne ve kardeşlerinin ismi, innerinin haberi ve ma’nın ismi olduklarında ref hâlinde olurlar. Muzâri fiil ise başlarında

⁵¹¹ el-Harîrî, a.g.e., s. 93; el-‘Ukberî, el-Lubâb, I, 61; İbn ‘Usfûr, Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî, I, 116; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

⁵¹² İbn ‘Usfûr, a.g.e., I, 116

⁵¹³ el-Meryem, 19 / 28.

⁵¹⁴ İbn ‘Usfûr, a.g.e., I, 116–117.

⁵¹⁵ el-Yâsîn, 36 / 40.

⁵¹⁶ İbn ‘Usfûr, el-Mukarrib, s. 71.

⁵¹⁷ İbn ‘Usfûr, Şerhu Cümeli’z-Zeccâcî, I, 117.

nasb veya cezm eden bir âmil bulunmadığında merfû'durlar⁵¹⁸.

301. Nasb Alâmetleri

Nasb alâmetleri, fetha, kesre, “elif”, “yâ” ve “nûn” harfinin hazfidir. Fetha ise içlerinde asıl olandır⁵¹⁹.

“Elif”, “yâ” ve kesre, isimler için nasb alâmetidir. “Elif”, esmâ-i hamsede nasb alâmetidir. رأيتُ أخاك و أباك *Kardeşini ve babanı gördüm* cümlesinde أباك, أخاك kelimeleri, mef'ûlün bih olup mansûbturlar, esmâ-i hamseden oldukları için de nasb alâmetleri “elif”tir.

Aynı şekilde “yâ” da tesniye ve cemi' müzekker-i sâlimler için nasb alâmetidir. رأيتُ الزيدَين و الزيدَين *İki Zeyd'i ve Zeydleri gördüm* cümlesindeki iki Zeyd ve Zeydler ifadesindeki “yâ” harfleri nasb alâmetidir.

Kesre ise cemi' müennes-i sâlimlerde nasb alâmetidir. ⁵²⁰ أن لهم جناتٍ... *Onlar için cennetler vardır...* ayetindeki Cennetler kelimesi إن'nin ismi olup mansûbtur. Cemi' müennes-i sâlim olması hasebiyle de nasb alâmeti kesredir⁵²¹.

“Nûn”un hazfi ise sadece ef'âl-i Hamse de (beş muzâri kalıbında) nasb alâmetidir. لن تفعلوا, لن تفعلوا, لن تفعلوا örneklerinde de görüldüğü üzere لن ile mansûb olan muzâri' fiillerin nasb alâmetleri, sonlarındaki “nûn” harflerinin düşmesidir⁵²².

Fetha ise hem muzâri fiilde, hem de isimlerde ortak nasb alâmetidir. İsimlerde ve fiillerde, fethanın nasb alâmeti olabilmesi için bunların mu'reb olmaları şarttır. İsimler mef'ûl, hâl, temyîz, istisnâ, kâne'nin haberi, mâ'nın haberi, inne ve kardeşlerinin ismi, münâdâ veya bunlara tabi olan sıfat, atıf, te'kîd ve bedel olduklarında mansûb olurlar.

Muzâri fiilse, başına nasb eden bir edat geldiğinde veya mansûb olan bir kelimeye ma'tûf olduğunda ya da mansûb olan bedel olduğunda mansûb olurlar⁵²³.

302. Cer Alâmetleri

⁵¹⁸ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb, s. 58; ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 29.

⁵¹⁹ İbn 'Usfûr, a.g.e., I, 117; a.mlf. el-Mukarrib, s. 72; el-Galâyîni, a.g.e., I, 18; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

⁵²⁰ el-Bakara, 2 / 25.

⁵²¹ İbn 'Usfûr, Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, I, 117; el-Galâyîni, a.g.e., I, 18.

⁵²² İbn 'Usfûr, a.g.e., I, 117; el-Galâyîni, a.g.e., I, 18.

⁵²³ İbn 'Usfûr, Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, I, 117.

Cerrin üç alâmeti vardır. Bunlar; kesre, “yâ” ve fethadır. Bunların arasında asıl olan kesredir⁵²⁴. Bunlar cer alâmeti olarak sadece isimlere hastır.

Kesre üç yerde cer alâmetidir: Bunlar, müfred isim, cemi’ teksîrler ve cemi’ müennes-i sâlimlerdir. *سَلَّمَ الْمَدِيرُ عَلَى الْمُدْرَسِ وَالطَّلَابِ وَالطَّالِبَاتِ* *Müdür, öğretmene, erkek öğrencilere ve kız öğrencilere selam verdi* cümlesinde her üç kelime çeşidi de harf-i cerle mecrûrdur. Cer alâmetiyse zahiren kesredir⁵²⁵.

Fetha ise gayr-i munsarif isimlerde cer alâmetidir. *لَيْسَ فَاعِلُ الْخَيْرِ بِأَفْضَلَ مَنْ السَّاعِي فِيهِ* *Hayrı yapan, o yolda koşturanlardan daha iyi değildir* cümlesinde *أَفْضَلَ* kelimesi, harf-i cerle mecrûr olup, gayr-i munsarif bir kelime olduğu için cer alâmeti fethadır⁵²⁶.

“Yâ” ise üç yerde cer alâmeti olarak görülür. Bunlar, müsennâlar, cemi’ müzekker-i sâlimler ve esmâ-i hamsedir. *سَلَّمْتُ عَلَى طَالِبَيْنِ وَابْنَيْهِمَا وَالْمُدْرَسِينَ* *İki öğrenciye, onların babalarına ve öğretmenlere selam verdim* cümlesinde fiilden sonra gelen her üç kelime de harf-i cerle mecrûrdur ve cer alâmetleri de “yâ”dır⁵²⁷.

303. Cezm Alâmetleri

Cezmi i’râb çeşidi olarak kabul edenler onun için iki alâmet zikretmişlerdir. Bunlardan birincisi sukûn, ikincisi ise hazftir. Her iki alâmet de muzâri fiile mahsustur.

Hazf, sonunda “elif”, “vâv” ve “yâ” gibi illet harfi bulunan muzâri fiillerde cezm alâmetidir. *لَمْ يَخْشَ، لَمْ يَغْزُ، لَمْ يَقْضِ* örneklerinde sonları illetli olan muzâri fiillerinin, *لَمْ*’den dolayı illet harfleri hazfedilmiştir.

⁵²⁸ *Kendilerine kitaptan bir nasip verilen kimseleri görmeyişiniz?* ayetindeki fiili muzâri meczûmdur ve cezm alâmeti sonundaki illet harfinin hazfidir.

Bazen de cezm durumu, ef’âl-i hamsenin sonundaki “nûn” harfinin hazfedilmesiyle gerçekleşir. ⁵²⁹ *Kendilerine, yeryüzünde bozgunculuk yapmayın denildiğinde...* ayetindeki *لَا تُفْسِدُوا* fiili meczûmdur ve cezm alâmeti sonundaki “nûn”

⁵²⁴ el-Galâyînî, a.g.e., I, 19; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

⁵²⁵ İbn ‘Usfûr, a.g.e., I, 119; el-Galâyînî, a.g.e., I, 19.

⁵²⁶ İbn ‘Usfûr, a.g.e., I, 119; el-Galâyînî, a.g.e., I, 19.

⁵²⁷ İbn ‘Usfûr, a.g.e., I, 119; el-Galâyînî, a.g.e., I, 19; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

⁵²⁸ Âl-i İmrân, 3 / 23.

⁵²⁹ el-Bakara, 2 / 11.

harfinin düşmesidir. Çünkü ef'âl-i hamselerin cezm durumundaki i'râbları, sonlarındaki “nûn” harflerinin düşmesiyle yapılır ki, bu konuyu daha sonra inceleyeceğiz.

Sukûn da cezm alâmetidir. Muzâri fiilin, başına cezm eden bir edat geldiğinde veya cezmedilmiş bir kelimeye atfedildiğinde ya da cezmedilmiş bir kelimededen bedel sayıldığında meczûm olurlar⁵³⁰.

⁵³¹ *Her kim de bunları yaparsa* *وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا.* *ağır cezaya çarpar. Kıyamet gününde azabı katlanır ve bu azapta tahkir edilerek ebedî kalır* ayetinde yukarıda saydığımız bütün özellikler mevcuttur. Ayetteki birinci fiil olan *يَفْعَلْ*, şart fiili olduğu için meczûmdur ve cezm alâmeti sukûndur. İkinci fiil olan *يَلْقَ*, şartın cevabı olup meczûmdur ve cezm alâmeti de sonundaki illet harfinin hazfidir. Ayette geçen üçüncü fiil olan *يُضَاعَفْ* kelimesi de meçhûl muzâri olup bir önceki fiilden bedel olduğu için meczûm olmuştur. Cezm alâmeti de sonundaki sukûndur. Ayette geçen son fiil *يَخْلُدْ* ise bir önceki fiile ma'tûftur. Bir önceki fiil meczûm olduğu için bu da meczûm olmuştur. Cezm alâmeti de sonundaki sukûndur⁵³².

31. İ'râb Alâmetleri ve Mu'rebler

İ'râbın, en genel anlamıyla; bir âmilden dolayı kelimenin sonunda ortaya çıkan değişiklikler olduğunu belirtmiştik. Kelimenin sonunda ortaya çıkan bu değişiklikler, ya lafzın kendisinde ya da mahallinde olur. Lafızda oluşan değişimler de ya harekelerle veya harflerle olmaktadır⁵³³.

İ'râb alâmetleri hareke, harf ve hazf olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır⁵³⁴. Aslî i'râb harekeleri ref' durumunda zamme, nasb durumunda fetha, cer durumunda kesre ve cezm durumunda da sukûn olmak üzere dört tanedir⁵³⁵.

Fer'î i'râb alâmetlerinin sayısı ise on tanedir. Bunları i'râb çeşitleri kısmında zikretmiştik. Bu fer'î alâmetler, bazı durumlarda aslî harekenin yerine geçebilir. Yani aslî

⁵³⁰ İbn 'Usfûr, Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, I, 119; İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s. 73.

⁵³¹ el-Furkân, 25 / 68–69.

⁵³² İbn 'Usfûr, a.g.e., I, 119; a.mlf. el-Mukarrib, s. 73.

⁵³³ Ebû 'Alî el-Hasan b. 'Abdu'l-Ğaffâr en Nahvî, Kitâbu'l-İzâh, thk. Kazım Bahr el-Murcân, Beyrut, 1996, s. 73.

⁵³⁴ el-Galâyîni, a.g.e., I, 17; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

⁵³⁵ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 103.

harekelerin yerini, harfler alır. Bazen de kelimenin sonundaki illet harfinin düşmesi (hazf) sözkonusu olur ki; bu durumda o kelimenin i'râbı hazf olur⁵³⁶. Fakat bazı nahiv kitaplarında, hazfle yapılan i'râb, harfin hazfi yani düşmesi veya var olmaya devam etmesi söz konusu olduğu için, harflerle yapılan i'râb başlığı altında değerlendirilmektedir ki; biz de bu çalışmamızda hazfi, harflerle yapılan i'râb kısmında inceleyeceğiz.

310. Harekeyle İ'râb Alanlar

es-Suyûtî'ye göre asıl olan, i'râbın harekeyle yapılmasıdır. Harflerle yapılan i'râbı ise fer' olarak kabul etmiştir. Bazı nahivciler harekeyle yapılan i'râbın asıl olması gerektiği konusunda sebepler ortaya koymuşlardır.

A. Onlara göre, manâyı anlamak için i'râba ihtiyâç duyduğumuzda, harekeler ilk planda gelir. Çünkü harekeler hem daha az, hem de harflere nazaran daha hafiftirler. Dolayısıyla harekelerle, amaca daha kolay ulaşılmış olur.

B. Yine Onlara göre, manâları birbirinden ayıracak alâmetlere ihtiyâç duyduğumuzda, kelimeler harflerden oluştuğu için, bizim de harflerden başka alâmetler bulmamız gerekecektir. Çünkü ayırt edici olmayan alâmet, elbise üzerindeki nakış gibidir. Bundan dolayı İbn Yaîş, harekeyle yapılacak i'râbın asıl olduğu kanaatini taşımaktadır⁵³⁷.

Bazı nahivciler de, mu'reb olan kelimenin pek çoğunun i'râbı harekeyle olduğu için asıl olanın harekeyle i'râb olduğunu ifade etmişleridir⁵³⁸. Bu konudaki tartışmaları birinci bölümde geniş bir şekilde vermiştik.

Harekeyle i'râb alan kelimeler dört kısımdır. Bunlar; müfred isim, cemi' mükesserler, cemi' müennes-i sâlimler ve sonuna herhangi bir şey bitişmemiş olan muzâri fiildir⁵³⁹.

Harekeyle i'râb alan kelimeler değişik nahiv kitaplarında, mütemekkin isimler ve fiil-i muzâri olarak yer almaktadır. Mütemekkin isim; başındaki amillerin değişmesiyle sonu da değişebilen ve harfe benzemeyen isimlerdir. Başka bir tanımda ise; harfe ve fiile

⁵³⁶ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 104.

⁵³⁷ es-Suyûtî, el-Eşbâh, II, 31. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, el-Hasâis, III, 122-123.

⁵³⁸ el-Endelusî, et-Tezyîl, I, 143-144.

⁵³⁹ 'Abdu'l-Ğaffâr en-Nahvî, a.g.e., s. 74; el-Galâyînî, a.g.e., I, 19; 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 159.

benzemeyen isimler olarak tanımlanmaktadır⁵⁴⁰.

Harekeyle i'râb alan kelimeleri şu başlıklar altında inceleyelim.

3100. Müfred İsim

İsimler, başlarına lafzî ve takdîrî herhangi bir âmil girmediğinde, kendisinden başka bir kelimeye atıf yoluyla fâil veya nâib-i fâil durumunda, mübtedâ, haber ve كان'nin ismi olduğu durumlarda, ما ve kardeşlerinin ismi olduğu durumlarda, إِنَّ ve kardeşlerinin haberi olduğu durumlarda merfû' olur.

Yine isimler, mef'ûl ve çeşitleri konumunda olduğunda, hâl, temyîz, müstesna, "kâne" ve kardeşlerinin ismi, ما ve kardeşlerinin haberi, cinsini nefy eden لا'nın ismi olduğunda, münâdâ ve mansûblara tabi olduğunda mansûb olur.

İsimler, başlarına harf-i cer geldiğinde veya bir isme muzâfun ileyh olduğunda ya da mecrûrlara tabi olduğunda mecrûr olur⁵⁴¹.

Müfred isim, sonunda illet harfi olup olmamasına göre sahih ve illetli olarak üzere ikiye ayrılır. Sonunda illet harfi (اى) olmayan isimler sahih olarak adlandırılır. اى Harfinin illet harfi olabilmesi kendinden önceki harfin harekesinin kesre olması gerekmektedir⁵⁴².

Aynı şekilde isimler, üç harekeyi ve tenvîni kabul edip etmemesine göre de munsarif ve gayr-i munsarif olmak üzere iki kısma ayrılır⁵⁴³.

31000. Munsarif İsim

Genelde mu'reb isimler ref' durumunda zammeyle كتب خالد. *Hâlid yazdı*, nasb durumunda fethayla اشتريت كتاباً. *Bir kitap satın aldım*, cer durumundaysa kesre ile حضرت من. *Şehirden geldim* örneklerinde de görüldüğü üzere lafzî olarak i'râb alırlar. Bu isimlere münevven (tenvînli), mu'reb münevven, ihtisar veya munsarif isimler denilmektedir. Ayrıca bu isimler tenvîn de alabilirler. مررت برجل. *Bir adama uğradım* ve

⁵⁴⁰ el-Curcânî, a.g.e., s. 35; el-Enbârî, Esrârü'l-'Arabiyye, s. 53; Abdu'l-Ğaffâr en-Nahvî, a.g.e., s. 74; el-Galâyînî, a.g.e., I, 19.

⁵⁴¹ İbn 'Usfûr, el-Mukarrib, s. 75.

⁵⁴² el-Enbârî, a.g.e., s. 53.

⁵⁴³ Munsarif isme aynı zamanda emken ya da mütemekkin isim de denilmektedir. Bkz. el-Enbârî, a.g.e., s. 53.

⁵⁴⁴ *Hâlid'e gittim* cümlelerinde olduğu gibi ذهبتُ إلى خالدٍ.

Tenvîn ise dört yerde düşer:

A. ال takısıyla ma'rife olan kelimelerde tenvîn düşer.

B. Muzâf olan kelimenin sonunda da tenvîn düşer.

C. Gayr-i munsarif isimlerde de tenvîn düşer.

D. Müfred isim alem (özel isim), kinâye, lakab veya ابن kelimesiyle vasıflanan özel isme, kinâyeye ya da bir lakaba muzâf olursa tenvîn düşer. جاء زيدُ بن بكرٍ *Bekir'in oğlu Zeyd geldi* cümlesinde Zeyd kelimesi müfred isim olup, ابن kelimesiyle vasıflanan terkibe muzâf olmuştur⁵⁴⁵.

31001. Gayr-i Munsarif İsim

Gayr-i munsarif tenvîn almayan ve cer durumunda kesre yerine fetha alan kelimelerdir⁵⁴⁶. Gayr-i munsarif isimler iki yerde munsarif isimlerle uygunluk gösterirlerken, iki yerde de onlardan ayrılırlar. Her iki grup kelime de zahirî veya takdîrî hareketlerle i'râb alır. Fakat gayr-i munsarif isimler ref' durumunda zamme, nasb durumunda fetha alırken, cer durumundaysa yine fetha ile i'râb alırlar. Ayrıca tenvîn de kabul etmezler.

أفضلُ جائني *Bana ondan daha faziletlisi geldi* cümlesinde أفضلُ kelimesi gayr-i munsarif olup fâildir ve merfû'dur. Ref' alâmetiyse zammedir.

رأيتُ أفضلَ *Ondan daha faziletlisini gördüm* cümlesinde yine aynı kelime mef'ûlün bih olup mansûbtur ve nasb alâmeti fethadır.

مررتُ بأفضلَ *Ondan daha faziletlisine uğradım* cümlesinde bu kelime harf-i cerle

⁵⁴⁴ 'Abdu'l-Ğaffâr en-Nahvî, a.g.e., s. 74; el-Galâyînî, a.g.e., I, 19; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 174. Tenvînin niçin munsarif isimlerde bulunduğu da nahivciler arasında ayrıca tartışılmıştır. Sîbeveyh, tenvînin daha hafif olduğu için müfred isimlerde bulunduğunu söylerken, Ferrâ gibi bazı nahiv âlimleri de onun isimle fiil arasında bir fark olarak telakki etmişlerdir. Bazı nahivciler de tenvînin, munsarif isimlerle gayr-i munsarif isimler arasındaki farkı göstermek amacıyla kullanıldığını belirtmişlerdir. Bkz. es-Sîbeveyh, a.g.e., I, 12; el-Harîrî, a.g.e., s. 96; el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 54; el-'Ukberî, Mesâil Hılâfiyye, s. 116.

⁵⁴⁵ el-Harîrî, a.g.e., s. 96.-97.

⁵⁴⁶ İbn Hişâm, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb, s. 60; en-Nahvî, a.g.e., s. 75, 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 159; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 175.

mecrûr olup, gayr-i munsarif isim olduğu için cer alâmeti olarak fetha ile harekelenmiştir⁵⁴⁷.

Gayr-i munsarif kelimeler muzâf olduklarında ve ال takısı aldıklarında bu özelliklerini kaybederler. ⁵⁴⁸ Biz insanı en güzel sûrette yarattık ayetindeki لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم. kelimesi mecrûr isim olup cer alâmeti de sonundaki zahir kesredir. Kendinden sonra gelen kelimeye muzâf olduğu için gayr-i munsarif olma özelliğini yitirmiştir⁵⁴⁹.

Müfred isimle ilgili olarak bir diğer başlık da mankûs ve maksûr isimlerin i'râblarıdır. Bu isimlerin i'râbları takdirî olduğu için başlıkları takdirî i'râb konusunda ele alacağız.

3101. Cem-i Mükesser

Cem-i mükesser, müfred kelimenin yapısı değiştirilerek yapılan ve ikiden fazla şeye delalet eden çoğul kelimelerdir. Buna mükesser denilmesinin sebebi, kelimenin kendi öz yapısının kırılarak başka bir şekil almasıdır. Bu değişme ve kırılma, kelimeye bir harf katılarak veya kelime noksanlaştırılarak ya da hareke veya sukûn değişikliğine gidilerek yapılır. ⁵⁵⁰ Örneklerinde görüldüğü gibi. أجمال - جمل - أسد - أسد / رهن - رهن / كتب - كتاب.

Cem-i mükesserlerin i'râbı, müfred isimlerin i'râbı gibidir. Ref' durumunda zamme, nasb durumunda fetha, cer durumunda ise kesre alırlar⁵⁵¹.

التلاميذ يُشاهد التلاميذ المُباراة النهائية. Öğrenciler final karşılaşmasını izliyorlar cümlesindeki kelimesi fâil olup merfû'dur, cem-i mükesser bir kelime olduğu için de ref' alâmeti zahiren zammedir.

شوارع المدينة نظيفة للغاية. Şehrin caddeleri oldukça temizdir cümlesinin mübtedâsı olan شوارع kelimesi, cem-i mükesser olup merfû'dur, ref' alâmeti de zahiren zammedir.

Bazı cem-i mükesserlerin sonunda ات takısı bulunabilir. Bu durumda bu cemi' kelimeler, görünüşte cem-i müennes-i sâlimlere benzeseler bile nasb durumlarında fetha alırlar. أموات، أقوات، أبيات örneklerinde olduğu gibi.

⁵⁴⁷ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 60; en-Nahvî, a.g.e., s. 75; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 175.

⁵⁴⁸ et-Tîm, 95 / 4.

⁵⁴⁹ İbn Hişâm, a.g.e., s. 60; en-Nahvî, a.g.e., s. 75.

⁵⁵⁰ el-Harîrî, a.g.e., s. 119; el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 76, 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 138; el-Galâyînfî, a.g.e., I, 25-26.

⁵⁵¹ el-Harîrî, a.g.e., s. 119; el-Enbârî, a.g.e., s. 76; 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 138; el-Galâyînfî, a.g.e., I, 26.

⁵⁵² كيف تكفرون بالله وكنتم أمواتاً فأحياكم. Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki, ölüler idiniz, sizleri diriltti ayetindeki أموات kelimesi sonundaki ات takısından dolayı her ne kadar cem-i müennes-i sâlimlere benzese bile aslında cemi' mükesserdir ve kânenin haberi olduğundan dolayı mansûbtur. Nasb alâmetiyse sonundaki zahir fethadır. Fakat bu durumun şiir beyitlerinde bozulduğu vakidir⁵⁵³.

3102. Cem-i Müennes-i Sâlim

Cem-i müennes-i sâlimler; müfred müennes bir ismin (veya sıfatın) sonuna ات eki getirilerek yapılan cemi'lerdir. سموات، هندات، مريمات، معلمات gibi... ت Harfî kelimenin aslından olursa, bu durumda bu kelime cem-i müennes-i sâlim değil, cem-i mükesser kabul edilir ki, bunu yukarıda açıklamıştık⁵⁵⁴.

Cem-i müennes-i sâlimler de harekeyle i'râb alırlar. Fakat bunlar mansûb olduklarında nasb alâmeti olarak fethanın yerine kesre alırlar. خلق الله السموات. Allah gökleri yarattı cümlesinde السموات kelimesi, mef'ûlün bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti cem-i müennes-i sâlim- olduğu için kesredir⁵⁵⁵.

Bunun yanı sıra, bu kelimeler, merfû' olduklarında ref' alâmeti olarak zamme, mansûb ve mecrûr olduklarında ise kesre ile i'rab alırlar.

مررت بالهندات Hindler'e مررت بالهندات Hindler'i gördüm رأيتُ الهندات Hindler geldi جاء الهندات. uğradım cümlelerinde, her üç durum da açıkça görülmektedir⁵⁵⁶.

3103. Muzâri' Fiil

Muzâri' fiil isme benzemesinden dolayı mu'rebtir. هو يفعل denildiğinde, o andaki bir durum ya da gelecekte olacak bir durum kastedilebilir. Muzâri' fiilin başına سوف س، س، geldiğinde bu defa da sadece geleceğe münhasır olur. Muzâri' fiil ek alabilme yönünden isme benzemektedir. Çünkü isimler de ek olarak ال takısını alabilirler. Fakat bununla birlikte, muzâri fiildeki mu'reblik asıl değil, isme hamledildiğinden dolayı fer' kabul

⁵⁵² el-Bakara, 2 / 28.

⁵⁵³ el-Harîrî, a.g.e., a.g.e., s. 119

⁵⁵⁴ Bu kelimelerin yapılışı için, bkz., el-Harîrî, a.g.e., s. 116; el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 73.

⁵⁵⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 63.

⁵⁵⁶ İbn Hişâm, a.g.e., s. 63.

edilir⁵⁵⁷.

Muzâri' fiilin iki sıygası⁵⁵⁸ hariç geri kalan on iki sıygası mu'rebtir. Fakat bu sıygalarından sadece beş müfred sıyga hareke ile i'râb alır. Bunlar müfred gâib, gâibe ve muhatab ve de mütekellim sıygalarıdır. يفعل، تفعل، أفعَل، تفعَل örneklerinde olduğu gibi... Sâlim, ecvef, mehmûz, muzâf ve misâl fiillerin bu beş sıygası, ref' hâlinde zammeyle, nasb hâlinde fethayla, cezm hâlinde de sukûnla i'râb alırlar. لم يفعل، لن يفعل، لم يفعل gibi⁵⁵⁹.

Fiil-i muzâri'ler cümle içerisinde merfû', mansûb ve meczûm olabilirler. Aynı şekilde lafzî, takdîrî ve mahallî olarak i'râb alabilirler. لم يُلْزَمْ و لم يُؤْلَدْ⁵⁶⁰ Doğurmamış ve doğurulmamıştır ayetindeki birinci muzâri' fiil, meczûmdur, cezm alâmeti de sonundaki zahir sukûndur. İkincisinin i'râbı da birincisiyle aynıdır.

و يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ⁵⁶¹ Allah, ayetleriyle hakkı yerine getirmek istiyor ayetinde birinci muzâri fiil merfû' olup, ref' alâmeti zahiren zammedir. İkinci muzâri fiil ise mansûb olup, nasb alâmeti zahiren fethadır⁵⁶².

Sonu illetli olan fiil-i muzârilerin bu beş müfred sıygaları, ref' hâlinde ى'ya taktîr edilecek zamme ile, nasb hâlinde fetha ile ve cer hâlinde de illet harfinin hazfiyle meczûm olurlar.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ. Şüphesiz ki, Allah'a yerde ve gökte hiçbir şey gizli kalmaz⁵⁶³ ayetindeki fiil-i muzâri', merfû'dur ve ref' alâmeti mukadder zammedir.

لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا⁵⁶⁴ Sizi sınamak, en güzel (eseri) kimin yapacağını belirlemek için ayetindeki fiil-i muzâri' mansûbtur. Nasb alâmetiyse zahiren fethadır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ. Kendilerine kitaptan bir nasip verilenleri görmedin⁵⁶⁵

⁵⁵⁷ el-Enbârî, Esrârü'l-'Arabiyye, s. 46; en-Nahvî, a.g.e., s. 75.

⁵⁵⁸ Mebnî olan sıygalar, cemi' gâibe sıygasıyla, cemi' muhataba sıygasıdır. تفعَلْنَ، تفعَلْنَ sıygaları gibi...

⁵⁵⁹ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 293; İbn 'Usfûr, el-Mukarrib s. 76; el-İsferâyînî, a.g.e., s. 26-27; 'Alî Rızâ, a.g.e., s. 16; eş-Şertûnî, a.g.e., IV, 229.

⁵⁶⁰ el-İhlâs, 112 / 3.

⁵⁶¹ el-Enfâl, 8 / 7.

⁵⁶² Daha geniş bilgi için bkz, el-Müberred, a.g.e., IV, 82-83; 'Alî Rızâ, a.g.e., s. 16; el-Galâyînî, a.g.e., II, 170.

⁵⁶³ Âl-i 'İmrân, 3 / 5.

⁵⁶⁴ el-Mulk, 67 / 2.

⁵⁶⁵ Âl-i 'İmrân, 3 / 23.

mi ayetindeki fiil-i muzâri' meczûm olup, cezm alâmetiyse sonundaki illet harfinin düşmesidir⁵⁶⁶.

Muzâri' fiilin mu'reb olan diğer kısımları, harfle i'râb alan kelimeler bölümünde incelenecektir.

311. Harfle İrab Alan Kelimeler

Bazı kelimelerde i'râb alâmeti olarak harekelerin yerlerini harfler almaktadır. Bu harfler, و، ی، ن، ا olmak üzere dört tanedir. Bunlardan üçü isimde, biri de muzâri fiildedir. و، ی، ن zammenin nâibi olarak i'râb alâmeti olurlar. ا da, fethanın nâibi olarak i'râb alâmeti olurlar. ی ise tek başına kesrenin yerine geçerek i'râb alâmeti olur⁵⁶⁷. “Nûn” ise muzâri fiilde zammenin, “nûn”un kalkması da fetha ve cezmin yerine kullanılan ikinci dereceden alâmettir.

İ'râbını harfle alan kelimeler (harfle mu'reb olanlar) başlıca üç grupta toplanabilir. Bunlar esmâ-i hamse, tesniye kelimeler ve cem-i müzekker-i sâlimlerdir. Fakat sıygaları, harfin subûtu veya hazfiyle i'râb aldığı için ef'âl-i hamse de bazı nah'iv âlimleri tarafından bu grupta mütalaa edilmiştir⁵⁶⁸.

3110. Esmâ-i Hamse

Esmâ-i hamse olarak adlandırılan bu beş isim şunlardır. اَبٌ، اَخٌ، حَمٌ، فَوْ، ذُو. Bazı nahivciler esmâ-i hamseyi, altı tane olarak da ifade etmişlerdir. Bu beş isme ziyade olarak اَلْهَن kelimesi de eklenmiştir. Fakat gerçekte bu kelime esmâ-i hamseye dahil değildir⁵⁶⁹. اَبٌ، اَخٌ kelimelerinin و harfleri mahzûftur. Bu isimler muzâf olduklarında vâv harfi kendilerine iade edilir. اَبُو زَيْدٍ، اَبُوكَ gibi... Fakat bazı lehçelerde, bu kelimeler muzâf olsa bile “vâv”sız kullanılmaktadırlar. اَبُو زَيْدٍ veya اَبُكَ gibi... فَوْ nun aslı ise فَوْه olup, sondaki ه harfi hazfedilmiştir⁵⁷⁰.

Esmâ-i hamsenin i'râbının nasıl olacağı konusunda nahiv âlimleri farklı görüşler ileri

⁵⁶⁶ en-Nahvî, a.g.e., s. 81; el-Galâyîni, a.g.e., II, 170.

⁵⁶⁷ el-Galâyîni, a.g.e., I, 18–19; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 175.

⁵⁶⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e., s. 27; İbn ‘Usfûr, Şerhu Cümel-i Zeccâcî, I, 120; en-Nahvî, a.g.e., s. 74; el-Galâyîni, a.g.e., II, 170.

⁵⁶⁹ el-Kâsım el-Hüseyn el-Havârizmî, Şerhu'l-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymî, Beyrut, 1990, I, 204.

⁵⁷⁰ el-'Ukberî, a.g.e., s. 88.

dişlerini koru cümlesinde de ى ile mecrûrdur⁵⁷⁴.

⁵⁷⁵ والله ذو الفضل العظيم. *Allah, büyük ihsan sahibidir* ayetinde geçen ذو, haber olup merfû'dur. Ref' alâmeti و'dır. ⁵⁷⁶ كان الرازي ذا علم مُتَقَدِّم في الطب. *Râzî, tıpta ileri derecede bir ilim sahibiydi* cümlesinde ذا, "kâne"nin haberi olup mansûbtur. Nasb alâmetiyse "elif"tir. و. ⁵⁷⁷ Ana babaya ve akrabalara iyilik edin ayetindeki ذي kelimesi de mecrûr olup, cer alâmeti ى'dır⁵⁷⁷.

Kayın pederin geldi örneğinde, حم kelimesi "vâv" ile, أكرمتُ حماك *Kayın pederine ikram ettim* cümlesinde "elif"le, سألت عن حميك *Kayın pederini sordum* cümlesinde de ى ile mecrûrdur⁵⁷⁸.

Bu isimler şayet tesniye olarak kullanılırsa, bu durumda i'râbları tesniyenin i'râbı gibi olur. Anne ve baban geldi, Anne ve babanı gördüm, Anne ve babana gittim cümlelerinde, esmâ-i hamseden olan أب kelimesi tesniye olarak merfû', mansûb ve mecrûr olarak kullanılmıştır. İ'râbları ise tesniyelerin i'râbları gibidir⁵⁷⁹.

Bu isimler cemi' olduklarında harekelerle i'râb alırlar. Babalar çocuklarına önem verdiler cümlesinde babalar kelimesi zammeyle merfû', دعوتُ آباء التلاميذ, Öğrencilerin babalarını okul törenine davet ettim cümlesinde fethayla mansûb, استمعتُ إلى آباء, Babaları dinledim cümlesinde de kesreyle mecrûrdur⁵⁸⁰.

Bu isimler yukarıda da belirttiğimiz gibi- ism-i tasğîr kalıbında gelirlerse, üç harekeyi de i'râb alâmeti olarak alabilir. Yani i'râbları harekeyle olur. إن أباك عالمٌ. *şüphesiz ki, babacığın âlimdir* cümlesindeki أب kelimesi inne'nin ismi olup mansûbtur. Esmâ-i hamseden olsa bile, ism-i tasğîr kalıbında olduğu için nasb alâmeti fethadır⁵⁸¹.

Esmâ-i hamse, şayet mütekellim "yâ"sına muzâf olursa, i'râbını yâ'dan bir önceki harfin üzerine takdîr edilen harekeyle alır. Yani bu durumda i'râbı takdîrîdir. نهضَ أبي

⁵⁷⁴ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 219.

⁵⁷⁵ el-Bakara, 2 / 105.

⁵⁷⁶ el-Bakara, 2 / 83.

⁵⁷⁷ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 143.

⁵⁷⁸ Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 127-128.

⁵⁷⁹ İbn Hişâm, a.g.e., s. 66.

⁵⁸⁰ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 108; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 127-128.

⁵⁸¹ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 108-109.

Babam kalktı, أكرمتُ أبي babama ikram ettim, ذهبْتُ مع أبي babamla gittim örneklerinde, أب kelimesi birinci cümlede, fâil olup merfû'dur. Ref' alâmetiyse "yâ"dan önceki harf üzerine takdîr edilen mukadder zammedir. İkinci cümlede bu kelime, mef'ûlün bih olup, mansûbtur ve nasb alâmeti aynı şekilde "yâ"nın mâkabline takdîr edilen mukadder fethayladır. Üçüncü cümlede ise, yine takdîren kesreyle mecrûr olmuştur⁵⁸².

3111. Cemi' Müzekker-i Sâlim

Cemi' müzekker-i sâlimler, ون veya ين ekini alarak ikiden fazla sayıda çokluk bildiren cemi'lerdir. Kelimenin yapısı bozulmadığı için, cemi' eki atıldığında kelimenin aslı aynen kaldığı için bunlara cemi' müzekker-i sâlim denilmiştir. Ayrıca sahih cemi' olarak da isimlendirilirler. الزيدون، المسلمون gibi⁵⁸³.

Cemi' müzekker-i sâlimler, ref' durumunda zammenin yerine geçen bir "vâv" ile, nasb ve cer durumlarındaysa fetha ve kesrenin yerine geçen bir "yâ" ile i'râb alır.

جاء المسلمون *Müslümanlar geldi* cümlesinde المسلمون kelimesi fâil olup merfû'dur. Ref' alâmeti ise, cemi' müzekker-i sâlim olduğu için "vâv"dır.

رأيتُ المسلمين. *Müslümanları gördüm* cümlesinde yine aynı kelime bu defa cümlede mef'ûlün bihi olduğu için mansûbtur. Nasb alâmetiyse "yâ"dır.

مررت بالمسلمين. *Müslümanlara uğradım* cümlesindeyse aynı kelime bu defa da harfi cerle mecrûr olmuştur. Cer alâmetiyse yine "yâ"dır⁵⁸⁴.

Cemi' müzekker-i sâlimlerin sonundaki nûn harfi ise her durumda fetha üzere mebnîdir⁵⁸⁵.

Cemi' müzekkerlere mülhak olan kelimeler de yine cemi' müzekker-i sâlimler gibi i'râb alırlar. Bu kelimeler semaî olup, kıyas kabul etmezler. Bunları beş grupta inceleyebiliriz.

A. Cemi' manâsı içeren ve manâ itibariyle de çoğul olan kelimelerdir ki, bunlar manâ itibariyle müfred olabilirler. أولو gibi.

المخترعون أولو فضل. *Mucitler fazîlet sahibi kimselerdir* cümlesinde bu kelime, mübtedâ

⁵⁸² 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 109; Nâyif Ma'rûf, a.g.e., s. 22-23.

⁵⁸³ el-Harîrî, a.g.e., s. 111; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 84; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 137.

⁵⁸⁴ İbn Hişâm, a.g.e., s. 84-85; el-Galâyîni, a.g.e., II, 230; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 139.

⁵⁸⁵ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 139.

olduğu için merfû'dur. Ref' alâmeti de "vâv"dır⁵⁸⁶.

B. Ne lafzında ne de manâsında müfredi bulunmayan kelimelerdir ki, bunlar da cemi' müzekker-i sâimlere i'râb yönünden mülhaktırlar. ثلاثون، أربعون gibi.

سبعين *Mûsâ, kavminden yetmiş adam seçti* ayetindeki ⁵⁸⁷ واختار موسى قومه سبعين رجلاً. kelimesi, mef'ûlün bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti de "yâ"dır. Çünkü bu kelime cemi' müzekkerlere mülhaktır.

C. Lafız olarak müfredi olan çoğul kelimelerdir. Fakat bu müfred kelimeler cemi' yapılacağı zaman değişimden beri kalamaz. Değiştiğinde de harflerle i'râb aldıklarından cemi' müzekkerlere mülhak olurlar. بنون kelimesi gibi... Bu kelime aslen ابن kelimesinin çoğuludur.

زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ. ⁵⁸⁸ *Kadınlara ve oğullara karşı aşırı sevgi insanlara cazip gösterilmiştir* ayetindeki bu kelime, atıf yoluyla harf-i cerle mecrûrdur. Cer alâmeti ise cemi' müzekker-i sâimlere mülhak olduğundan "yâ"dır⁵⁸⁹.

D. Cemi' müzekker-i sâimlere ait özel şartların bir kısmına sahip olmayan cemi' kelimelerdir ki, cemi' müzekkerlere mülhak olmakla beraber hakiki cemi' olarak kabul edilmezler. أهل kelimesini buna örnek verebiliriz. Bu kelimenin cemi'si, أهلون olarak gelmektedir.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا. ⁵⁹⁰ *Bedevilerden geri bırakılanlar sana: "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu. Onun için bize mağfiret dile!" diyecekler* ayetindeki bu kelime, merfû'dur ve ref' alâmeti, cemi' müzekker-i sâimlere mülhak olduğundan dolayı "vâv"dır.

E. Özel isimlerin cemi'lerinin de cemi' müzekker-i sâimlerin i'râbına mülhak olmaları câizdir. زيدون، خالدون gibi.

زهدلر زهدلره uğرادیم، زهدلر زهدلره دیدیم. *Zeydler geldi, Zeydleri gördüm, Zeydlere uğradım* örneklerinde görüldüğü gibi.

⁵⁸⁶ el-Galâyînî, a.g.e., II, 234; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 148.

⁵⁸⁷ el-A'râf, 7 / 155.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân, 3 / 14.

⁵⁸⁹ el-Galâyînî, a.g.e., II, 234; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 150–151.

⁵⁹⁰ el-Feth, 48 / 11.

Fakat bu tür kelimelerin cemi'leri, gayr-i munsarif kelimelerin cemi'leri gibi de gelebilmektedir.

Zeyd geldi cümlesinde fâil olan Zeydler kelimesinin ref' alâmeti zammedir. *Zeydleri gördüm* cümlesinde de mef'ûl olan Zeydler kelimesinin nasb alâmeti fethadır. Son olarak da *Zeydlere uğradım* cümlesindeki Zeydler kelimesinin cer alâmeti, gayr-i munsariflerde olduğu gibi yine fethadır⁵⁹¹.

Bu sayılan beş sınıfın dışında, kendi lafzının sonu bizzat و ن ya da ي ن harflerini içine aldığından dolayı cemi' gibi görünen kelimelere vardır ki, bunların i'râbları harfle değil harekeyledir. يسمين، زيتون، gibi⁵⁹².

3112. Tesniye

Tesniye, kelimenin sonuna gelen ziyade ekler sebebiyle, harflerde, harekelerde ve de manâda müttefik olarak iki varlığa delalet eden kelimedir. İki varlığa delalet etme, hakiki olabileceği gibi mecâzî de olabilir⁵⁹³.

Tesniyeler harekelerle değil harflerle i'râb alırlar. el-Enbârî'ye göre; tesniye kelimeler, müfred kelimelere göre fer'dirler. Harflerle i'râb da harekeyle i'râba göre fer'dir. Müfred kelimeler harekeyle i'râb alır ki, hem harekeye harfe göre asıldır, hem de müfred kelime tesniye kelimeye göre asıldır. Dolayısıyla tesniyeler fer' olduğu için i'râbları harekeyle değil harfledir⁵⁹⁴.

Tesniye kelimeler ve onlara mülhak olanlar, merfû' olduklarında zammenin yerine geçen “elif”le ref' alâmeti alırlar. Sonra gelen “nûn” ise kesrelidir.

İki yıldız kayıyor cümlesinde الكوكبان fâil olup merfû'dur, ref' alâmetiyse tesniye olduğundan dolayı “elif”tir.

Nasb durumundaysa fethanın yerine geçen bir “yâ” ile mansûb olur. Bu “yâ”nın önündeki harf fethâlî, sonraki “nûn” ise kesrelidir.

İki yıldız gördüm cümlesindeki bu isim mansûb olup nasb alâmeti ise, tesniye olması hasebiyle “yâ” harfidir.

⁵⁹¹ el-Galâyînî, a.g.e., II, 235; 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 152.

⁵⁹² 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 150.

⁵⁹³ 'Abbâs Hasan, a.g.e., I, 117.

⁵⁹⁴ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 65.

Cer durumunda ise kesrenin yerine geçen bir “yâ” ile mecrûr olur ki, bundan önceki harf fethâlî, sonraki “nûn” ise kesrelidir.

فرحتُ بالكوكبين. İki yıldızla sevindim cümlesindeki isim tesniye olup harf-i cerle mecrûrdur. Cer alâmetiyse “yâ” iledir⁵⁹⁵.

Tesniye, müzekkerlerde ve müenneslerde olabileceği gibi âkil ve gayr-i âkilerde de olabilir. Fakat fiillerde ve harflerde tesniye yoktur. يذهبان, يقيمان fiillerindeki “elif”ler, tesniye “elif”i olmayıp, zamirdirler ve fâildirler. Aynı durum mâzî fiillerde de söz konusudur. قاما, ذهبا gibi. Ref’ durumunda, tesniye isimdeki “elif” harfî, hem ref’ alâmeti, hem tesniye alâmeti hem de i’râb harfî olmak üzere kendisinde üç özelliği barındırır⁵⁹⁶. Ayrıca tesniye kelimelerin sonlarına bitişen “nûn”, i’râb alâmeti olmayıp, kelimenin müfredindeki tenvîn ve harekeden bedel olarak tesniyeye dahil olmuştur⁵⁹⁷.

İsm-i menkûsların tesniyelerinde elif harfinden önce fethanın gelebilmesi için mankûs ismin “yâ”sı sabit kalır. مررت بالقاضيين، رأيت القاضيان، جاء القاضيان örneklerinde her üç durumda görülmektedir.

Bunların dışında bir de tesniyelere mülhak olan kelimeler vardır ki, onların da i’râbları tesniyelerle aynıdır. Bu kelimeleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

اثنتان, اثنتان, اثنتان kelimeleri⁵⁹⁸, mutlak olarak tesniyelere mülhaktır. Yani bu üç kelimenin i’râbı her zaman tesniyelerin i’râbı gibidir.

اثنتان *Bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırdı* ayetindeki *فانفجرتُ منه اثنتان عَشْرَةَ عَيْنًا* kelimesi fiilin fâili olup merfû’dur. Ref’ alâmeti ise “elif” harfidir.

Bu kelimelerin nasb durumunaysa şu ayeti örnek verebiliriz:

اثنتين *Hani onlara iki elçiyi gönderdik* ayetindeki *إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ* kelimesi mef’ûlün

⁵⁹⁵ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 71–72; en-Nahvî, a.g.e., s. 83; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 160.

⁵⁹⁶ Sîbeveyh, a.g.e., I, 19; el-Harfîrî, a.g.e., s. 108.

⁵⁹⁷ el-Harfîrî, a.g.e., s. 110; Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 58.

⁵⁹⁸ اثنتان ve onun müennesi olan اثنتان kelimeleri Hicaz lehçesinde kullanılmakta olup, اثنتان kelimesi ise Temîm lehçesinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu kelimelerin müfredi olmadığı için de, bunlar tesniye olarak isimlendirilemez. İbn Hişâm, a.g.e., s. 82.

⁵⁹⁹ el-Bakara, 2 / 60.

⁶⁰⁰ Yâsîn, 36 / 14.

bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti de “yâ”dır⁶⁰¹.

كَلَّا kelimeleri de ancak bir zamire muzâf olduklarında tesniyelere mülhak olurlar. *Her ikisi bana geldi*, *Her ikisini gördüm*, *her ikisine de uğradım* örneklerinde her üç durumda göze çarpmaktadır.

O ikisinden biri ya da her ikisi senin yanında yaşlandığında ayetindeki *كلاهما* kelimesi merfû’dur. Ref’ alâmetiyse “elif”tir⁶⁰³.

Fakat *كلا* kelimeleri zamire değil de açık olan bir başka tesniye isme muzâf olduklarında, her üç durumda da elif üzerine taktîr edilen bir harekeyle i’râb alırlar. Yani i’râbları takdîrî olur. *Her iki adam da bana geldi*, *Her iki kadını da tanıdım*, *Her iki adama da baktım* cümlelerinde olduğu gibi. İlk iki cümlede *كلا* kelimeleri mef’ûl olup mansûbtur. Nasb alâmetleriyse “elif” üzerine takdîr edilen fethadır. Yani mukadder fethadır. Üçüncü cümledeyse *كلا* kelimesi harf-i cerle mecrûrdur. Cer alâmeti ise yukarıda olduğu gibi takdîren kesredir⁶⁰⁴.

Çift isimler olarak adlandırılan özel isimler de i’râb olarak tesniyelere mülhaktırlar. Yani i’râblarını tesniyeler gibi harfle alırlar. *İki Hasan geldi*, *İki Hasan’ı gördüm* ve *İki Hasan’a uğradım* örneklerinde görüldüğü gibi.

Fakat bu isimlerin gayr-i munsarif isimlere nisbetle onlar gibi i’râb almaları da mümkündür. *İki Hasan’a uğradım* örneklerindeki bu isimler i’râblarını harekeyle almıştırlar. Birinci cümlede fâil olduğu için zammeyle merfû’, ikinci ve üçüncü cümledeyse nasb ve cer alâmetleri gayr-i munsariflerde olduğu gibi fethadır⁶⁰⁵.

3113. Ef’âl-i Hamse

Harflerle i’râb alan kelimelerden biri de ef’âl-i hamse grubuna dâhil olan muzâri fiillerdir. Bunlar muzâri fiilin yedi sıygası olup beş vezinde toplanırlar. *يفعلون، يفعلان، تفعلون، تفعلين* gibi. Bunlara “nûn”lu sıygalar ya da beş fiil de denilmektedir. Bu fiiller ref’

⁶⁰¹ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz., İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 83; ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 161.

⁶⁰² el-İsrâ, 17 / 23.

⁶⁰³ İbn Hişâm, a.g.e., s. 82–83; ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 161; el-Galâyînî, a.g.e., II, 232; Ahmed el-Hâşimî, a.g.e., s. 57.

⁶⁰⁴ Ahmed el-Hâşimî, a.g.e., s. 57–59; el-Esmer, a.g.e., 76–77.

⁶⁰⁵ el-Galâyînî, a.g.e., II, 233.

hâlinde zammenin nâibi olan “nûn”un subûtuyla, nasb ve cer hâllerinde de “nûn” harfinin düşmesiyle i’râb alırlar⁶⁰⁶.

⁶⁰⁷ *O hâlde bile bile Allah’a ortak koşmayın* ayetinde geçen *فَلَا تُجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ* fiili, ef’âl-i hamseden olup, başında nasb ve cezm eden herhangi bir edat olmadığından merfû’dur. Ref’ alâmetiyse sonundaki “nûn”un düşmemesi yani subûtudur, ve ise fiilin fâilidir⁶⁰⁸.

⁶⁰⁹ *Bunu yapamazsanız ki elbette yapamayacaksınız* ayetindeki *فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ* fiil, *لَمْ* harfiyle meczûm, ikinci fiil ise *لَنْ* harfiyle mansûb olmuştur. Dolayısıyla, her iki fiilde de nasb ve cer hâllerinden dolayı “nûn” harfi düşmüştür. Çünkü ef’âl-i hamde de nasb ve cer alâmeti nûn harfinin düşmesidir⁶¹⁰.

312. İ’râbı Hazfî Olan Kelimeler

Hazf, yalnızca fiillerde bulunup, hareke ve harf düşürmekle olur. Bunları üç grupta inceleyebiliriz.

A. Harekenin hazfedilmesidir ki, sadece fiil-i muzârielerde meydana gelir.

يَضْرِبُ fiilinin başına cezmeden bir âmil gelirse harekeyi hazfeder ve hareke cezm olur. *لَمْ يَضْرِبْ* gibi. Bu tür fiillerin i’râbları yapılırken meczûm oldukları ifade edilir.

⁶¹¹ *Şüphesiz ki kâfirleri uyarsan da uyarman da birdir, inanmazlar* ayetindeki *فَإِنْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَآ يُؤْمِنُونَ* fiili meczûmdur. Cezm alâmetiyse sonundaki sukûndur.

B. İlet harfinin hazfedilmesidir ki, sonu iletli olan fiil-i muzârinin başına cezm eden edatlar geldiğinde bu fiilin i’râbı illet harfinin hazfidir. *يَرَى* fiilinin başına onu cezm eden *لَمْ* edatı geldiğinde, bu fiilin sonundaki illet harfi düşer. Dolayısıyla da bu fiilin i’râbı yapılırken, fiilin meczûm olduğu belirtildikten sonra, cezm alâmetinin de illet harfinin

⁶⁰⁶ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 93; Ahmed el-Hâşim, a.g.e., s. 66; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 177.

⁶⁰⁷ el-Bakara, 2 / 22.

⁶⁰⁸ İbn Hişâm, a.g.e., s. 93–94.

⁶⁰⁹ el-Bakara, 2 / 24.

⁶¹⁰ İbn Hişâm, a.g.e., s. 94.

⁶¹¹ el-Bakara, 2 / 6.

hazfi olduğu ilave edilir⁶¹².

⁶¹³ ألم تر إلى الذين أوتوا نصيبًا من الكتاب. *Kendilerine kitaptan bir nasip verilen kimseleri görmedin mi?* ayetindeki تر fiili meczûmdur ve cezm alâmeti ise illet harfinin hazfidir.

C. Son olarak da yine fiili muzârinin sonundaki tesniye ve cemi' nûnlarının hazfi gelmektedir. لم يضربوا gibi⁶¹⁴.

Ef'âl-i hamsenin sonudaki “nûn”lar, nasb ve cer hâllerinde düşer. Bu durumda bu fiillerin i'râbları hazfle olur ki, biz bu konuyu harflerle i'râb alanlar başlığı altında incelemiştik.

32. Niteliği ve Niceliği Yönünden İ'râb

Bu taksimat, değişik nahiv kitaplarında, farklı tasnifler ve başlıklar altında incelenmiştir. Fakat en genel ifadesiyle, niteliği ve niceliği yönünden i'râb denildiğinde, lafzî, takdîrî ve mahâlî i'râb anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında lafzî, takdîrî ve mahallî i'râb incelenecektir.

Bir isim cümle içerisinde ya merfû', ya mansûb ya da mecrûr olur. Fiil ise ya merfû', ya mansûb ya da meczûm olur. Bu durum o kelimenin bulunduğu yere (mahâl) veya görevine göre değişebilir. Mu'reb bir kelime i'râb edilirken cümle içindeki görevi belirtildikten sonra bununla ilgili olarak merfû' ya da mansûb veya başka bir hâlde olduğu ifade edilir. Son olarak da o duruma ait hangi alâmeti taşıdığı ifade edilir.

Mu'reb kelimelerde i'râb alâmeti bulunur ve bu alâmet genellikle zahir olur. Fakat bazen bir kelime mu'reb olduğu hâlde bazı özel sebeplerden dolayı kendindeki i'râb alâmetinin görülmesi veya telaffuz edilmesi mümkün olmayabilir. Bu takdirde kelimeye i'râb alâmeti verilmez ama var kabul edilir. Yani takdîr edilir ve “i'râb alâmeti mukadderdir”, denilir.

Mesela mütekellim “yâ”sına muzâf olan bir kelime cümle içerisinde merfû' da olsa, mansûb da olsa, son harekesinin kesre olması zorunludur. حقيتي حمراء. *Çantam kırmızıdır* cümlesinde ilk kelime mübtedâdır ve merfû'dur. Öyleyse ref' alâmeti alması gerekir. Fakat diğer taraftan, ref' alâmeti olan zammeyi aldığı takdirde, sonuna bitişen mütekellim

⁶¹² Antuvân ed-Dahdâh, el-Mu'cemu'l-Vasît fi Tasrîfi'l-Ef'âl, Beyrut, 1999, s. 188.

⁶¹³ Âl-i 'İmrân, 3 / 23.

⁶¹⁴ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 93–96; el-Galâyînî, a.g.e., I, 18.

“yâ”sını okumak mümkün olmaz. Bundan dolayı bu kelimeye ref’ alâmeti verilmez ama var kabul edilir.

Diğer taraftan bazı kelimeler de mebnîdir. Cümle içindeki görevleri ve vazifeleri ne olursa olsun, hiçbir şekilde i’râb alâmeti almazlar. Bu tür kelimelerin i’râbları yapılırken, önce mebnî oldukları, sonra ne üzere mebnî oldukları ifade edilir. Daha sonra da bulundukları mahâl neyi gerektiriyorsa ifade edilir ve bunun sebebi açıklanır. *O هو ذكيّ* *zekîdir* cümlesindeki هو, munfasıl zamir olup feth üzere mebnîdir. Mübtedâ olduğu için de mahallen merfû’dur.

Bir kelimedede i’râb alâmeti zahir ise, onun i’râbına lafzî i’râb (الإعراب اللفظي) eğer i’râb alâmeti mukadder ise, takdîrî i’râb (الإعراب التقديرى), mebnî kelimelerle, cümlelerin i’râbına da mahallî i’râb (الإعراب المحلي) denilir.

320. Lafzî İ’râb

Mu’reb olup da sonu illetli olmayan kelimeler, bir âmil vasıtasıyla merfû’, mansûb, meczûm olduklarında bu kelimelerdeki i’râb alâmetleri lafzen ortaya çıkar. Lafzî i’râb ifadesi yerine açık i’râb anlamında الإعراب الظاهر tabiri de kullanılır.

يُكرم الأستاذ المجتهد. Öğretmen, çalışkan öğrenciyi ödüllendirdi cümlesinin bütün kelimelerindeki i’râb alâmetleri lafzen gözükmemektedir.

Arapçada kelimelerin çoğu lâfzen i’râb alırlar. Bundan dolayı, takdîrî ve mahallî i’râb konularını incelediğimizde, lafzî i’râb konusu kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

321. Takdîrî İ’râb

Başta da belirttiğimiz gibi takdîrî i’râb, isimlerde ve fiillerde kelimenin sonunda belli bir nedenden dolayı i’râb alâmetlerinin lafzen değil de, takdîren varsayılmasıdır. Bu sebepler, kelimenin sonunun و، ى ile illetli olması, kelimenin mütekellim “yâ”sına muzâf olması, ifadenin mahkî olması⁶¹⁵ ve özel isim olarak kullanılan mebnî bir kelime olmasıdır⁶¹⁶.

Takdîren i’râb alanlar ism-i mankûs, ism-i maksûr, mütekellim “ya”sına muzâf olan isimler, mahkî kelimeler, bazı özel isimler ve bazı fiillerdir. Şimdi bunları sırasıyla

⁶¹⁵ Mahkî olan ifade şayet cümle olursa, o zaman i’râbı takdîrî değil de mahallî olur. ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 17.

⁶¹⁶ İbnü’l-Hâcib, a.g.e., I, 17; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri’z-Zeheb, s. 97; el-Galâyînî, a.g.e., I, 21; ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 17.

inceleyelim.

3210. İsm-i Mankûs

İsm-i makûs veya mankûs isim; sonu ى ile biten ve sondan bir önceki harfin harekesi kesre olan isimdir. القاضي، الداعي gibi...⁶¹⁷

Mankûs isimlerin ref' hâli mukadder zamme, cer hâli ise mukadder kesre iledir. جاء Hâkim geldi cümlesinde القاضي kelimesi, fâil olup merfû'dur ve ref' alâmeti takdîren zammedir.

Hâkime uğradım cümlesindeki بالقاضي kelimesi harf-i cerle mecrûr olup, cer alâmeti takdîren kesredir.

Fakat bu isimlerin nasb hâlleri zahiren fetha iledir. رأيت القاضي Hâkimi gördüm cümlesinde altı çizili kelime mef'ûlün bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti ise zahiren fethadır. Yani i'râbı takdîrî değil, lafzîdir⁶¹⁸.

Bu tür isimlerin zamme ve kesreyi lafzen değil de takdîren alması istiskâlden yani ağırlıktan dolayıdır. Bu isimlerde zammeyi ve kesreyi okumak dile ağırlık vermektedir ve dili zorlamaktadır. Fakat fetha, hafifliğinden dolayı lâfzen okunabilmektedir. Bundan dolayı, nasb durumunda fetha zahirdir⁶¹⁹.

و إني خفتُ المَواليَ من ورائي. Gerçekten ben benden sonra yerime geçecek yakınlarımdan endişeliyim ayetindeki المَواليَ kelimesi, mef'ûlün bih olup mansûbtur ve yukarıda belirttiğimiz nedenden dolayı da nasb alâmeti zahiren fethadır.

Bu isimlere mankûs denilmesinin sebebi, kendilerinde ref' alâmeti olan zammenin ve cer alâmeti olan kesrenin eksik olmasıdır⁶²¹.

Mankûs isimler ref' ve cer hâllerinde tenvînli olarak kullanıldıklarında sonlarındaki ى harfi düşer ve mukadder zamme veya mukadder kesre o düşen “yâ”dan kabul edilir. “Yâ”dan önce yer alan veya düştüğü için son harf olarak yazılan harfin harekesi de tenvîn şeklinde kesre olur.

⁶¹⁷ el-Harîrî, a.g.e., s. 103; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 97–101.

⁶¹⁸ el-Harîrî, a.g.e., s. 103; İbn Hişâm, a.g.e., s. 101.

⁶¹⁹ el-Harîrî, a.g.e., s. 103; İbn Hişâm, a.g.e., s. 101; 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 17.

⁶²⁰ Meryem, 19 / 5.

⁶²¹ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, s. 55.

مُحَام دَافِعُ مُحَامٍ عَنِ الْمُتَّهَمِ أَمَامَ قَاضٍ. *Avukat, sanığı hakimın önünde savundu* cümlesindeki مُحَام kelimesi, cümlelerin fâili olup merfû'dur. Ref' alâmeti ise hazfedilen "yâ"nın üzerine mukadder zammedir. Yine aynı cümledeki قَاضٍ kelimesi izâfetten dolayı mecrûrdur. Cer alâmeti ise hazfedilen "yâ"nın üzerine mukadder kesredir.

وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ⁶²² *Her kavmin de bir yol göstereni vardır* ayetinde هَادٍ kelimesi fâil olup merfû'dur. Ref' alâmeti ise takdîren zammedir.

رَأَيْتُ مُحَامِيًا هَاكِيمِينَ *Hâkimin yanında bir avukat gördüm* cümlesinde مُحَامِيًا kelimesi, mef'ûlün bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti ise zahiren fethadır⁶²³.

3211. İsm-i Maksûr

İsm-i maksûr ya da diğer ifadesiyle maksûr isimler sonları "elif"le biten kelimelerdir. Bu "elif" ister ى şeklinde, isterse de ا şeklinde yazılsın durum değişmez. العَصَا، الفتى، مصطفى gibi. Bu isimlere maksûr denilmesinin sebebi, bu isimlerin sonlarının i'râb hareketlerine kapalı oluşundan ileri gelmektedir. Maksûr ismin sonunda bulunan "elif" aslî olmayıp bazen "vâv"dan, bazen de "yâ"dan dönüşür. عَصَى örneğinde "vâv"dan, فتى örneğinde de "yâ"dan dönüşmüştür. Bu kelimelerin tesniyelerinde bu harfler ortaya çıkar. عصوان، فتیان gibi⁶²⁴...

İsm-i maksûrların i'râbları her üç hâlde de takdîrdir. Yani ref' alâmeti mukadder zamme, nasb alâmet mukadder fetha ve cer alâmeti de mukadder kesredir. جاء الفتى cümlesinde الفتى kelimesi fâil olup merfû'dur. Ref alâmeti ise mukadder zammedir. رأيت الفتى cümlesinde ise aynı kelime mef'ûlün bih olduğu için mansûbtur. Nasb alâmeti ise mukadder fethadır. مرت بالفتى cümlesinde de aynı kelime harf-i cerle mecrûrdur. Cer alâmeti ise mukadder kesredir⁶²⁵.

İsm-i maksûrlar nekre olduklarında da takdîren i'râb alırlar. Fakat bu durumda bazen tenvînlî bazen de tenvînsiz gelebilirler. Şayet tenvîn alırlarsa bu durumda sonundaki "elif" hazfedilir ama yazı olarak varlığı devam eder. هدى، فتى gibi⁶²⁶

⁶²² er-Ra'd, 13 / 7.

⁶²³ Sîbeveyh, a.g.e., IV, 183; el-Harfîrî, a.g.e., s. 105; el-Enbârî, a.g.e., s. 55.

⁶²⁴ el-Harfîrî, a.g.e., s. 107; el-Enbârî, a.g.e., s. 57; İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 99; el-Galâyînî, a.g.e., I, 102-103.

⁶²⁵ İbn Hişâm, a.g.e., s. 99.

⁶²⁶ el-Galâyînî, a.g.e., I, 103.

İsm-i maksûrlar tenvîn alıp almamalarına göre de ikiye ayrılır. Bir grup tenvîn alır. حياً، قفاً، رحى، gibi. Tenvîn alan ism-i maksûrlar aynı zamanda munsarif olan ism-i maksûrlardır. Bir grup ise tenvîn almaz. Tenvîn almama sebebi bazen ال takısı olabilir. الحياء، gibi. Bazen de gayr-i munsarif olması hasebiyle tenvîn almazlar. موسى، عيسى، gibi. Fakat her ne olursa olsun (ister munsarif, isterse de gayr-i munsarif), bu kelimelerin i'râbları her üç durumda da takdîrîdir⁶²⁷.

⁶²⁸ O gün dostun dosta hiçbir şeyle faydası olmaz ayetinde مولى عن مولى لا يغني يومَ لا يُغني مولى عن مولى شياً. kelimelerinin yazılışları ve telaffuzları aynı olup, ilki merfû', ikincisi ise mecrûdur ve i'râbları takdîrîdir.

3212. Mütekellim “Yâ”sına Muzâf Olan İsim

Mütekellim “yâ”sına muzâf olan kelimelerin i'râbı takdîrîdir. Bu kelimelerde ref' alâmeti “yâ”dan önceki harf üzerine takdîr edilen mukadder zammeyle, nasb alâmeti yine aynı harf üzerine takdîr edilen mukadder fethayla, cer alâmeti de aynı şekilde mukadder kesreyledir.

Bu benim kitabımdır cümlesinde geçen ve mütekellim “yâ”sına muzâf olan هذا كتابى kelimesi merfû'dur ve ref' alâmeti bu kelimenin son harfi üzerine takdîr edilen mukadder zammedir.

Öğretmenimi gördüm cümlesindeki altı çizili kelime mansûbtur ve mütekellim “yâ”sına muzâf olduğu için nasb alâmeti son harfi üzerine takdîr edilen fethadır.

Okuluma uğradım cümlesinde altı çizili kelime harf-i cerle mecrûdur. Fakat mütekellim “yâ”sına muzâf olduğundan dolayı cer alâmeti takdîren kesredir. Unutmamak gerekir ki, takdîrî olan i'râb harekesi, mütekellim “yâ”sından önceki harf üzerine takdîr edilir⁶²⁹.

Bu aynı zamanda mütekellim “yâ”sına muzâf olan kelimenin i'râbı hakkındaki cumhurun görüşüdür. Bunun yanı sıra bazı âlimler, bu kelimelerin başına âmiller gelse bile sonlarında bir değişme olmadığından dolayı mebnî oldukları görüşündedirler. Bazı

⁶²⁷ el-Harîrî, a.g.e., s. 107.

⁶²⁸ ed-Duhân, 44 / 41.

⁶²⁹ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 98; 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 17.; el-Galâyînî, a.g.e., I, 21.

nahivcilerse böyle bir kelimenin ne mebnî ne de mu'reb olduğunu iddia etmişleridir⁶³⁰.

Mütekellim “yâ”sına muzâf olan kelime, ism-i maksûr, ism-i mankûs, tesniye ya da cemi’ müzekker-i sâlim olursa, bu durumlarla ilgili bir takım özel kurallar vardır.

Şayet mankûs bir isim, mütekellim “yâ”sına muzâf olursa, mankûs ismin “yâ”sı mütekellim “yâ”sına idgâm edilir. Dolayısıyla böyle bir kelime ref’, nasb ve cer hâllerinde “yâ” üzerine takdîr edilecek zamme, fetha ve kesreyle i’râb edilir.

رَاعِيَّ جاءَ *Çobanım geldi* cümlesinde رَاعِيَّ kelimesi merfû’dur. Ref’ alâmeti ise “yâ” üzerine takdîr edilen zammedir. رَأَيْتُ رَاعِيَّ *çobanımı gördüm* cümlesinde ise aynı kelime mansûbtur ve nasb alâmeti “yâ” üzerine takdîr edilen fethadır. مَرَرْتُ بِرَاعِيَّ *Çobanıma uğradım* cümlesinde ise aynı kelime mecrûrdur ve cer alâmeti yine “yâ” üzerine takdîr edilen kesredir.

Şayet maksûr bir isim mütekellim “yâ”sına muzâf olursa, ism-i maksûrun “elif”i aynen kalır ve izâfetten önceki hâl gibi, “elif” üzerine mukadder harekelerle i’râb alır.

هَذَا فَتَايَ *Bu benim gencim* cümlesindeki altı çizili kelime, “yâ”dan önceki elif üzerine takdîr edilen zammeyle merfû’, سَاعَدْتُ فَتَايَ *Gencime yardım ettim* cümlesinde فَتَايَ kelimesi aynı harf üzerine takdîr edilen fethayla mansûb, نَظَرْتُ إِلَى فَتَايَ *Gencime baktım* cümlesindeki فَتَايَ kelimesiyse yine aynı harf üzerine takdîr edilen kesre ile mecrûrdur⁶³¹.

Tesniye kelimeler mütekellim “yâ”sına muzâf olduklarında ref’ durumunda tesniye kelimenin “elif”i aynen kalır ve “nûn” düşer. هَذَانِ طَالِبَايَ *Bu ikisi benim öğrencimdir* cümlesinde طَالِبَايَ kelimesi tesniyedir ve merfû’dur. Ref alâmeti ise “elif”tir. Nasb ve cer durumlarında ise tesniye kelimenin “nûn”u düşer ve bu kelimelerin “yâ”ları mütekellim “yâ”sına idgâm edilir. دَرَّسْتُ طَالِبِيَّ *İki öğrencime ders verdim* cümlesindeki طَالِبِيَّ kelimesi tesniye olup mansûbtur. Aynı zamanda mütekellim “yâ”sına muzâf olmuştur. Nasb alâmeti de “yâ”dır. أَشَقَقْتُ عَلَى وَلَدِيَّ *İki çocuğuma acıdım* cümlesinde ise وَلَدِيَّ kelimesi hem tesniye hem de mütekellim “yâ”sına muzâf olup aynı zamanda da herf-i cerle mecrûrdur. Cer alâmeti ise “yâ”dır⁶³².

Cemi’ müzekker-i sâlimler de mütekellim “yâ”sına muzâf olduklarında, bunların

⁶³⁰ İbn Hişâm, a.g.e., s. 98, (1 no lu dipnot).

⁶³¹ ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 18; el-Galâyînî, a.g.e., I, 22.

⁶³² İbn Hişâm, a.g.e., s. 98; ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 18; el-Galâyînî, a.g.e., I, 22.

“vâv”ları “yâ”ya dönüşür ve bu iki “yâ” birbirine idgâm edilir. *Benim مُعَلِّمِي مَخْلُصُونَ* öğretmenlerim samimidir cümlesindeki مُعَلِّمِي kelimesi cemi’ müzekker-i sâlim olup mübtedâdır ve merfû’dur. Ref’ alâmeti ise “yâ”ya dönüşmüş “vâv”dır. Çünkü bu kelimenin aslı مَعْلُومِي’dir. Nasb ve cer durumlarında yine nûn düşer ve geriye kalan “yâ” mütekellim “yâ”sı ile idgâm edilir. *أَشَاهِدُ مُعَلِّمِي* Öğretmenlerimi gördüm cümlesinde مُعَلِّمِي kelimesi cemi’ müzekker-i sâlimdir ve mansûbtur. Nasb alâmeti ise “yâ”dır. Cer hâllerinde de aynı durum sözkonusudur⁶³³.

3213. Mahkî Kelimelerin İ’râbı

Bir kelimeyi ya da bir cümleyi, duyulduğu veya yazıldığı şekliyle aynen tekrarlamaya hikâye etme (mahkî) denir. Bir kâğıda, “gidiyor” diye yazan birisine, ne yazıldığını sorduğumuzda bize, “gidiyor” yazdım diye cevap verecektir. Bu cevap cümlesindeki “gidiyor” kelimesi hikaye edilmiştir ve cümlelerin nesnesi mesabesindedir. Mahkî ifadeler Tükçe’de dolaylı anlatım adı altında incelenmektedir. Dolaylı anlatım bir sözün kişi ve zaman gösterici değişiklikleriyle aktarılan biçimidir. Örneğin; *yarın çocukları alıp trenle buradan gideceğim* ifadesi dolaylı anlatımda, *Bana, çocukları alıp yarın trenle buradan ayrılacağımı söyledi* şeklinde ifade edilir⁶³⁴. Aynı durumun Arap dilinde i’râbı yapılırken, mahkî i’râb (الإعراب المحكي) tabiri kullanılır. Bu kelimelerin de i’râbı takdîrîdir⁶³⁵.

كُتِبَتْ عَلَى السَّيِّدَةِ؛ الْجُمْهُورِيَّةُ Tahtaya, cumhuriyet yazdım cümlesindeki الْجُمْهُورِيَّةُ kelimesi, mef’ûlün bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti ise takdîren fethadır⁶³⁶.

Mahkî ifadeler, cümleler de olabilir. Fakat bu durumda i’râbları mahallî olur. Bu konuyu mahallî i’râb başlığında inceleyeceğiz.

3214. Özel İsim Olan Mebnî Kelimelerin ve Cümlelerin İ’râbı

Bazen mebnî kelimeler, özel isim olarak kullanılırlar. Bu durumda bu kelimelerin i’râbları da takdîrî olur. Mesela *لو* bir kişi adı olarak cümlede kullanılırsa takdîrî i’râb söz konusu olur.

لَوَ مَرَرْتُ لَوَ، رَأَيْتُ لَوَ، جَاءَ لَوَ. cümlelerinde *لو* kelimesi sukûn izere mebnî olduğu için, her hâlükarda harekesi aynı olmuştur. Fakat yine bu cümlelerde özel isim olarak kullanıldığı

⁶³³ ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 18; el-Galâyînî, a.g.e., I, 28.

⁶³⁴ Emin Özdemir, Edebiyat Bilgileri Sözlüğü, İstanbul, 1993, s. 93.

⁶³⁵ ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 18.; el-Galâyînî, a.g.e., I, 23; Ahmed el-Hâşimî, a.g.e., s. 71.

⁶³⁶ ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 18; Ahmed el-Hâşimî, a.g.e., s. 71.

için i'râbı takdîrîdir. Birinci cümlede fâil olup merfû'dur ve ref' alâmeti takdîren zammedir. İkinci cümlede mef'ûl olup mansûbtur. Nasb alâmeti ise takdîren fethadır. Son cümlede ise harf-i cerle mecrûr olup cer alâmeti de takdîren kesredir⁶³⁷.

Aynı durum özel isim olarak kullanılan cümleler için de geçerlidir. جاد الحق *Hak cömert oldu* cümlesi aynı zamanda özel isim olarak da kullanılır. Bu gibi cümleler özel isim olarak kullanıldıklarında i'râbları takdîrîdir. Bu tip cümlelerde, cümleyi oluşturan kelimelerin manâları düşünülmez. Cümleler bir bütün hâlde, özel isim olarak değerlendirilir. رأيت جاد . رأيت جاد *Câde'l-Hakk'ı gördüm* cümlesindeki جاد الحق ifadesi mef'ûlün bih olup mansûbtur. Nasb alâmeti de mukadder fethadır⁶³⁸.

3215. Fiillerden Takdîrî İ'râb Alanlar

Fiil-i muzârielerin mu'reb, diğer fiillerin ise mebnî olduğunu ilgili bölümde belirtmiştik. Sonunda illet harfi bulunan muzâri fiiller bazen lafzî, bazen de takdîrî i'râb alırlar. Bunları şu şekilde maddeleyebiliriz:

A. Sonu “elif”le biten fiil-i muzârielerde ref' alâmeti mukadder fethadır. المؤمن يخشى الله. *Mü'min Allah'tan korkar* cümlesindeki يخشى fiilinin başında nasb ve cezm eden bir edat bulunmadığı için merfû'dur. Ref' alâmeti ise “elif” üzerine takdîr edilen zammedir. لن يخشى. *Korkmayacak* cümlesindeki fiil-i muzâri de mansûbtur ve nasb alâmeti de mukadder fethadır⁶³⁹.

B. Sonu “vâv” veya “yâ” ile biten muzâri fiillerin sadece ref' hâli mukadder zammeyledir. هو يرمى و O atıyor cümlesindeki يرمى fiili merfû'dur ve ref' alâmeti mukadder zammedir. Sonu “vâv” veya “yâ” ile biten muzâri fiillerin nasb alâmeti ise zahiren fethadır. Yani i'râbı lafzîdir.

لن ندعوَ 640 Biz O'nun dışında hiçbir ilaha asla tapmayız ayetindeki ندعوَ fiili mansûbtur. Nasb alâmeti ise zahiren fethadır.

C. Sonu illet harfiyle biten muzâri fiillerin cezm alâmeti ise illet harfinin düşmesidir. و لا تمش في الأرض مرحًا. 641 Yeryüzünde kibirlenerek yürüme! ayetindeki تمش fiili, لا harfiyle

⁶³⁷ 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 19; el-Galâyîni, a.g.e., I, 25.

⁶³⁸ 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 19; el-Galâyîni, a.g.e., I, 25.

⁶³⁹ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, s. 102.

⁶⁴⁰ el-Kehf, 18 / 14.

⁶⁴¹ el-İsrâ, 17 / 37.

meczûmdur. Cezm alâmeti ise fiilin sonundaki illet harfinin düşmesidir. Yani haziftir⁶⁴².

Özet olarak; “elif” ile biten muzâri fiillerin i’râbı ref’ ve nasb hâlinde takdîrî, cezm hâlinde ise lafzîdir.

“Vâv” ve “yâ” ile biten muzâri fiillerin ref’ hâlleri takdîrî, nasb ve cezm hâlleri ise lafzîdir.

322. Mahallî İ’râb ve Mahallen İ’râb Alanlar

Mebnî kelimeler ve cümleler, lafzî ya da tadîrî i’râb almazlar. Dolayısıyla bu gibi kelimelerin ve ifadelerin, cümle içerisinde bulundukları yer yani mahâl belirtilir. Buna da mahallî i’râb adı verilir. Mahallî i’râb daha çok mebnî kelimelerde ve cümlelerde olur. Ayrıca mu’reb oldukları hâlde, başka bir âmil sebebiyle lafzen, bulundukları yere uygun i’râb alâmeti almayan kelimeler hakkında da mahallî i’râbdan söz edilir. Mesela; şart ve cevap fiilleri mâzi olduklarında, bu mâzi fiiller mahallen meczûm sayılırlar⁶⁴³. Ayrıca mahallî i’râb, lafzî ve takdîrî i’râb gibi sadece kelimenin sonuna değil, kelimenin tamamına taalluk eder⁶⁴⁴.

3220. Mebnî Kelimeler

İlgili bölümde, âmillerin değişmesiyle sonu değişmeyen kelimelerin mebnî olduğunu belirtmiştik. Mebnî olan kelimeler cümle içerisinde mübtedâ, haber, mef’ûl ve muzâfun ileyh olabilirler. Buna bağlı olarak da, bulundukları konum itibariyle merfû’, mansûb ve mecrûr olurlar. Fakat bu kelimeler mebnî oldukları için bulundukları yerlere uygun i’râb alâmetlerini alamazlar. O nedenle bunların i’râbları mahallîdir. Bunların i’râbları yapılırken, bu kelimelerin mahalleri belirtilir, i’râb alâmetlerinden bahsedilmez⁶⁴⁵.

مَنْ يَجْتَهِدُ يَنْجُحْ. Çalışan başarır cümlesindeki مَنْ kelimesi cezm eden şart edatlarındandır ve sukûn üzere mebnîdir. Cümlemin mübtedâsı olduğu için de mahallen merfû’dur.

هؤلاء التلاميذ. Bu öğrenciler geldi cümlesinde هؤلاء kelimesi ism-i işaret olup kesre üzere mebnîdir. Aynı zamanda cümlemin fâili olduğu için de mahallen merfû’dur.

Mebnî kelimelerden harfler, emir fiiller, kendisinden önce şart edatı gelmemiş mâzi

⁶⁴² İbn Hişâm, a.g.e., s. 103.

⁶⁴³ ‘Alî Rızâ, a.g.e., I, 19; el-Galâyînî, a.g.e., I, 25; ‘Abbâs Hasan, a.g.e., I, 84–85.

⁶⁴⁴ Ahmed el-Hâşimî, a.g.e., s. 72.

⁶⁴⁵ Mehmed Zihnî, a.g.e., s. 52; el-Galâyînî, a.g.e., I, 25.

fiiller, isim fiiller ve ses isimleri mebnî oldukları hâlde bunlarda lafzî veya takdîrî i'râb olmadığı gibi mahallî i'râb da olmaz. Onun için bu gibi kelimelerin i'râbları yapılırken hangi kelime grubuna giridikleri ve ne üzere mebnî oldukları, hatta bazen niçin bu şekilde mebnî oldukları söylenir fakat hangi mahâlde olduğundan bahsedilmez ya da i'râbda mahalli olmadığı ifade edilir⁶⁴⁶.

Aynı şekilde mebnî olan fiil-i muzârielerde de mahallen i'râb sözkonusudur. *هل يجتهدن؟ O çalışıyor mu?* cümlesindeki muzâri fiil feth üzere mebnîdir. Başında, kendisini nasb veya cezm edecek herhangi bir âmil bulunmadığı için de mahallen merfû'dur.

من اجتهد نجح. Çalışan başarır cümlesinde bulunan birinci fiil fetha üzere mebnîdir. Fakat başında cezm eden bir şart edatı bulunduğundan dolayı mahallen meczûmdur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, başında şart edatı bulunmayan mâzi fiillerin i'râbda mahalleri yoktur.

كتب علي درسه. Ali dersini yazdı cümlesindeki fiil-i mâzi, feth üzerine mebnîdir ve i'râbda mahalli yoktur⁶⁴⁷.

3221. Cümleler

İ'râbı mahallî olanların ikincisi cümlelerdir. Tanım olarak cümle; manâ ifade edecek kadar kelimedenden meydana gelen bir emir, bir dilek, bir duygu, bir olay veya bir hüküm ifade eden terkiplere denir⁶⁴⁸. İlk dönem nahivcileri cümle için tam bir tanım yapmamışlardır. Sîbeveyh, sadece müsned ve müsnedün ileyh konusunu açıklarken, cümlelerin bu iki öğeden oluşmak zorunda olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu nahiv âlimleri, bazen cümle, bazen de kelâm tabirini kullanmaktadırlar⁶⁴⁹. Ancak her cümlelerin i'râbda mahalli yoktur. İ'râb, cümleleri oluşturan kelimelerin birbiriyle olan ilişkilerinden ibaret olduğuna göre bu durum, cümleler için söz konusu olmaması gerektiği halde bazı cümlelerin, i'râbı olan kelimelerin yerinde kullanılmasından dolayı cümlelerinde i'râbı olabilmektedir.

Cümlelerde birden fazla kelime bulunduğundan ve her kelimenin kendine has bir harekesi bulunduğundan, cümlelerin i'râbı mahallendir. Mesela, *Ben Allah'ın kuluyum dedi* cümlesinde *قال إني عبد الله* ifadesi, *قال*'nin mef'ûlün bihidir. Görüldüğü gibi, bu

⁶⁴⁶ 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 20; Rahmi Yaran, Arapçada İ'râb, İstanbul, 2000, s. 61.

⁶⁴⁷ 'Alî Rızâ, a.g.e., I, 20.

⁶⁴⁸ eş-Şertûnî, a.g.e., IV, 383.

⁶⁴⁹ es-Sîbeveyh, a.g.e., I, 23.

cümlede birden fazla kelime olduğu gibi her kelimenin de kendine özgü bir harekesi vardır. Mef'ûlün alması gereken hareke de fethadır. Biz bu harekeyi cümleye ya da cümleyi oluşturan kelimelerden birine veremeyeceğimize göre, bu ve benzeri cümlelerin i'râbının mahallî olduğunu ifade ederiz.

Bununla birlikte i'râb açısından cümleler, i'râbda mahalli olan cümleler ve i'râbda mahalli olmayan cümleler olarak ikiye ayrılır.

32210. İ'râbda Mahalli Olan Cümleler

Cümlede asıl olan bağımsız bir kelâm olmasıdır. Kelâm, müstakil yani bağımsız cümleye denir. Mesela, أحمد يأكل الطعام *Ahmed yemek yiyor* cümlesi bağımsız olduğu için kelâmdır. Fakat يأكل الطعام ise أحمد kelimesinin haberidir ve müstakil bir cümle olmadığı için kelâm değildir⁶⁵⁰.

Cümle konusunda İbn Hişâm, kübrâ ve suğrâ (büyük ve küçük cümle) gibi bir tasnife gitmiştir. İ'râbda mahalli olan ve olmayan cümlelerin anlaşılmasında bu tasnifin önemi büyüktür. Bazı isim cümlelerinde, mübtedâdan sonra gelen haber, ya isim cümlesi ya da fiil cümlesi olur. زيد أبوه شاعر. *Zeyd, babası şair olandır* gibi. Ya da هند تُغني شعراً. *Hind şiir okuyandır* gibi. Bu iki cümle, başlı başına müstakil olup büyük cümledir. Bu cümlelerdeki mübtedâdan sonra gelen kısım yine cümledir fakat mübtedâyâ bağlı olduğu için küçük cümle veya cümlecik (suğrâ) olarak adlandırılır. Bazen de fiil cümlesi iki fiil terkîbinden oluşur. أصبح الوزير اللقيط يكتب شعراً. *Devşirme vezir şiir yazar oldu* örneğinde olduğu gibi... Bu cümle de başlı başına büyük cümledir. Fakat يكتب fiiliyle başlayan ikinci kısım bütünü cümleye oranla küçük cümledir. Yani cümle-i suğrâdır⁶⁵¹.

İ'râbda mahalli olan cümlelerin bazı özellikleri vardır. Şayet bir cümleyi, müfred bir kelimeyle te'vîl edebiliyorsak, bu cümlelerin i'râbda mahalli vardır. Bu nedenle kendisiyle te'vîl edilen müfred kelimenin diğer cümleye nisbetle i'râbı nasılsa, te'vîl edilen cümlelerin i'râbı da o şekildedir. Mesela bir cümle merfû' müfred bir kelimeyle te'vîl edildiğinde o cümlelerin i'râbı da mahallen merfû' olur.

خالد عامل للخير. *Hâlid hayır işleyendir* cümlesi, خالد يعمل الخير. şeklinde te'vîl edilebilir. Te'vîlden sonra ortaya çıkan müfred kelimenin i'râbı ne ise, te'vîlden önceki cümlelerin de

⁶⁵⁰ İbnu'l-Hâcib, a.g.e., I, 78; Abdü'l-Ğanî ed-Dakr, a.g.e., s. 11.

⁶⁵¹ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, II, 440; Mâzin el-Va'r, Nahvu Nazariyyeti Lisâniyyetin 'Arabiyyetin Hadîsetin li Tahlîli't-Terâkîbi'l-Esâsiyye fi'l-Lügati'l-'Arabiyye, Dımaşk, 1987, s. 33-34.

i'râbı mahallî olarak o şekildedir. Dolayısıyla عامل kelimesi haberdur ve merfû'dur. Buna bağlı olarak da önceki cümledeki يعمل cümlecîği haber olup mahallen merfû'dur.

Şayet cümle, mansûb müfred kelimeyle te'vîl edilebiliyorsa, o zaman te'vîl edilen cümle mahallen mansûbdur. *كان خالد يعمل الخير. Hâlid, hayır işleyendi* cümlesindeki yan cümlecik olan يعمل kelimesi, *كان خالد عاملاً للخير* şeklinde te'vîl edilebilir. İkinci cümledeki *عاملاً* kelimesi, birinci cümledeki yan cümlecîğin yerine gelmiştir ve كان'nin haberi olduğu için mansûbtur. Bundan dolayı ilk cümledeki fiil de mahallen mansûbtur⁶⁵².

İ'râbda mahalli olan cümleler değişik nahiv kitaplarında farklı şekillerde maddelenerek sayıları artırılmıştır. Fakat kaynaklarda ifade edilen en genel şekliyle bu cümleleri şu şekilde sıralayabiliriz.

322100. Haber Cümlesi

Cümle içerisinde haber olan cümleciklerin i'râbı mahallîdir. Şayet cümle, mübtedânın veya "inne"nin haberiye ya da cins "lâ"sının haberi ise o durumda merfû' olur.

يرفع العلمُ يرفعُ قدرَ صاحبه. İlim, sahibinin kıymetini artırır cümlesindeki يرفع cümlecîği, mübtedânın haberi olup mahallen merfû'dur.

إنَّ الفضيلةَ تُحِبُّ. Muhakkak ki fazîlet sevilir cümlesindeki تُحِبُّ cümlecîği, إن'nin haberi olup mahallen merfû'dur.

لا كسولٌ سيرته ممدوحة. Hiçbir tenbelin hâli övülmez cümlesindeki سيرته ممدوحة ifadesi, cins لا'sının haberi olup mahallen merfû'dur.

Haber olan cümle, كان ve كان'nin haberi olursa bu durumda da mahallen mansûb olur.

كانوا يظلمون. Onlar zulmediyorlardı cümlesinde يظلمون cümlecîği, كان'nin haberi olduğu için mahallen mansûbtur⁶⁵³.

322101. Mübtedâ Olan cümle

سواءٌ عليهم أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ. Onlar için mağfiret dilesen de, mağfiret dilemesen de onlar için birdir. ayetinde أَسْتَغْفَرْتَ cümlecîği سواء kelimesinin mübtedâsıdır ve mahallen

⁶⁵² el-Galâyîni, a.g.e., III, 287; Fahreddîn Kabâve, İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhu'l-Cumel, Beyrut, 1983, s. 33–35.

⁶⁵³ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, II, 472; el-Galâyîni, a.g.e., III, 287; el-Esmer, a.g.e., s. 126.

⁶⁵⁴ el-Munâfikûn, 63/6.

merfû'dur.⁶⁵⁵

322102. Hâl Cümlesi

Hâl, müfred olabileceği gibi, cümle de olabilir. Hâlin cümle olması durumunda sâhibu'l-hâlin ma'rife olması gereklidir⁶⁵⁶.

Hâl olan cümleler mahallen mansûbtur. ⁶⁵⁷ لا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى Sarhoş olduğumuz hâlde namaza yaklaşmayınız ayetindeki أَنْتُمْ سُكَارَى cümlesi, hâldir ve dolayısıyla da mahallen mansûbtur.

⁶⁵⁸ يَأْتِيهِمْ يَتِيمٌ Yatsı vakti ağlayarak babalarına geldiler ayetindeki يَتِيمٌ cümlecği hâldir ve mahallen mansûbtur⁶⁵⁹.

322103. Mef'ûlün Bih Olan Cümle

Mef'ûlün bih olan cümleler mahallen mansûbtur. ⁶⁶⁰ Bu ümmetin dağıldıktan sonra birleşeceğine inanıyorum cümlesindeki تَجْتَمِعُ fiil cümlecği, asıl cümle içerisinde ikinci mef'ûl durumundadır ve mahallen mansûbtur. Birinci mef'ûl ise الأمة kelimesidir⁶⁶⁰.

Fakat bazen mef'ûlün bih olan cümle, fâilin nâibi olabilir. Bu durumda mahallen merfû' olur. ⁶⁶¹ إِنْهُ صَدِيقٌ Denildi ki, şüphesiz o, candan bir dosttur cümlesinde إِنْهُ صَدِيقٌ ifadesi fiilin nâib-i fâilidir ve mahallen merfû'dur⁶⁶¹.

Mef'ûl olan cümlecik, asıl cümlelerin içindeki duruma göre üç ayrı konumda bulunabilir.

A. Mef'ûl olan cümle hikaye konumunda bulunabilir. ⁶⁶² Dedi ki, ben Allah'ın kuluyum ayetindeki إِنْهُ صَدِيقٌ kısmı, mahkî cümledir ve mef'ûlün bihtir. Dolayısıyla da mahallen mansûbtur.

B. Bazen mübtedâ ve haberin başına bilgi ve zan fiilleri gelerek onları mef'ûlün bihe

⁶⁵⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, 402.

⁶⁵⁶ el-İsferâyînî, a.g.e., s. 106.

⁶⁵⁷ en-Nisâ, 4 / 43.

⁶⁵⁸ el-Yûsuf, 12 / 16.

⁶⁵⁹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 472-473; el-Galâyînî, a.g.e., III, 287-288; el-Esmer, a.g.e., s. 127.

⁶⁶⁰ el-Galâyînî, a.g.e., III, 288.

⁶⁶¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 473.

⁶⁶² el-Meryem, 19 / 30.

dönüştürür. *ظننتُ زيدًا يقرأ* Zeyd'in okuduğunu zannettim cümlesindeki *يقرأ* cümlecigi, başına *ظن* fiili gelmeden önce cümlelerin haberi idi. Fakat *ظن* gelince bu defa bu fiil cümlecigi *mef'ûlün bih* olup mahallen mansûb olmuştur⁶⁶³.

C. *Mef'ûlün bih* olan cümle bazen de ta'lîk⁶⁶⁴ konumunda bulunabilir. *عَلِمْتُ هَلْ زَيْدٌ فِي الدَّارِ* Zeyd'in evde olup olmadığını öğrendim cümlesinde ta'lîk yapılmıştır. Bu cümledeki *علم* fiili bilgi fiillerinden olup kendisinden sonra gelen *هَلْ زَيْدٌ فِي الدَّارِ* cümlesi üzerinde âmildir. Fakat burada fiille, fiilden sonra gelen cümlelerin arası *هَلْ* ile ayrılmıştır. Böylece fiilin nasb ameli kalkmış fakat manâ olarak cümlede herhangi bir değişiklik olmamıştır. Dolayısıyla altı çizili cümlecik, aslı cümle içerisinde *mef'ûlün bih* olup mahallen mansûbtur⁶⁶⁵.

322104. Muzâfun İleyh Olan Cümle

Muzâfun ileyh olan cümle, mahallen mecrûr olur. Cümlelerin muzâfun ileyh olup mahallî i'râb alması için, bazı kelime ya da kelime gruplarının cümleye muzâf olması gerekir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz.

İsm-i zaman olan kelimelerin -ister isim, ister zarf olsun-, cümleye muzâf olması durumunda, cümle mahallen mecrûr olur. *سَلَامٌ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ*⁶⁶⁶ *Doğduğum günde selam bana olsun* ayetindeki *وُلِدْتُ* cümlecigi, zaman ismi olan *يَوْمَ* kelimesinin muzâfun ileyhi olduğu için mahallen mecrûrdur.

Zaman zarfı olan *إِذَا، إِذْ، لَمَّا*, her zaman bir cümleye muzâf olurlar. *إِذَا* her cümleye muzâf olabilirken, *إِذَا* ise sadece fiil cümlesine muzâf olur.

إِذَا e *يَوْمَ* cümlecigi, *زَيْدٌ قَائِمٌ* Zeyd ayakta duruyorken ben geldim cümlesinde, *إِذَا* e muzâfun ileyh olduğu için mahallen mecrûrdur. *إِذَا*, her cümlelerin başına gelebildiği için

⁶⁶³ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, II, 474; el-Galâyîni, a.g.e., III, 287-288; ed-Dakr, a.g.e., s. 211.

⁶⁶⁴ Ta'lîk, kelime olarak askıya alma manasındadır. Kalb fiilleriyle ona bağlı olan cümlelerin arası ayrıldığında kalb fiillerinin cümle üzerinde gerçekleştirmiş olduğu nasb ameli, lafız olarak kalkar, yani askıya alınır. Fakat manâ olarak cümlede bir değişiklik olmaz. Dolayısıyla kalb fiillerine bağlı olan, mübtedâ ve haber olan cümle, ta'likten sonra iki *mef'ûl* yerine geçmiş olur ki; bunun adı ta'liktir. ed-Dahdâh, Mu'cemu Kavâ'id-i-Lugati'l-'Arabiyye, s. 93.

⁶⁶⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, 474; ed-Dakr, a.g.e., s. 211

⁶⁶⁶ el-Meryem, 19 / 39.

aynı cümle *إِذْ قَامَ زَيْدٌ* olarak da ifade edilebilir⁶⁶⁷.

Cümle aynı zamanda *حيث*'ya da muzâfun ileyh olabilir. *حيث*, bu yönüyle diğer isimlerden ayrılır.

حيث cümlecîği, *Zeyd'in oturduğu yere oturuyorum* cümlesindeki *أَجْلَسُ* *حيث* *جَلَسَ زَيْدٌ*. *حيث*'nun muzâfun ileyhidir ve mahallen mecrûrdur⁶⁶⁸.

322105. Cezm Eden Şart Edatının Cevabı Olup Başında *إذا* veya *ف* Bulunan Cümleler

Başında *ف* veya *إذا* bulunan cevap cümlecîğinin, i'râbda mahalli olması için, şart edatının iki fiil-i muzâriyi de cezm eden şart edatlarından olması gerekmektedir. Şayet şart edatı iki fiil-i muzâriyi de cezm eden bir edat değilse, bu durumda cevap cümlesinin başına *إذا* veya *ف* gelse de gelmese de bu cümlelerin i'râbda mahalli olmaz.

ف ile bağlayan cevap cümlecîği mahallen meczûmdur. *Allah kimi saptırırsa, artık ona yol gösteren olmaz* cümlesinde *فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي لِقَاءَ*

Onlara bir kötülük isabet etimi, hemen umudu keserler *وَأِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ إِذَا هُمْ يَقْتُلُونَ* ayetinde *إذا*'dan sonra gelen cevap cümlecîği, mahallen meczûmdur.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde, şart edatları her iki fiil-i muzâriyi de cezm ettiklerinden ve cevap cümlelerinin başlarına *ف* veya *إذا* geldiğinden dolayı cevap cümleleri mahallen meczûmdur.

Şartın cevabını cezmeden şeyin ne olduğu hakkında nahivciler ihtilaf etmişleridir. Basralı dilcilerin bir kısmı bunun edat olduğunu belirtirken, es-Sîrâfî, Sîbeveyh'e isnât ettiği görüşte, cezm olayının fiille gerçekleştiği kanaatindedir. el-Ahfeş'te bu görüşü tercih etmiştir. el-Endelusî ise cezm edenin hem edat hem de fiil, ikisi birlikte olduğunu belirtmiştir⁶⁶⁹.

322106. Müfrede Tâbi Olan Cümleler

Bu çeşit cümleler atfedildiği yerin i'râbını alır. Yani hangi müfred kelimeye

⁶⁶⁷ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, II, 481; Ahmed Hâşim, a.g.e., s. 29-30; el-Galâyînî, a.g.e., III, 288.

⁶⁶⁸ *حيث*, mebnî olan mekan zarflarında olup Ahfeş'e göre zaman için de kullanılabilir. Fakat mekan zarfları bir cümleye muzâfken, bu kelime hem isim cümlesine, hem de fiil cümlesine muzâf olabilir. ed-Dakr, a.g.e., s. 212.

⁶⁶⁹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 483; ed-Dakr, a.g.e., s. 212; el-Galâyînî, a.g.e., III, 288.

atfediliyorsa, o kelimenin i'râbını alır. Cümle, müfredde tâbi olması konusunda üç kısma ayrılır.

A. Müfred kelimeye tâbi olan cümle, o kelimeye sıfat olabilir. Sıfatı olduğu kelimeye göre de mahallen i'râb alır.

ربنا إناك جامع الناس ليوم لا ريب فيه. *Ey rabbimiz, muhakkak ki sen, insanları, geleceğinde hiçbir şüphe olmayan o günde toplayacaksın* ayetindeki لا ريب فيه cümlecisi, ليوم kelimesinin sıfatı olduğu için mahallen mecrûrdur⁶⁷⁰.

B- Cümle bazen, harfle atfedilmiş olabilir. Bu durumda cümle, atfedildiği kelimenin i'râbını mahallî olarak alır.

و جاء علي يضحك و يُمازح رفيقه. *Ali, gülerek ve arkadaşıyla şakalaşarak geldi* cümlesinde و جاء علي يضحك cümlecisi, “vâv” atıf harfi ile يضحك fiiline atfedilmiştir. Bu fiil ise cümlede hâl olduğu için, atfedilen fiil cümlesi de mahallen mansûbtur⁶⁷¹.

C. Müfred bir kelimeye tâbi olan cümle bazen ondan bedel olabilir. Bu durumda o bedel olan cümle, mahallî i'râb olarak tâbi olduğu müfred kelimeye uyar.

رَأَيْتُ الْمَنَايَا خَبَطَ عَشَوَاءَ مَنْ تُصِيبُ ثَمْتَهُ وَمَنْ يَخْطِيءُ يُعَمَّرُ فِيهِمْ

Ölümün körükörüne şunu bunu yakaladığını ve ras getirdiğini öldürdüğünü, rast getiremediği kimsenin de yaşadığını ve kocadığını gördüm (tavîl)⁶⁷². Bu şiirde şart ve onun cevap cümlecisi olan مَنْ تُصِيبُ ثَمْتَهُ ifadesi خَبَطَ kelimesinin bedeldir ve onun i'râbına tabidir.⁶⁷³

322107. İ'râbda Mahalli Olan Cümlelere Tâbi Olan Cümleler

İ'râbda mahalli olan cümlelere tâbi olan cümleler, tâbi oldukları cümlelerin i'râbını mahallen alırlar.

و قعدَ Zeydin babası ayakta, kardeşi ise oturmuştur cümlesindeki قعدَ أخوه cümlecisi, قام أخوه cümlesine atıftır. Bu cümlede mübtedânın haberi olup mahallen merfû'dur. Dolayısıyla atıf yapılan cümle de mahallen merfû'dur.

⁶⁷⁰ İbn Hişâm, a.g.e., II, 487; el-Galâyînî, a.g.e., III, 288

⁶⁷¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 487.

⁶⁷² Ya'kûb, el-Mu'cemu'l-Mufasssal, VII, 364.

⁶⁷³ Kabâve, a.g.e., s. 241.

تبدو و تخفى كانت الشمس تبدو و تخفى *Güneş doğuyor ve batıyordu* cümlesinde fiil cümlecîği, تبدو cümlecîğine tâbidir. Tâbi olduğu fiil cümlecîği ise kâne'nin haberi olduğu için mahallen mansûbtur. Dolayısıyla altı çizili cümlecik de mahallen mansûbtur⁶⁷⁴.

32211. İ'râbda Mahalli Olmayan Cümleler

Cümleler müfred bir kelimeyle te'vîl edilemiyorsa, bu durumda bunların i'râbda mahalleri yoktur. Bu genel bir kural olup, bununla ilgili örnekleri i'râbda mahalli olan cümleler bahsinde inceledik. Burada kısaca şu örneği verebiliriz:

يَازَانُ جَاءَ الَّذِي كَتَبَ *Yazan geldi* cümlesindeki كَتَبَ fiili, كَتَبَ olarak te'vîl edilemediği için bu fiilin i'râbda mahalli yoktur⁶⁷⁵.

İ'râbda mahalli olmayan cümleler, genel olarak yedi grupta incelenir.

322110. İbtidâiyye (Başlangıç) Cümlesi

Bu cümle aynı zamanda müste'nife cümlesi diye de adlandırılmaktadır. Fakat başlangıç yani ibtidâiyye cümleleri ile isti'nâfiyye cümleleri arasında az da olsa farklılık mevcuttur. ⁶⁷⁶ *Biz sana Kevser'i verdik* ayeti ibtidâiyye yani başlangıç cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur.

Bir cümle, manâ olarak bir önceki cümleyle bağlantılı, fakat gramer olarak bağlantısız bir şekilde geliyorsa, işte bu cümle müste'nefe cümlesidir. *مات فلان، رحمه الله. Falanca öldü, Allah ona Rahmet etsin* ifadesindeki virgülden önceki birinci cümle ibtidâiyye cümlesi, ikinci cümle ise müste'nife cümlesidir⁶⁷⁷.

322111. İ'tirâziyye (Ara) Cümlesi

Cümleyi takviye etmek, manâ olarak güçlendirmek ve ifadeyi güzelleştirmek için iki cümle arasında parantez içi cümlelere i'tirâziyye ya da mu'teriza cümleleri denilmektedir.

⁶⁷⁸ *Eğer bilerseniz- bu yemin büyük bir yemindir* ayetindeki *لو تعلمون عظيم* ifadesi, sıfat ile mevsûf arasına girmiş bir mu'teriza cümlesidir ve i'râbda mahalli yoktur. Bu konuda örnekleri çoğaltabiliriz.

⁶⁷⁴ İbn Hişâm, a.g.e., II, 489; ed-Dakr, a.g.e., s. 210; el- Esmer, a.g.e., s. 128.

⁶⁷⁵ İbn Hişâm, a.g.e., II, 440; el-Galâyîni, a.g.e., III, 287; ed-Dakr, a.g.e., s. 210.

⁶⁷⁶ el-Kevser, 108 / 1.

⁶⁷⁷ İbn Hişâm, a.g.e., II, 440-441; el-Galâyîni, a.g.e., III, 289.

⁶⁷⁸ el-Vâkı'a, 56 / 76.

Hâlîfe Ömer -Allah ondan razı olsun- adil idi Halîfe Ömer رضي الله عنه - كان عادلا. cümlesindeki رضي الله عنه dua cümlecigi, temel cümlelerin ortasında geldiği için mu'teriza olarak kabul edilir ve i'râbda mahalli yoktur⁶⁷⁹.

322112. Tefsîriyye (Açıklama)Cümlesi

Bu tür cümleler, mübhem manâları açıklayan veya daha fazla bilgi getiren yan cümlelerdir ki, bunların da i'râbda mahalleri yoktur.

⁶⁸⁰لا هية قلوبهم و أسروا النجوى الذين ظلموا؛ هل هذا إلا بشرٌ مثلكم. *Bir taraftan eğleniyorlar, bir taraftan da zalim yandaşlarına açılıyorlar; bu da sizin gibi bir insan değil mi? ayetindeki* هل ile başlayan soru cümlecigi, önceki cümlede geçen النجوى kelimesini tefsir etmiştir. Yani açıklamıştır. Dolayısıyla bu cümle tefsir cümlesi olup i'râbda mahalli yoktur. Bu aynı zamanda, tefsir cümlesinin i'râbı konusunda, cumhurun görüşüdür⁶⁸¹.

Dil âlimi eş-Şelebîn ise bu cümlelerin nasb mahallinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre tefsir cümlesi, i'râb olarak tefsir edilen cümlelerin i'râbına tabiidir. Tefsir edilen cümlelerin i'râbda mahalli varsa, tefsir cümlesinin de i'râbda mahalli vardır⁶⁸².

Tefsîriye cümlesi, başında tefsir harfleri bulunup bulunmamasına göre üç kısma ayrılır.

A. Bazen tefsir cümlesinin başında herhangi bir tefsir harfi bulunmaz⁶⁸³. هل أدلكم على. ⁶⁸⁴Size, sizi acıklı bir azaptan kurtaracak bir kazanç yolu göstereyim mi? Allah'a ve Rasûlüne îman etmeniz ayetindeki تؤمنون بالله و رسوله. ifadesi, تذكركم kelimesinin tefsiri olup i'râbda mahalli yoktur. Görüldüğü gibi tefsir cümlesinin başında herhangi bir tefsir harfi de yoktur⁶⁸⁵.

B. Tefsir cümlesi bazen أي ile başlayabilir. Bana bir göz attı, yani sen günahkarsın (dedi) cümlesindeki أي, tefsir harfi olup mübtedâ ve haberden oluşan

⁶⁷⁹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 446-447; el-Galâyîni, a.g.e., III, 289.

⁶⁸⁰ el-Enbîyâ, 21 / 3.

⁶⁸¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 459-460; el-Galâyîni, a.g.e., III, 291.

⁶⁸² Kabâve, a.g.e., s. 87.

⁶⁸³ Genelde, kullanılan tefsir harfleri أن ve أي olmak üzere iki tanedir. Bazen إذا da tefsir harfi olarak kullanılabilir. أي ile başlayan tefsir cümlesi, kendinden önceki cümleye tabi olup, atfî beyan olarak da i'râb edilebilir. Bkz. İbnu'l-Hâcib, a.g.e., II, 385; Mehmet Çelen, Arapçada Edatlar, Malatya, 1999, s. 155.

⁶⁸⁴ es-Sâf, 61 / 10.

⁶⁸⁵ el-Galâyîni, a.g.e., III 291.

أنت مذهب cümlesinin başına gelmiştir. Dolayısıyla bu cümle, baştaki fiil cümlesini tefsir etmiştir. i'râbda mahalli yoktur⁶⁸⁶.

C. Bazen de tefsir cümlesinin başına أَنْ harfi bitişir. فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ. ⁶⁸⁷ *Gemiği yap diye ona vahyettik* ayetinde tefsir harfi olan أَنْ, fiil cümlesinin başına gelerek onu tefsir etmiştir. Böylece أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ cümlesi tefsir cümlesi olup i'râbda mahalli yoktur⁶⁸⁸.

322113. Yeminin Cevabı Olan Cümleler

Yeminin (kasemin) cevabı olarak gelen cümlelerin i'râbda mahalleri yoktur. وَالْقُرْآنُ ⁶⁸⁹ *Kur'ân-ı Hakîm'e yemin olsun ki; şüphesiz sen, elçilerdensin* ayetinde إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ, ifadesi kendinden önceki yemin cümlesinin cevabıdır ve i'râbda mahalli yoktur⁶⁹⁰.

322114. Cezm Eden Şart Edatına Cevap Olup Başında ف veya إِذَا Bulunmayan Cümleler

من يعمل كثيرا يكسب كثيرا *Çok çalışan çok kazanır* cümlesinde يكسب كثيرا şartın cevabı olup başında ف veya إِذَا bulunmadığından i'râbda mahalli yoktur.

Ayrıca cezmetmeyen şart edatlarının cevabı olan cümlelerin de i'râbda mahalleri yoktur. Cezmetmeyen şart edatlarını لَوْ، لَمَّا، لَوْلَا، كَلِمَا olarak sıralayabiliriz⁶⁹¹.

322115. Sıla Cümleleri

Sıla cümlelerinin i'râbda mahalleri yoktur. بابَاكَ كَالَّذِي قَامَ أَبُوهُ *Babası kalkan geldi* cümlesinde ism-i mevsûlden sonra gelen قَامَ أَبُوهُ cümlecigi, sıla cümlesi olup i'râbda mahalli yoktur.

Harf-i mevsûle ait sıla cümlesinin de i'râbda mahalli yoktur. Harf-i mevsûlden kasıt mastâriyet harfidir. أَعْجَبَنِي أَنْ قَمْتُ *Kalkman beni şaşırttı* cümlesinde أَنْ'den sonra gelen kısım, sıla cümlesi olup i'râbda mahalli yoktur⁶⁹².

⁶⁸⁶ ez-Zemahşerî, el-Mufasssal, s. 373; el-Galâyîni, a.g.e., III, 291; Mehmet çelen, a.g.e., s. 155.

⁶⁸⁷ el-Mu'minûn, 18 / 27.

⁶⁸⁸ el-Galâyîni, a.g.e., III, 291.

⁶⁸⁹ el-Yâsîn, 36 / 2-3.

⁶⁹⁰ İbn Hişâm, a.g.e., II, 464.

⁶⁹¹ İbn Hişâm, a.g.e., II, 470; el-Galâyîni, a.g.e., III, 291; el-Esmer, a.g.e., s. 130.

⁶⁹² İbn Hişâm, a.g.e., II, 471; el-Galâyîni, a.g.e., III, 291; el-Esmer, a.g.e., s. 132.

322116. Ta'lîliye (Sebep) Cümlesi

Bu gibi cümlecikler, kendinden önceki cümlenin sebebini açıklamak için bulunur. İ'râbda mahalleri yoktur. *فإنها زينة العقلاء* *Faziletten ayrılma, çünkü o, akıllı kimselerin süsüdür* cümlesinde, *فإنها زينة العقلاء* cümlecigi, ta'lîliye cümlesi olup kendinden önceki cümlenin sebebini açıklamıştır. İ'râbda da mahalli yoktur⁶⁹³.

322117. İ'râbda Mahalli Olmayana Bağlı Olan Cümleler

Ayrıca i'râbda mahalli olmayan bu yedi grup cümleye tabii olan cümlelerin de i'râbda mahalleri yoktur.

قام زيد، و قعد عليّ *Zeyd kalktı, Ali oturdu* ifadesinde iki cümle arasındaki *و*, atıf harfi olduğundan, *و قعد عليّ* cümlecigi birinci cümleye atıftır. Birinci cümlenin i'râbda mahalli olmadığı için, ona atıf olan *و قعد عليّ* cümlesinin de i'râbda mahalli yoktur⁶⁹⁴.

⁶⁹³ el-Galâyîni, a.g.e., III, 289.

⁶⁹⁴ el-Esmer, a.g.e., s. 130–131.

SONUÇ

İ'râbı teorik ve pratik olarak incelediğimiz bu çalışmamızın neticesinde, i'râb sisteminin Arapçanın vazgeçilemez bir unsuru olduğu tesbit edilmiştir. Birinci bölümde ifade ettiğimiz lehte ve aleyhte değerlendirmeler i'râbın, Arapçanın temel unsuru olma özelliğini değiştirmemektedir.

İ'râbı tanımlayan dilcilerin tamamına yakını bu kelimeyi, amillerin değişmesiyle kelimenin sonunda ortaya çıkan değişmeler olarak ifade etmişlerdir. Oysa i'râb sadece kelimenin sonunda ortaya çıkan değişmeler olmayıp aynı zamanda anlam değişmesidir. Çünkü anlam i'râbla sıkı bir ilişki içerisindeydir.

Günümüzün en zengin dillerinden biri olan Arapçanın gramerinin tesbiti ve gelişimi belirli merhaleler geçirmiştir. Bu tespit işleminin en temel nedeni, ortaya konulan ifadenin en doğru şekilde anlaşılabilmesidir. İfadenin doğru anlaşılabilmesi için de öncelikle cümlelerin ve onun öğelerinin yani i'râbının bilinmesi gerekmektedir.

İ'râb Arapçanın ruhudur. Fakat i'râb kaideleri daha tesbit ve tedvin edilmeden dahi Arapların i'râblı bir şekilde konuşmaları, Arapçanın fitrî bir dil olduğunu, bu dili konuşanların ise doğuştan gelen tabii yetenekleri sayesinde fasih ve gramer kurallarına bağlı olarak konuştukları gerçeğini önümüze koymaktadır.

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'deki i'râbı gösteren ayetler, Arap dilinde i'râb ve kurallarının bulunmadığı, bunların daha sonraki yıllarda Yunan gramerinden alıntı olduğu yönündeki müsteşriklerin iddialarını da çürütmektedir. Özellikle ez-Zeccâcî ve İbn Cinnî gibi âlimler nahiv konularını fikişel bazda ele alarak kural ve kaidelerin sebeplerini açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda Arapçanın gramerinin felsefî olarak altyapısı da ortaya çıkmıştır.

İ'râbı savunanların ve de onun gereksiz olduğunu düşünenlerin görüşlerine de yer verdiğimiz çalışmamızda, her iki grubun da haklı olduğu tarafların var olduğunu söylemek mümkündür. İ'râba karşı çıkanların ortaya koyduğu sebeplerin bir kısmını doğru kabul etsek bile i'râbın tamamen kaldırılması yönündeki ifadelerine katılmamız mümkün değildir. Buna karşın, i'râbı savunanların ise, onun anlamını nahivle bir tutmalarını da doğru bulmamaktayız. Arapça öğrencisini gramer kaidelerinin içerisinde boğmak ve artık

doğru bulmamaktayız. Arapça öğrencisini dil kaidelerinin içerisinde boğmak ve artık kullanılmayan ya da ancak ileri derecede edebî faaliyetlerde kullanılabilen nahiv kaidelerini dikte etmek dil eğitimi açısından son derece yanlıştır. Günümüzde Arap dünyasında Arapça eğitiminde gramer ağırlıklı eğitimden pratik ağırlıklı eğitime geçildiğini de ifade etmemiz mümkündür. Fakat bütün bu gelişmeler i'râbın Arap dilindeki önemini azaltmamaktadır.

İ'râbın gerekliliği konusunda da, Araplarla Arap olmayanları eşit seviyede görmek başka bir hata sebebidir. Manâyı anlayabilmek ve onu yorumlayabilmek için, i'râb daha çok Arap olmayanlara gereklidir. Çünkü Arapların önce anlayıp sonra okumalarına karşın, Arap olmayanlar ise önce okuyup sonra anlayabilmektedirler. Bu durumu göz önüne aldığımızda i'râbın, Arapça ifadelerin çözümlenmesinde ve anlaşılmasında kişiye hızlı bir muhakeme gücü kazandıracağını söyleyebiliriz. Bu muhakeme gücüne ise Arap olmayanların daha fazla ihtiyaçları vardır. Fakat Arapların da sağlam temellere oturmuş bir kültüre ve edebiyata sahip olabilmeleri için i'râba ihtiyaçlarının olduğunu da hatırlatmamız gerekir.

Her alanda olduğu gibi dil alanında da bir takım yeniliklerin gerektiği gerçeğini göz ardı edemeyiz. Dilin canlılığını sürdürebilmesi için şüphesiz birçok çalışmanın yapılması gereklidir. Çünkü diller de canlılar gibi gelişerek zenginleşir ya da zayıflayarak zamanla ölürlür. İ'râbı tamamen kaldırmak ne kadar yanlış ise, Arapçayı tamamen i'râbdan ibaret olarak görmek de o kadar yanlıştır. Sağlıklı bir dil bilgisi için sade ve öz bir i'râb anlayışının gerektiğine inanmaktayız.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Kitaplar

- ‘Abbâs Hasan, : en-Nahvu’l Vâfi, I-IV, 4. bs. Mısır, 1966.
- ‘Alî Rızâ : el-Merci’ fi’l-Lügati’l-‘Arabiyye, I-III, 4. bs., Beyrut, ts.
- ‘ÂLÛŞ, Cemil : el-İ’râb ve’l-Binâ, Beyrut, 1997.
- Ahmed ‘Âsım Efendi : el-Okyanusü’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît, I-IV, İstanbul, 1305.
- Ahmed Emîn, : Duha’l-İslâm, I-III, 10. bs. Beyrut, ts.
- AKYÜZ, Vecdi : Arapçada Sayılar, İstanbul, 1998.
- Bâbtî, ‘Azîze Fevâl : Mu’cemu’s-Şu‘arâi’l-Muhadramîn ve’l-Emeviyyîn, Beyrut, 1998.
- el-BAĞDÂDÎ, ‘Abdu’l-Kâdir b. ‘Omer: Hizânetü’l-Edeb, thk. ‘Abdu’s-Selâm M. Harûn, I-XIII, Kahire, 1979.
- BEKR, es-Seyyid Ya’kûb : Nusûs fi’n-Nahvi’l-‘Arabî mine’l- Karnî’s- Sâni ila’r- Râbi’, I-II, ‘Arabî, Beyrut 1984.
- el-BİRGİVÎ, Muhammed b. Pîr ‘Alî: İmtihânu’l-Ezkiyâ ‘alâ Lubbi’l-Lubâb, İstanbul 1891.
- el-CÂBİRÎ, Muhammed ‘Âbid: Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı, çev. Burhan Köroğlu ve diğerleri, İstanbul, 2000.
- : Arab Aklının Oluşumu, trc. İbrahim Akbaba, 2. bs. İstanbul 1997.
- el-CÂHİZ, Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr: el-Beyân ve’t-Tebyîn, nşr. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, I-IV, 5. bs., Kahire 1985.
- el-CÂRİM, ‘Alî, Mustafa Emîn: el-Belâğatü’l-Vâdiha, Dimaşk, 1999.
- Cevâd ‘Alî : el-Mufasssal fi Târîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm, I-X, Bağdat 1993.

- el-CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd: es-Sihâh, nşr. Ahmed ‘Abdugafûr ‘Attâr, I-VI, 2. bs. Beyrut, 1974.
- CİVELEK, Yakup : Arap Dilinde İ’râp Olgusu, Ankara, 2003.
- el-CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerif: Kitabu’t-Ta’rîfât, thk. Abdü’l-Mun’im el-Hıfnî, Kahire, 1975.
- ÇELEN, Mehmet : Arapça’da Edatlar, Malatya, 1999.
- ed-DAHDÂH, Antuvân : el-Mu’cemu’l-Vasît fî Tasrîfi’l-Ef’âl, 3. bs. Beyrut, 1999.
- : Mu’cemu Kavâ’idi’l-Luğati’l-‘Arabiyye, nşr. Corc Mitri ‘Abdulmesîh, 4. bs. Beyrut, 1989.
- ed-DAKR, ‘Abdu’l-Ğanî : Mu’cemu’l-Kavâ’idi’l-‘Arabiyye, Dımaşk, 1993.
- EBBÂH, Muhammed el-Muhtâr Velîd: Tarîhu’n-Nahvi’l-Arabî fi’l-Maşrik ve’l-Mağrib, Beyrut, 2001.
- EDİSKUN, Haydar : Türk Dilbilgisi, 5. bs., İstanbul, 1996.
- el-ENBÂRÎ, Ebu’l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed İbn Saîd: Esrâru’l-‘Arabiyye, thk. Muhammed Huseyin Şemseddîn, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1997.
- : Nüzhetü’l-Elibbâ, thk., İbrâhîm es-Semerrâî, Mektebetu’l-Menâr, Ürdün, 1985.
- el-ENDELUSÎ, Ebû Hayyân :İrtişâfu’d-Darab min Lisâni’l-‘Arab, thk. Receb Osman Muhammed, I-V, Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1998.
- :et-Tezyîl ve’t-Tekmîl, thk. Hasan Hindâvî, I-II, Dımaşk, 1997.
- ERGİN, Muharrem : Türk Dili, İstanbul, 1997.
- el-FÂRÂBÎ, Ebu’n-Nasr Muhammed b. Muhammed: İhsâu’l-‘Ulûm, çev. Ahmet Ateş, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1990.
- FEHMÎ, Mehmed : Tarîh-i Edebiyyât-ı ‘Arabiyye, İstanbul, 1312 / 1917.
- el-FERÂHÎDÎ, el-Hâlîl b. Ahmed: Kitâbu’l-‘Ayn, thk., Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, I-VIII, Beyrut, 1988.

- el-GALÂYÎNÎ, Mustafa : Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye, nşr. Şerîf el-Ensârî, I-III, 12. bs, Beyrut, 1973.
- GOLDZİHER, Ignace : Klasik Arab Literatürü, trc. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara 1993.
- GÜMÜŞ, Sadrettin : Seyyid Şerif Cürcânî, İstanbul, 1984.
- el-HARÎRÎ, Ebû Muhammed el-Kâsım Ali b. Muhammed: Şerhu Mulhati'l-İ'râb, thk. Berekât Yusuf Habbûd, Beyrut, 1997.
- el-HÂŞİMÎ, Ahmed : el-Kavâ'idu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-'Arabiyye, Beyrut, 1976.
- el-HAVÂRİZMÎ, el-Kâsım el-Huseyin: Şerhu'l-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb, thk. 'Abdurrahmân b. Suleyman el-'Useymîn, Beyrut, 1990.
- el-HEMEDÂNÎ, el-Munteceb Huseyin b. Ebi'l-'İzz: el-Ferîd fî İ'râbi'l-Mecîd, thk. Fehmî Hasan en-Nemr, Fuâd 'Ali Muhaymer, I-IV, Katar, 1991.
- el-HİNDÎ, 'Alâu'd-Dîn 'Alî el-Muttakî b. Husâmeddîn: Kenzu'l-'Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, I-XVIII, Beyrut 1993.
- İBN 'USFÛR, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mu'min el-İşbîlî: Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî, thk. Sâhib Ebû Cenâh, I-II, Beyrut, 1999.
- : el-Mukarrib, thk. 'Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Mu'avvez, Beyrut, 1998.
- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman: el-Hasâis, thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr, I-III, Mısır, 1986.
- İBN FÂRÎS, A. Zekeriyâ er-Râzî: es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğati'l-'Arabiyye, 'Omer Fârûk et-Tabba', Beyrut, 1993.
- İBN HÂLDÛN, Ebû Zeyd Muhammed b. Abdîrrahmân: Mukaddime, trc., Süleyman Uludağ, I-II, İstanbul 1991.
- İBN HİŞAM, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh el-Ensârî: Şerhu Şuzûri'z-Zeheb, thk. Berekât Yusuf Hebbûd, Beyrut, 1994.
- :Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire, 1992.

- :Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, I-II, Beyrut, 1992.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim: 'Uyûnu'l-Ahbâr, Kahire 1968.
- : Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, nşr., 'Abdussabûr Şâhin Kahire 1989.
- İBN MÂCE, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî: es-Sunen, Beyrut, ts.
- İBNU'l-HÂCİB, Cemâluddîn Ebû 'Amr Osmân b. 'Omer: Kitâbu'l-Kâfiye fi'n-Nahv, şrh, Rıda'd-Dîn Muhammed b. el-Hasan el-İsti'râbâzî en-Nahvî, I-II, Beyrut, 1995.
- İBNU'N-NEDÎM, Muhammed b. İshâk: el-Fihrist, nşr. İbrahim Ramazan, 2. bs. Beyrut, 1994.
- İBNU'S-SERRÂC, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl: el-Usûl fi'n-Nahv, thk, 'Abdu'l-Huseyn el-Fetelî, I-III, 3. bs. Beyrut, 1995.
- el-İSFERÂYYÎNÎ, 'İsâmuddîn, İbrâhîm b. Muhammed 'Arabşâh: el-Lubâb fî 'İlmi'l-İrâb, thk. Şevkî Ma'arrî, Beyrut, 1996.
- KABÂVE, Fahreddîn : İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhu'l-Cumel, 4. bs. Beyrut, 1983.
- KAYSÎ, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib: Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân, thk. Hâtem Sâlih ez-Zamîn, Beyrut, 1988.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin : Kur'ân Dili Arapça, Konya, 1969.
- MA'RÛF, Nâyif, Mustafa el-Cevzû: el-Mu'cemu'l-Vasît fi'l-İ'râb, 2. bs. Beyrut, 2000.
- MÂZİN el-Mübârek : Nahve Va'yin Luğavî, Beyrut 1399/1979.
- MEKREM, Abdü'l-Âl Sâlim: el-Hâlkatü'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- el-MUBERRED, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd: el-Muktedab, thk. Muhammed 'Abdu'l-Hâlık Udayme, I-IV, Kahire, 1994.
- MUSTAFÂ, İbrâhîm ve Diğerleri: el-Mu'cemu'l-Vasît, İstanbul, 1986.
- en-NAHVÎ, Ebû Ali el-Hasan b. 'Abdu'l-Ğaffâr: Kitâbu'l-İzâh, thk, Kâzım Bahr el-Murcân, Beyrut, 1996.

- ÖZDEMİR, Emin : Edebiyat Bilgileri Sözlüğü, İstanbul, 1993.
- Ramazan ‘Abdu’t-Tevvâb : el-Medhâl ilâ ‘İlmi’l-Luğa, Kahire, 1985.
- er-RUKÂBÎ, Cevdet : Turuku Tedrîsi’l-Lugati’l-‘Arabiyye, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1996.
- SA’LEB, Ebû ‘Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî : Şerhu Dîvânî Züheyr b. Ebî Sulmâ, Kahire, 1944.
- es-SABBÂN, Muhammed b. ‘Alî: Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ Şerhi’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, I-IV, Kahire, ts.
- es-SEVVÂ, Emîn : el-Câmi’ li İ’râbi Cümeli’l-Kur’ân, Dâru’l-Feyhâ, Beyrut, 2000.
- SÎBEVEYH, Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber: el-Kitâb, thk, Abdusselâm Muhammed Harun, I-V, 3. bs. Mektebetu’l-Hancî, Kahire 1998.
- es-SUYÛTÎ, ‘Abdurrahmân Celâleddîn: el-Eşbah ve’n-Nezair fi’n-Nahv, thk, Abdu’l-‘Âl Sâlim Mekrem, I-IX, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1985.
- : el-Muzhir fi ‘Ulûmi’l-Lugati ve Envâ’ihâ, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl ve diğerleri, Beyrut, 1987.
- : el-İktirâh, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul, 1975.
- eş-ŞELEVBÎN, Ebû Ali b. Muhammed b. ‘Omer el-Ezdî Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezûliyyeti’l-Kebîr, nşr. Turkî b. Sehv b. Nizâl el-‘Uteybî, I-III, 2. bs., Beyrut, 1994.
- eş-ŞERTÛNÎ, Reşîd : Mebâdiu’l-‘Arabiyye, I-IV, ts. Beyrut, 1953.
- Şevki Dayf : Tecdîdu’n-Nahv, Kahire, 1986.
- eş-ŞURRÂB, Muhammed Hasan: Mu’cemu’s-Şevâridi’n-Nahviyye ve’l-Fevâidu’l-Lugaviyye, Dımaşk, 1990.
- el-‘UKBERÎ, Ebu’l-Bekâ ‘Abdullâh b. el-Huseyin: Mesâil Hılâfiyye fi’n-Nahv, thk. Muhammed Hayr el-Hulvânî, Beyrut, 1992.
- : et-Tıbyân fi İ’râbi’l-Kur’ân, thk. ‘Alî Muhammed el-Beccâvî, I-II, Beyrut, 1987.

- :el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-İ'rab, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, I-II, Beyrut, 1995.
- el-VA'R, Mâzin : Nahve Nazariyyeti Lisâniyyetin 'Arabiyyetin Hadîsetin li Tahlîli't-Terâkîbi'l-Esâsiyye fî'l-Lügati'l-'Arabiyye, Dimaşk, 1987.
- VÂFÎ, 'Alî 'Abdulvâhid : Fıkhu'l-Luga, 7. bs. Kahire, 1973.
- YA'KÛB, İmîl Bedî' : el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî Şevâhidi'l-Lugati'l-'Arabiyye, I-XIV, Beyrut, 1996.
- :Mevsû'atu'n-Nahv ve's-Sarf, Beyrut, 1988.
- YARAN, Rahmi : Arapçada İ'râb, İstanbul, 2000.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murteza el-Huseynî: Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, thk. İbrâhîm et-Terezî, I-XXV, Beyrut, 1967.
- ez-ZECCÂCÎ, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî: Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu, thk. Abdu'l-Celîl 'Abduh Şelbî, Beyrut, 1988.
- ez-ZECCÂCÎ, Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân: el-İdâh fî 'İleli'n-Nahv, thk. Mâzin el-Mubârek, 6. bs. Beyrut, 1996.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Omer: el-Mufasssal fî 'İlmi'l-Luga, thk. Muhammed 'İzzeddîn es-Saîdî, Beyrut, 1990.
- : el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl, I-IV, Beyrut, 1946.
- ZEYDÂN, Corci: İslâm Medeniyeti Tarihi, trc. Zeki Meğamiz, I-II, İstanbul, 1976.

b. Makale ve Bildiriler

- AYTAÇ, Bedrettin : "Selâme Mûsâ ve Arap Dili Üzerindeki Görüşleri", **NÜSHA**, sy. 2, Ankara, 2001.
- ENDRESS, Gerhard : "Klasik İslam Düşüncesinde Yunan Mantığı Savunucuları ile Arap Nahivcileri Arasındaki Tartışmalar", çev. Mehmet Şirin Çıkar, **EKEV**, sy. 11, Ankara, 2002.
- KARADAVUT, Ahmet : "Arap Dilinde Lahn", **SÜİFD**, sy. 7, Sakarya, 1997.
- MEV'İD, Muhammed : "İbn Harûf ve'd-Dersu'n-Nahvî fi'l-Endelus", **et-Turâsu'l-'Arabî**, sy. 97, Dimaşk, 2005.
- Çetin, NİHAD M. : "Arab (Dil)", **DİA**, III, İstanbul, 1991, 282–309.

ÖZGEÇMİŞ

İbrahim Erol, 10.10.1976'da Trabzon'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Trabzon'da tamamladıktan sonra 1995 yılında kazanmış olduğu KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi'nden 2000 yılında mezun oldu. 2001'de KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi'nde Temel İslâm Bilimlerinde yüksek lisans yapmaya başladı. 2002'de de aynı fakültenin Arap Dili ve Belagatı bilim dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2004'te MEB'nin yurt dışı bursunu kazanarak bir yıl süreyle Suriye'nin başkenti Şam'da alanı ile alakalı eğitim aldı. İngilizce, Fransızca ve Arapça bilmektedir.

